

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JYSKE SAMLINGER

TIDSSKRIFT FOR DANMARKS HISTORIE

NY RÆKKE VI, 3

Helg  Søgaard: Nøgle diplomer fra Ring Klosters arkiv

Allan Karker: Kong Frederik 2.s død

Tage Kaarsted: Statsminister Otto Liebe og påskekrisen

Anmeldelser og litteraturnyt

1964

JYSKE SAMLINGER

*Tidsskrift for
Danmarks historie*

udsendes to gange om året. Abonnement tegnes ved indmeldelse i Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. Kontingent kr. 18,-. Indmeldelse ved henvendelse til

Jysk Selskab for Historie,
Sprog og Litteratur
Vester Allé 12,
Århus C.

Selskabet udgiver også selvstændige skrifter, som tilbydes medlemmerne til særpriser.

Manuskripter til »Jyske Samlinger« og bøger til anmeldelse sendes til redaktøren

overarkivar, mag. art. Vagn Dybdahl,
Erhvervsarkivet,
Vester Allé 12,
Århus C.

Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteraturs bestyrelse:

Generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink (formand), overarkivar, mag. art. Vagn Dybdahl (sekretær), arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen (kasserer), amanuensis, cand. mag. H. P. Clausen, bibliotekar, cand. mag. Poul Enemark, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt og professor, dr. phil. Peter Skautrup.

Bogladepris for Ny række, VI. bind, hæfte 3: 18 kr.

NOGLE DIPLOMER FRA RING KLOSTERS ARKIV FRA TIDEN 1257–1371

EN FORELØBIG REDEGØRELSE

Af Helge Sjøgaard

Under forarbejdet til en udgave af Resens Atlas, Århus stift, er nedenstående hidtil ukendte diplomer kommet for dagen, hvis betydning synes så stor, at en publicering vil være på sin plads.

Til Uppsala Universitetsbibliotek, Det kgl. Bibliotek, Statsbiblioteket i Århus, Stednavneudvalget og Diplomatarium Danicum bringes en tak for udstrakt hjælp og imødekommenhed, der også rettes til prof., dr. phil. Anders Bjerum og redaktør C. A. Christensen for råd ved gengivelsen af teksterne, hvis mangler forfatteren alene bærer ansvaret for.

I

OVERLEVERINGEN

I sin skildring af de middelalderlige danske bogsamlinger beklager dr. Ellen Jørgensen, at domkapitlernes litterære og kulturelle virksomhed ikke har fundet nogen forsker, skønt andre sider af deres historie er blevet dyrket stærkt¹⁾, og i en senere bog vender hun tilbage til emnet i en mere snæver betydning ved at fremhæve, at kapitlerne efter reformationen rummede folk, der bevarede den historiske tradition på stedet og efter evne samlede og afskrev, hvad middelalderen havde efterladt, for at give det i humanismens nye form²⁾. Det kan måske blive vanskeligt at bevise, at bispesæderne i middelalderen mere end andre steder dyrkede historien, men det er dog ikke usandsynligt, at Annales Ripenses er fremkommet ved biskop Christiern af Ribes medvirken, da de selvstændige efterretninger i årbogen bringer mange meddelelser om ham. Fra det middelalderlige Århus er der ikke bevaret historiske arbejder af samme art som Ribe-årbogen eller den livfulde Exordium monasterii Caræ Insulæ. Anderledes bliver det efter 1536. Tidens litterære kredse forstod betydningen af reformationen, og Ellen Jørgensen har ret i, at der i de nyordnede domkapitler sad mænd, som var optaget af at bevare forbindelsen med fortiden. I Århus havde Johannes Petræus Horsnensis, Hans Pedersen Horsens, påtaget sig denne opgave. I sammenligning med det

1) Ellen Jørgensen: Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger. Hist. T. 8, IV, p. 4 ff.

2) Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 1931, p. 66.

rige liv, der udfoldede sig i Ribe på samme tid, var det beskedent, hvad der blev ydet i Århus, hvor man ikke som i den vestjyske by havde en Hans Svaning og en Anders Sørensen Vedel med særskilte historiske opgaver. Hans Pedersen Horsens kan ikke sidestilles med disse to mænd, men må ud fra sine efterladte værker henregnes til gruppen af flittige samlere, der ordnede deres stof efter et annalistisk skema uden at stræbe mod målet, som ellers stod humanismen for øje, at give en sammenhængende, årsagsbetonet skildring. Han kan heller ikke sammenlignes med en personlighed som den jævnaldrende Cornelius Hamsfort den Yngre, med hvem han kun havde det tilfælles, at heller ikke han oplevede at se sine historiske arbejder trykt, og det må foreløbig henstå som uafgjort, om der har været nogen forbindelse mellem dem. De to historikers bispekrøniker har tilsyneladende kun almindelige ligheder indbyrdes, og der kan ikke bygges noget på, at Cornelius Hamsforts fader af samme navn besad et kanonikat i Århus, da han i øvrigt ikke havde nogen forbindelse med byen. Hans Pedersen Horsens noterer dog hans død 1580 i sine Annales.

Der indtraf tilmed det uheld, at kun nogle mindre betydelige digte af ham blev trykt, mens de to historiske arbejder lige til nutiden i almindelighed blev anset for tabt³⁾. Hvis ikke andre grunde talte for det, ville alene den fornyede fremdragen af hans manuskripter give ret til at hente hans navn frem fra forglemmelsen. Hvad man hidtil kendte af hans arbejder var i det væsentlige et uddrag af hans *Catalogus episcoporum Arhusiensium*, udført af Jens Bircherod og bevaret i Langebeks excerpter nr. 209⁴⁾. Hele manuskriptet har været i Peder Resens bibliotek og brændte 1728, men også Stephan Stephanus har ejet et eksemplar, der med hans øvrige sager kom til Sverige efter hans død 1650 og nu findes i Kalmar läroverks bibliotek. En fotografisk kopi foreligger i Det kongelige Bibliotek (ms. phot. 26, 4to). Titlen lyder: *Catalogvs pontificvm ecclesiae Arhusiensis chronologicus, ab anno Christi DCCCCXLVIII ad annum CIOIOLXXXIV, cui multa memorabilia de rerum Danicarum et ecclesiae ejusdem annalibus collecta inseruntur, conscriptus et in ordinem digestus ab Johanne Petræo Horsnensi* (Liste over Århus kirkes bisper, ordnet efter deres år, fra Christi år 948 til året 1584, med indskud af meget bemærkelsesværdigt fra Danmarks og dens kirkes historie, skrevet og redigeret af Hans Pedersen Horsens). Skildringen fortsætter dog lige til 1591 med omtalen af Albert Johansens valg og ordination til bisp i År-

³⁾ Endnu i H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon*, IV, 1927, p. 161, regnes Annales for at være gået til grunde. For *Catalogus* er fejltagelsen rettet i supplementet 1932, p. 332. Heller ikke Chr. Behrend og Gunnar Knudsen mener, at Hans Pedersen Horsens' bispekrønike er bevaret (*Atlas Danicus*, VI B, Viborg Bispedømme, 1934, p. 21, note).

⁴⁾ Trykt af H. F. Rørdam under titlen *Optegnelser om kirkelige Personer i Aarhus i 16de Aarh.* af M. Hans Pedersen Horsens, *Kirkhist. Saml.* 3, III, p. 342-44.

hus dette år. Der er ikke grund til at komme nærmere ind på dette værk, da alle oplysninger om det allerede er omhyggeligt samlet⁵⁾, og for dette emne har det heller ikke større interesse, men må dog nævnes, fordi det indeholder forskellige oplysninger om sin forfatter, om hvis første leveår der kun kendes lidt. Hans Pedersen Horsens må antages at være født i byen, han tog navn efter, og at have gået i dens latinskole. Senere er han kommet til katedralskolen i Århus, idet han beretter, at han 14. maj 1562 blev discipel her, og 1570 blev han indskrevet ved universitetet. 1572 foretog han en rejse til Gotland og Pommern, og 1579 disputerede han sammen med Niels Villadsen, den senere sognepræst ved sct. Olufs sogn i Århus, for magistergraden i Wittenberg. 1580 optræder hans navn i Leipzigs universitets album⁶⁾. Hans øvrige virksomhed kom særlig til at falde inden for de kirkelige institutioner i Århus, katedralskolen, hvis rektor han var, Åby kirke, hvor han var sognepræst 1602–1617, og lektoratet ved kapitlet, ligesom han nåede at blive provst for Hasle herred. Han døde 1617 og blev begravet i domkirken. Gravstenen er forlængst forsvundet, men dens tekst er bevaret⁷⁾.

Det andet manuskript, han har efterladt, nævnes vist først i den danske litteratur af H. F. Rørdam, der gør opmærksom på, at det omtales hos Olof Celsius: *Bibliothecæ Upsaliensis historia*, 1745 (p. 104)⁸⁾. Også dette arbejde har tilhørt den yngre Stephanius, der har givet det følgende titelblad: *Antiqvitates Rerum Danicarum Conlectore M. Johanne Petreio Horsnensi, Canonico qvondam Arhusiense, qvas mihi dono dedit filius ipsius M. Christiernus, Ludirector Arhusiensis, Anno Christi CIOICXCIX* (Den gamle danske historie, samlet af magister Hans Pedersen Horsens, fordem kannik i Århus, gave fra hans søn magister Christian, rektor i Århus, i Christi år 1619). Som det fremgår af årstallet, har han fået det som ung mand, og sammen med de andre sager kom det også til Sverige, hvor det findes i Uppsala Universitetsbibliotek med signaturen DG 40. Det kongelige Bibliotek har med stor velvilje ladet fremstille et fotografisk aftryk (ms. phot. 168, 4to), der har muliggjort en nærmere undersøgelse af indholdet, ligesom de anførte sidetal er dem, der er noteret på det fotografiske eksemplar. Desuden har Uppsala Universitetsbibliotek med stor imødekommethed stillet originalen til rådighed på Statsbibliotekets læsesal.

Bogen omfatter 393 sider, der dog ikke alle er beskrevne, hist og her findes tomme blade, og andre steder er flere eller færre mindre blade indskudt. Det er tydeligt at se, at forfatteren har søgt at tilvejebringe en årbog, hvor han har benyttet levetiden for bisperne i Århus som grundlag og inden for den enkelte biskops liv årene. Arbejdet er dog ikke nået ud

5) Poul Rasmussen: Hans Pedersen Horsens' *Catalogus pontificum* som Kilde til Aarhus Stifts ældste Historie. Kirkehist. Saml. 6, V, p. 407–32.

6) Kirkehist. Saml. 2, II, p. 519.

7) H. F. Rørdam: Om Slægten Bordum eller Bording. Kirkehist. Saml. 3, VI, p. 591.

8) H. F. Rørdam i Kirkehist. Saml. 3, III, p. 342.

over stofindsamlingens stadium og viser derved, hvor mange vanskeligheder en historisk interesseret dengang mødte, når han ville dyrke sit fag. Hans Pedersen Horsens begynder sin skildring 1122 og fortsætter til 1612, men der er store lakuner. Det er en selvfølge, at der for den ældste tid ikke kunne tilvejebringes en sammenhængende række år med fyldige notitser, men også for den senere tid er der påfaldende mangler. For årene 1344–1455 findes overhovedet ikke optegnelser. Sproget er hovedsagelig latin med enkelte tilføjelser på dansk, og hele årbogen fortjener engang en særskilt behandling. I nyere tid er den blevet omtalt af Ellen Jørgensen⁹⁾ og sidst af Poul Rasmussen i hans ovennævnte afhandling. Noget ukendt værk er den således ikke.

Opmærksomheden skal her henledes på en samling middelalderlige breve, indført p. 345–352 mellem notaterne for årene 1583 og 1584, med hvilke de ikke har nogen forbindelse. Som de er indført mellem de annalistiske optegnelser, fremtræder de som *disjecta membra*, og det har været nødvendigt at foretage en fuldstændig omredigering. I manuskriptet er de ordnet på denne måde: p. 345 indeholder brevet nr. 2, brevet nr. 3 og begyndelsen af brevet nr. 6, der fortsætter på p. 346, hvor det efterfølges af brev nr. 7 og slutningen af brev nr. 8. Derefter følger brev nr. 1 og begyndelsen af brev nr. 12. P. 347 indledes med en oversættelse af brev nr. 1, derefter følger et åbent brev af 18. nov. 1601 fra Århus kapitel med en erklæring om, at det efter anmodning af lensmanden på Skanderborg slot Valdemar Parsberg¹⁰⁾ har oversat nogle gamle breve. Selv om kun begyndelsen anføres, er der ikke grund til at tvivle på, at det drejer sig om de afskrevne diplomer. P. 348 bringer en oversættelse af brev nr. 2, brev nr. 3 og brev nr. 12, der p. 349 følges af en oversættelse af brev nr. 10, nr. 9 og nr. 6, som afsluttes øverst p. 350, hvor der fortsættes med en oversættelse af brev nr. 7 og slutningen af brev nr. 8, hvorefter bringes begyndelsen af oversættelsen af brev nr. 8 og en påbegyndt, ufærdig oversættelse af brev nr. 11. P. 351 indledes med slutningen af brev nr. 12, hvorefter følger brev nr. 11, referaterne nr. 4 og 5 samt tingsvidnet nr. 10, der afsluttes øverst p. 352 og efterfølges af brev nr. 9. Det hele sluttet med begyndelsen af brev nr. 8.

Denne opregning efterlader et indtryk af planløshed, men det er ikke helt tilfældet. Man må gå ud fra, at *Antiquitates rerum Danicarum* var anlagt og dens sider allerede for en stor del udfyldt, da Hans Pedersen Horsens lærer brevene fra Ring kloster at kende 1601 ved Valdemar Parsbergs henvendelse om en oversættelse. Formodentlig har han som medlem af kapitlet deltaget i oversættelsen og har haft den bedste lejlighed til at af-

⁹⁾ Ellen Jørgensen: *Stephanus Johannis Stephani Manuskriftsamling*. Nordisk Tidsskrift för bok och biblioteksväsen, IV, 1917, p. 21.

¹⁰⁾ Valdemar Parsberg var lensmand på Skanderborg 1597–1604. Ring klostets gods hørte under ham.

skrive dem på et tilfældigt, tomt sted, han finder i sin årbog, begyndende med p. 345, som han fylder med p. 346, hvorefter han springer hen til p. 351–352, der tilsammen rummer resten af den latinske tekst. Den danske oversættelse må forudsættes indsat senere på de mellemliggende to blade p. 347–350. Ved afskriften af diplomerne har han formentlig søgt at opløse vidissen fra 1332 (nr. 8) i sine bestanddele, men har ikke givet sig tid til en grundig overvejelse af den rigtige fremgangsmåde, så selve vidimeringens tekst falder i to adskilte dele, af hvilke den sidste bringes i direkte tilknytning til diplommet af bisp Esger af Århus (nr. 7).

Endvidere ser det ud til, at Hans Pedersen Horsens har forsøgt at ordne teksten i to rækker, de latinske med arabiske tal og oversættelserne af brevene med romerske tal. Christopher 1.s brev af 1257 bærer nr. 1 og oversættelsen nr. I, beretningen fra A. Ugotsen m. fl. nr. 2, men dens oversættelse nr. III, idet indledningen til domkapitlets brev fra 1601 er signeret II. Indberetningen fra bisp Peder Ugotsen o. a. er mærket nr. 3 og dens oversættelse nr. IIII, Johannes Offesens lejekontrakt af 1371 bærer nr. 4 og oversættelsen nr. V, Stig Andersens fuldmagt af 1333 er betegnet nr. 6 og dens oversættelse nr. VI, mens tingsvidnet fra nr. Djurs herreds ting af 1333 har nr. 5 og dens oversættelse igen nr. VI. Derefter ophører brugen af arabiske tal, men oversættelsen af Erik Menveds brev af 1301 har nr. VII og oversættelsen af bisp Esgers brev om ålegården med slutningen af vidissen fra 1332 er mærket nr. VIII. De øvrige aktstykker bærer ikke numre. Heller ikke denne simple ordning har Hans Pedersen Horsens kunnet gennemføre.

Det hele frembyder sig som et hastværksarbejde, der er udført, uden at der først har været tid til at overveje, hvorledes det skulle gøres, og overstregninger med rettelser viser sammen med tomme pladser, der senere skulle udfyldes, at der mere har været lagt vægt på hurtigheden end nøjagtigheden, ligesom forkortelserne, der alle hører til de gængse, er anvendt tilfældigt og planløst. Ikke desto mindre har Hans Pedersen Horsens gjort sig fortjent ved at have haft øjet åbent for værdien af aktstykkerne, der er de eneste, der er bevaret fra Ring klosters arkiv¹¹⁾.

Endvidere må det antages, at han efter at have indført brevene på p. 345–352 har forsøgt at notere diplomerne på den plads i årbogen, hvor de efter deres datering hørte hjemme, men at han har opgivet det efter at have afskrevet diplommet nr. 6 fra Erik Menved under 1301 p. 156 og diplommet nr. 7 fra bisp Esger under 1307 p. 162. Derimod er det p. 185 bemærket, at brevet nr. 1 fra 1257 er blevet vidimeret af bisp Svend, idet vidissen fejlagtigt er blevet henført til 1330, et af de mange vidnesbyrd om den flygtige arbejdsmåde.

Landsarkivet i Viborg har på en henvendelse velvilligt meddelt, at der

¹¹⁾ Repert. 1, IV, p. 68, og 2, VIII, p. 110.

ikke i domkapitlets arkiv er bevaret noget om Valdemar Parsbergs henvendelse til det i 1601 om en oversættelse, og man må således gå ud fra, at de foreliggende afskrifter nu er de eneste bevarede. Ved en gengivelse af dem må det være opgaven at respektere teksten i den form, hvori den foreligger, for at give et indtryk af arbejdsmåden, dog med de enkelte stykker ordnet så vidt muligt efter tidsfølgen. Helt har det ikke kunnet gennemføres, og forkortelser er opløst og anført inden for [ ], mens forsøg på rettelser og suppleringer af teksten er givet i < >. I øvrigt er i det væsentlige reglerne fra *Diplomatarium Danicum* fulgt. Velkendte forkortelser er bevaret (f. eks. *forne*). Værdien af afskrifterne af de enkelte diplomer er omtalt i kommentarerne til dem.

Foruden den latinske tekst bringes også den danske oversættelse. Nogle vink til fastsættelsen af den oprindelige ordlyd giver den ganske vist ikke, men det kan have betydning at se, hvorledes Hans Pedersen Horsens har arbejdet med det vanskelige problem at give en oversættelse, der dækker indholdet af brevene, og den viser hans opfattelse af dem og deres bidrag til tidens historie. Selvfølgelig har han haft det solide kendskab til latin, som enhver akademiker dengang ejede, og hvis han havde bestræbt sig for det, kunne han have givet en mere nøjagtig afskrift af teksterne. Man må nu nøjes med at fastslå, at arbejdsmåden har været for hurtig, og der er hist og her distraktionsfejl af samme art, som kendes alle steder, hvor det afsluttende eftersyn mangler. Man må ikke bedømme det som et færdigt arbejde; det er kun overleveret på et indledende stadium, og det har måske ikke været hensigten at anføre brevene *in extenso* i den færdige årbog, men blot at referere deres indhold som et lille bidrag til kongernes og Ring klostres skæbne. Det har sikkert kun været aktstykkernes høje alder i almindelighed og deres tilknytning til en velkendt østjysk lokalitet, der har givet dem værdi, og der vides ikke noget om, at han har haft forbindelse med Ring kloster eller egnen ved Kolindsund.

Man må gå ud fra, at de her trykte aktstykker har været sammenhørende, og i Skanderborgske Registratur anføres under brevene fra de to østlige herreder på Djursland følgende: »Noch findis i en conuolut sammenn bunden hos forschreffne Synderherritz breffue adtschillige pergamentz schiøder, gaffue breffue och stadfestilsze breffue paa den aalegaard vdj Grinnow, och er forschreffne conuolut noterit medt dette tall 78«¹²⁾. Det vil ses, at denne betegnelse på indholdet passer på de aftrykte breve, og registratures efterfølgende nr. 79 er et brev af Erik af Pommern fra 1424 om en gård i Revn og en ålegård foruden andre ejendomme, som nævnes i forvejen. Dette aktstykke har Hans Pedersen Horsens efter al sandsynlighed ikke kendt, idet der ikke hentydes til det, og de gengivne diplomer er da formentlig alle dem, der var sammenfattet under registratures nr. 78.

¹²⁾ De ældste danske Archivregistraturer v. T. A. Becher, I, 1854, p. 223, nr. 78.

Efter over 200 års indsamling er det så overraskende at støde på diplomer, der er bevaret gennem en dansk overlevering, men hidtil ukendte, at en vidtdreven skepsis over for ægtheden er berettiget. Hvis der er foretaget en forfalskning, er det ikke Hans Pedersen Horsens, der er den skyldige, da han manglede forkundskaberne. Selv om han kendte diplomtekster fra Århus-bogen, var denne viden ikke tilstrækkelig til at opbygge en troværdig ordlyd, og han kunne ikke vinde det ringeste ved et falsum af denne art. Hvis aktstykkerne helt eller delvis er forfalskede, er det sket i middelalderen, da klostrets administration kunne have fordel af at sikre sig kongernes og stormændenes skriftlige bekræftelse på ejendomsretten, selv om en dokumentation af klare rettigheder ikke var nogen garanti for, at de blev respekteret. Det må forudsættes, at brevene er ægte i den forstand, at Hans Pedersen Horsens har gengivet deres tekst så nøjagtigt, han kunne det, og at han er gået ud fra, at der ikke forelå nogen forfalskning. Det må i hvert enkelt tilfælde drøftes, om sproget eller andre sider af den ydre form og indholdet opfordrer til at vise forbehold. På forhånd kan det dog anføres, at hvis de ældste breve er falsificater, forudsætter det, at bisp Svend og hans kapitel ved udstedelsen af brevet af 1332 24/5 (nr. 8) ikke har kunnet skelne mellem ægte og falsk eller bevidst har udgivet falsk for ægte.

Om brevenes overlevering kan det yderligere bemærkes, at det også af den ydre form fremgår, at afskriften af brevene er indført senere end den oprindelige årbog, idet de og de anførte notater andre steder i håndskriftet er skrevet med en bredere pen, ligesom flere afsnit af dem er skrevet skødesløst.

Topografisk er angivelserne lidet fyldestgørende, men efterfølgende løsning synes at svare bedst til ordlyden. En hjælp er herredsinddelingen, da ålegården i Revn ligger i sønder Djurs herred, mens de andre har hørt under nørre herred. Nørrebæk, som nævnes i brev nr. 1 af 1257, kan ikke identificeres med Kolind å (Djurs å), men må opfattes som vandløbet, der på generalstabens målebordsblad kaldes Lille Mølle å og forstum havde sit udløb i Kolindsund ved landsbyen Revn i Vejlbys sogn. Denne stedfæstelse støttes ved, at brevene nr. 11 og 12 af 1363 og 1371 direkte anfører, at ålegården ligger i Revn. Til samme lokalitet må brevet nr. 6 af 1301 henføres, uanset at det taler om en ålegård »in amne Grinnøh«, der må oversættes, »en å ved Grenå« ligesom den tilsvarende vending i brev nr. 1. Derimod synes brevene nr. 2–5 at dreje sig om en anden ålegård, anlagt til skade for nonnernes i Revn. Brev nr. 7 fra tiden 1306–25 angår ligeledes en ålegård, som forringede nonnernes og har ligget i nørre herred, til hvis indbyggere diplomet er rettet. Inden for samme område må den nybyggede ålegård have været liggende, som omtales i brevene nr. 9 og 10, begge af 1333.

Det vides ikke, hvornår de originale aktstykker er gået til grunde, men

da et syn over Skanderborg slot 1645 efter den lige afsluttede krig meddelte, at der i brevkammeret manglede 18 skuffer med indhold i brevskaftet, er det muligt, at Ring klostres arkiv er forsvundet under ødelæggelserne i krigen med Sverige 1643–45¹³⁾.

II.

TEKSTER MED KOMMENTARER

Ring **1257, 15. maj.** **1**

Christopher 1. overdrager nonnerne i Ring kloster en ålegård i Nørrebæk på Djursland.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt, Aa 1: afskrift af Hans Pedersen Horsens i Antiquitates rerum Danicarum, p. 346, hvor den er beregnet: 1.

Christopherus dej gratia Danorum Sclavorumq[ue] rex omnib[us] p[ræ]sentes literas inspicientibus in vero salutari salutem. Constare volumus p[ræ]sentibus et futuris, quod nos sanctimonialib[us] de Rind quoddam olgarth in amne Grindøghæ, qui vulgo d[ic]itu[r] Nørrebech, dimiserimus jure p[er]petuo possidendum sub obtentu gratiæ nostræ districtius inhibentes, ne q[ui]s dominas moniales dicti loci p[ræ]sumat sup[er] hac donatione aliquatenus molestare, sicut regiam euitare voluerit vltionem. In cujus rej euidentiā p[ræ]sentes literas eis contulimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Rind anno d[omi]nj MCCLVIJ idus Maij præsentib[us] d[omi]nis Arnfasto, p[ræ]posito Falstriæ, Nicolao Hak, quondam marska[l]co, Petro Finnonis filio, tunc dapifero, et Tuchone Star.

Oversættelse p. 347.

Christopher med Guds naade Danmarckes oc Sclaus konning alle dennem, som dette breff sier, helssen v[d]j Vor Herre. Det skall være vitterligt dennem, som nu er oc komme skulle, att wj haffue vundt oc effterladt nunderne w[d]j Rind en aaleg[a]rd v[d]j Grindhoæ aa, huilke[n] almindelig kaldis Nørrebech, till euindeligh ejedom, forbydendis strengelig vnder vor hyllist oc naade, att ingen fordriste sig till disse gode nunder v[d]j forne sted j nogen maade forfang at giøre paa denne vor skenck oc gaffue, saa frempt hand ville vndfly vor kong[e]lige straff. Thill huilcken sags vitterlighed vy haffue stadfestit dennem dette breff med voer secret. Giffuit i Rind anno d[omi]nj 1207 den 15. maey, offueruerendis disse herrer Arnfast, proust v[d]j Falster, Niels Hack, fordem marskalck, Peder Findssøn, den tid essen dreier, oc Tyggi Star.

¹³⁾ Stiernholmb, Skanderborg. . . Deris Besigtelse, Skeed, in Novembrj och Decembrj Anno 1645. Orion II, 1851, p. 203.

1257, 15. maj–1259, 29. maj.

2

Beretning fra A. Ugotsen og andre om bygning af en ulovlig ålegård med forslag om dens nedlæggelse.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt, Aa 1: afskrift af Hans Pedersen Horsens i Antiquitates rerum Danicarum, p. 345, hvor den er betegnet: 2.

Da beretningen er fremkaldt af et overgreb mod Ring klostres ålegård, der først overgik til nonnerne 15. maj 1257 (se nr. 1), og er rettet til Christopher 1., som døde 29. maj 1259, må den være fra den mellemliggende tid.

Illustrissimo d[omi]no suo C. dei gratia Danorum Sclavorumq[ue] regj A. Vggetsen, E. Vghetsen, P. Palmis[sen], T. Mickelssen debitum in omnib[us] subjectionis famulatum. Excellentie vestrae significamus, quod ad mandatum vestrum [secun]da feria proxima ante ascentione[m] d[omi]nj Grindæ personaliter accedentes conuocatis melioribus illius herrit et eorum testimonijs diligenter examinatis invenimus d[omi]n[um] Andream Aghissen quoddam piscatorium, quod vulgariter dicitur alegarth, in damnum et destructionem piscatorij sanctimonialium de Rind contra omnem justiciam minus juste <noviter> ædificasse, licet idem piscatorium his, primo ad mandatum excellentissimi regis Dan[orum] Valdemari, patris vestri, piæ memoriæ, [secun]do ad mandatum fratris vestri Abel depositum fuerat funditus et destructum. Vnde majestatem regiam, quantum possumus, rogamus intuitu dej et justiciæ jniuriam dictarum sanctimonialium diligenter pensantes, <ut> sæpe dictum piscatorium, cum sit ædificatum contra leges patriæ, deponi et funditus destrui per literas v[est]ras districti[us] præcipiatis.

<noviter>: Aa 1 noverit. <ut> tilføjet.

Oversættelse p. 348.

Sin stormectigste herre C. med guds naade Danmarkis oc Sclawis konge A. Wghetssen, E. Wghetssøn, P. Palmnissen, T. Mickelssen voris plictige vnderdanige tieniste i alle maade. Wi giffue eders højmectighed tilkiende, at vi effter æders mandat komme i egen person thill Grindohæ anden dagen nest for vor Herris himmelfard oc forssamlett di beste mend der i herridet och flittelig offuerueyet deriz vindissbyrd. Da befandt vy her Anders Aagissen at haffue ladit opbygge emod ald retferdighed med jngen skiell it fiskeri, huilcket almindelig kaldis aaleg[aa]rdrdt, di nunders i Rind deris fyskeri thill skaade oc aubreck, wansiet at samme fiskeri thuende sinde, førstegang effter høyloglig kongis Waaldemari, eders faders (salig Jhukommelsse) mandat, anden gang effter eders broders Abels mandat er bleffuen affskaffit oc i grund ødelagt, huorfore vi bede eders kong[elige] Maiest[æt] paa det vnderdanigste <for> guds oc retferdigheds skyld vilde verdis med flid at offuerveye for^{ne} fromme nunders Wret oc strengelig befale ved eders breffue offte omtald fyskeri, effterdj den er bygt emod voris fæderne lands loug, at affskaffis oc i grund affbrydis.

1257, 15. maj–1259, 29. maj.

3

Beretning fra bispen i Arhus Peder Ugotsen med andre herrer om en ulovlig ålegård ved Grenå med forslag om dens nedlæggelse, se foregående diplom.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt, Aa 1: afskrift af Hans Pedersen Horsens i Antiquitates rerum Danicarum, p. 345, hvor den er betegnet: 3.

Efter de samme grunde, som er anført for det foregående diplom, må dette ligeledes dateres til de sidste 2 år af Christopher 1.s regering.

Illustriss[im]o d[omi]no suo [?] C. divina gr[at]ia Danorum Sclavorumq[ue] regi. P. eadem gratia Arusiensis episcop[us], N., dict[us] Brock, N. Palnissen, S. Fætehlingh salutem et debitæ reverentiæ famulatum. Excellentiæ v[est]ræ s[ignifi]cam[us], q[uo]d d[omi]n[us] Andreas Aghissen piscariam vnam construxerat apud Grindøgho, vbj nunq[ua]m antea erat piscaria, nam a d[omi]no P., tunc archidiacono, nunc episcopo, quondam erat constructa et a patre vestro bonæ memoriæ statim iudicabatur destruenda, p[ro]p[ter] quod majestatem v[est]ram intime exoram[us] <et precamur, ut> dictam piscariam iudicetis destruendam et piscariam d[omi]nj prioris de Rind jure debito valjturam.

<et precamur, ut>: teksten opviser en tom plads.

Oversættelse p. 348.

Sin stormectigste herre C. aff guds naade Danmarckes oc Sclaus konning P. aff samme naade biscop vdj Aarhuss, N., som kaldis Broch, N. Palnissen, S. Fæthling helsen oc vor skyldige vnderdanighedz tieniste. Giffuendis eders høymectighed till kiende, at her Anders Aagissen haffde opbygt it fiskeri hoss Grindhoæ der, som aldrig til forne haffue verrit fiskerj, vden at den var till forne opbygt aff herre P., den tid erckedegen oc nu biscop, oc aff eders fader salig ihuekommelsse bleffuit dømpst strax att affbrydes, huorfore vy ydmygeligen bede eders maiestett villde befale for benefnt fiskeri at affbrydis oc herre prioris aff Rind fiskeri at bliffue ved sin forige mackt.

1257, 15. maj–1259, 29. maj.

4

Omtale af det andet literæ ammonatoriæ i en sag fra Christopher 1.s tid.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt. Referat af Aa af Hans Pedersen Horsens i Antiquitates rerum Danicarum, p. 351. Da det er overleveret sammen med brevene om Ring klostets fiskegårde på Djursland, må det antages at dreje sig om dem og at høre til den angivne tid.

Illustriss[im]o d[omi]no suo C. divina gratia Daniæ Sclauorumq[ue] regj etc. ejusdem tenoris cum secundis ex ordine literis.

1257, 15. maj–1259, 29. maj.

5

Omtale af det tredje literæ ammonatoriæ i en sag fra Christopher I.s tid.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt. Referat af Aa af Hans Pedersen Horsens i *Antiquitates rerum Danicarum*, p. 351. Da det som det foregående er overleveret sammen med brevene om Ring klostets fiskegårde på Djursland, må det antages at dreje sig om dem og at høre til den angivne tid. Foran teksten betegnet: ⊖

Jllustrissimo d[omi]no suo [et cetera] ejusdem tenoris cum tertijs ex ordine literjs.

Århus

1301, 16. juni.

6

Erik 6. Menved tildømmer Ring kloster en ålegård i »Grenå å«.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt, Aa 1: afskrift af Hans Pedersen Horsens i *Antiquitates rerum Danicarum*, p. 345–346. Diplomet er ligeledes indført under året 1301 p. 156, men denne afskrift giver intet bidrag til et bedre tekstgrundlag.

Aktstykket er dateret 1301, den salige Vilhelm confessors dag. M. Cl. Gertz anfører i *Vitae sanctorum Danorum*, 1908–1912, p. 288, at abbed Vilhelms helligdag var 16. juni. Da Erik 6. imidlertid 1301, 4. juni, udsteder et brev i Rostock og 1301, 28. juli, et andet i Warnemünde (se Dipl. Dan. 2, V, 1943, nr. 153 og 154), og det ikke er sandsynligt, at han i den mellemliggende tid har været i Århus, kan brevet være udstedt i kongens navn af kammermesteren.

E. divina gr[ati]a Dan[orum] Sclavorumq[ue] rex Norreherrith Dyuresæ inhabitantib[us] salutem et gratiam. Noverint, q[uod] nos conventu[m] monialium in Rind sepem, q[uæ] d[icitu]r alegarth, in amne Grinnøh, quam annis plurib[us] pacifice possederant et q[ui]ete, adjudicamus libere possidendam inhibentes sub obtentu gr[ati]æ nostræ districte, ne q[ui]s cujuscunq[ue] conditionis sit ip[soru]m conuentum sup[ra]dicta sepe libere vsitanda jmpediat vel molestet, provt indignationem nostram voluerit evitare. Datum Aruss a[nn]o d[omi]nj MCCC p[rim]o in die beatj Vilielmi co[n]fessoris, teste d[omi]no Canuto, dilecto camerario nostro.

Oversættelse p. 349–350.

E. med guds naade Danmarckis oc Sclausis koning ynsker dennem, som boe vdi nørre herrit Dyersøe, salighed oc naade. Ditt skall vere vitterligt, att vi haffue tildømt di gode nunders conuent i Rind en fiskegje[r]d, som kaldis aaleg[aar]d, i Grindho aa till en fri eyendom, huilcken di vdi mange aar haffuer hafft m[ed] fred og rolig haffuit, forbydendes strengelig vnder vor hyllist oc naade jngen, huad som helst det vere kand, forne conuent paa samme fiskegerdtz fri brug forhindring eller forfang att

giøre, saa frempt di velle vndflye voer Wgunst oc vræde. Datum Aarh[us] anno d[omi]nj MCCCJ paa s. Vilhelmi confessoris dag, offueruerin[de] oss elskelige herre Knud, voer cam[m]erer.

Aa 1: faa frempt

1306–1325.

7

Befaling fra bispen i Århus til præsten Thrygillus i Enslev om at fjerne en ålegård i Grenå å.

A: tabt, Aa: vidisse af 1332, 24. maj, tabt, Aa 1: afskrift af Hans Pedersen Horsens i *Antiquitates rerum Danicarum*, p. 346.

Brevet kan dateres til tiden 1306–1325, da Esger Juul var bisp 1306–1310 og Esger Bonde bisp 1310–1325.

E. divina gr[at]ia Arhusiensis e[pi]sco[p]u[s] norræ herrith Dyresø constitutis salutem in d[omi]no. Mandamus d[omi]no Thrygillo sacerdotj in Ænsløff, vt sepem in amne Grindøgh pro anguillis capiendjs constructam, quam et<iam> sepem dilect[us] antecessor noster d[omi]n[us] Johannes, quondam Arusiensis episcopus, decrevit esse removendam, infra quindecim dies removeat nullaten[us] omissurus sub amissione officij sui. Datum <... MCCC ...> crastino assumptionis beatæ virginis.

et<iam>: Aa 1 et. <... MCCC ...> tilføjet.

Oversættelse p. 350.

E. aff guds naade biscop vdj Aarhus helser dennem, som bygge oc boe j nørre herit Dyersø, vdj vor Herre. Vi befale her Trogeld, p[ræ]st i Ens-løff, att hand jnden fempten dage affskaffe[r] den fyske gierde i Grindo aa, som erre oppebyggt till aalefang, huilckend gierde vor elskelig formand her Johannes, forдум biscop vdj Aarhus, befalede at affskaffis, forsømmende det jngendlunde vnder sit embidis fortabelsse. Giffuit <... MCCC ...> paa vor frue himmelfardz dag.

Brevet er ligeledes indført p. 162 under året 1307. Denne tekst giver intet nyt, men hvis dateringen er rigtig, må bispen være Esger Juul.

Århus

1332, 24. maj.

8

Bisp Svend af Århus med domkapitlet vidimerer en række skrivelser om Ring klostres ålegård på Djursland.

A: tabt, Aa: afskrift af Hans Pedersen Horsens i *Antiquitates rerum Danicarum*, begyndelsen, til og med: *sequuntur, continentes*, p. 352, slutningen fra og med: *E. divina gr[at]ia*, p. 346. Første stykke er mærket: *Sueno. Ad primas literas p[er]tine[n]t hæc sequentia I, formentlig en hentydning til, at vidimeringen er begyndt med diplom nr. 1 af 1257, 15. maj. Skellet mellem de to dele er angivet med: ||. Det kan ikke ses, hvor mange breve vidissen har omfattet.*

Omnibus p[ræ]sens scriptum cernentib[us] Sueno miseratione divina e[pisco]p[us] Arhusiensis totumq[ue] capitulum ejusdem eccl[es]iæ salutem in d[omi]no sempiterna[m]. <Notum> facimus vniuersis in verbo veritatis publice protestando nos vidisse et diligenter p[er]legisse literas patentes illustrissimorum principum et alior[um] virorum nobilium et fide dignorum non raras aut abolitas nec in aliqua sui parte vitjatas de verbo ad verbum tenores, q[ui] sequuntur, continentes. || <Christopherus, dej gratia ... (nr. 1), Illustrissimo d[omi]no ... (nr. 2), Illustriss[im]o d[omi]no ... (nr. 3), Illustriss[im]o d[omi]no ... (nr. 4), Jllustrissimo d[omi]no suo ... (nr. 5), E. divina gr[at]ia ... (nr. 6)>, E. divina gr[at]ia Arhusiensis ... (nr. 7). In huius visionis et p[er]lectionis evidentiam sigilla n[ost]ra præsentibus literis duximus apponenda. Actum et datum Aruss anno d[omi]nj MCCCXXX s[ecund]o do[mini]ca proxima ante ascensionem d[omi]nj.

<Notum> tilføjet. <Christopherus ... (nr. 6)> tilføjet.

Oversættelse p. 350.

Alle, dette breff ser, hellsse Sueno aff gudtz naade biscop vdj Aarhus med samme kierckis menige capitell euindeligh i vor Herre. Giør vitterligt for alle i sandhed oc obenbare bekiende oss at haffue siet oc flittig lest høymectige første oc andre friborne oc trofaste mends obne breffue vskrabtte, wformoltet oc ey i nogle maade skad[et], jndhollende ord fra ord, som effterfølger. || <...> Thill vitterlighed, att vi dette haffue siet oc lest, lade vi henge vore signet v[n]der dette vort breff. Skreffuit oc giffuet vdj Aarhus anno MCCCXXXIJ neste søndag for vor Herris himelfart.

1333, 23. februar.

9

Stig Andersen skøder en ålegård i Grenå å til Ring kloster og giver sin tjener Suening fuldmagt til at foretage skødningen i hans navn.

A: tabt, Aa: Afskrift af Hans Pedersen Horsens i Antiquitates rerum Danicarum, p. 352.

Omnibus præsens scriptum cernentib[us] Stigotus Andersen de Vbbedorp salutem in d[omi]no sempiternam. Noverint vniuersi, quod latorj-b[us] præsent[ibus] d[omi]no Joseph priori de Rind ac sanctimonialib[us] ejusdem loci quoddam ædificium, quod aaleg[a]rt dicitur, in amne Grindhoæ in ascensu piscarij dictarum monialium in eodem amne confero, scoto et libere resigno p[er] p[ræ]sentes. Insup[er] exhibitorj p[ræ]sentj Sueningo, famulo meo præ dilecto, plenam autoritatem et largam potestatem ejsdem v[i]d[elice]t priorj et sanctimonialib[us] p[ræ]dictis dictum a[a]leg[a]rd scotandj, alienandi et libere nomine meo resignandj [con]fero p[er] p[ræ]sentes. Jn cujus rej testimonium sigillum meum p[ræ]sentib[us] duxj apponendum. Datum anno d[omi]nj MCCCXXX tertio in vigilia beatj Matthiæ ap[osto]li.

ascensu: Aa: assensu.

Oversættelse p. 349.

Alle, som ser dette breff, hellsse Stygge Anders[en] aff Vbbætorp euindelige i vor Herre. Giøer vitterligt for alle, at ieg giffuer skøde oc m[ed] fri villie oplade neruerinde bre[v]uiser her Joseph prior aff Rind <oc> fromme nunder samme sted it bygning, som kaldis aaleg[aa]rd, i Grindhø aae i munden paa for^{ne} nunders fiskeri i samme aa, oc giffuer herforuden denne bre[v]uisser min kiere tienere Suenning fuld myndighed oc fri mact at skøde, affhende oc vdj mitt naffn m[ed] fri villige att oplade for^{ne} prior oc fromme nunder forbemelt aaleg[aa]rd. Till huess ydermere vindessbyrd jeg lade henge mitt signete her neden for. Datum a[nn]o d[omi]nj MCCCXXX 3 sancti Matthiæ ap[osto]li afften.

<oc> tilføjet.

Nørre Djurs herreds ting 1333, 23. februar.**10**

Tingsvidne af nørre Djurs herreds ting om, at Stig Andersens tjener Suening på sin herres vegne skødede en ålegård i Grenå å til Ring kloster efter en ham meddelt fuldmagt.

A: tabt, Aa: Afskrift af Hans Pedersen Horsens i Antiquitates rerum Danicarum, p. 351.

Omnib[us] p[ræ]sens scriptum cerne[n]tib[us] Petrus Gøtissen miles, palno sacerdos in Vollby, Nicolaus, dictus Buggy, Laugo Grumissen, Palno Nielssen, Petrus Munck, Joannes Erickssen, Henric[us] Peterssen et Nicolaus Peterssen de <Kirial> salutem in domino sempite[r]nam. Noverint vniuersi nos sub a[nn]o d[omi]nj MCCCXXX tertio in vigilia beati Matthiæ ap[osto]li in placito Nøreherret Deyersø p[ræ]sentes fuisse, audivisse et vidisse, quod in eodem placito quidam Suæningus, famul[us] d[omi]nj Stigotj Anderssen coram nob[is] et alijs fide dignis cum autoritate <et> potestate sibi p[er] literas ap[er]tas ejusdem d[omi]nj Stigotj commissis sup[er] quadam sepe, q[uæ] aaleg[aa]rd dicitur, per eundem d[omi]num in amne Grindhøæ ex nouo constructa clauastro Rinden scotanda constitutus exhibitorj præsentium d[omi]no Joseph, priori ej[us]dem claustrj ex parte ejusdem monasterij scotauit, alienauit et ex parte p[ræ]dicti d[omi]nj Stigoti libere resignauit jure p[er]pertuo possjendæ et pro sua voluntate ordinandæ. Vnde quod vidimus et audivim[us] jn verbo protestamur veritatis. Jn cujus rej testimonium sigilla nostra p[ræ]sentib[us] duximus apponenda. Actum et datum anno et die p[ræ]notatis.

<Kirial>: Aa Eylaal. <et> tilføjet. clavstrj ex parte: Aa clavstri ex parte ex parte,

Oversættelse p. 349.

Alle, som dette breff ser, hellse vy Peder Gødyss[en] ridder, Palne prest i Wolby, Nicolaus, som kaldis Buggi, Laffue Grumissen, Palne Njelssen,

Peder Munck, Hans Erichssen, Henrich Pederss[en] og Niels Pederss[en] aff <Kirial> euindelig i vor Herre. Giøer vitterligt for alle, att vy anno d[omi]nj MCC[C]XXX paa det tridie s. Matthiæ ap[osto]li afften paa nørre herrittz ting Deyerssøe oss att haffue verit neruerind[e], hørt oc seet paa sam[m]e ting, att her Styggi Anderssens tienere Suenning vaar skickit for oss oc andre trofaste med fuld mact oc myndighed, som han-nem vaar giffuett ved samme her Styggis obne breff paa en gierdssell, som kalldis aaleg[aa]rd, som var aff ny opsat ved samme herre i Grindha aa, att skøde Rinds closter, huilcke hand paa samme closters vegne skøde[t] <og> affhendett denne neruerende bre[v]uisser her Joseph, prior i sam-[m]e closter, oc paa for^{ne} her Styggis vegne oplod friuillig[e]n oplod til en euige ret oc eye[n]dom oc med sin fri villje at nyde oc brugge. Huilcket vi, effter som vi haffue seet oc hørt, vinde vdj sandhed. Thill huess ydermere vindissbyrd vi laade henge vore signet her neden for. Skreffuit oc giffuit aar oc dag som forstaar.

<Kirial>: Eylaal <og> tilføjet.

1363, 10. november.

11

Stig Andersen lejer ålegården i Revn af Ring kloster.

A: tabt, Aa: Afskrift af Hans Pedersen Horsens i *Antiquitates Danicarum* p. 351.

Omnib[us] p[ræ]sens scriptum cernentib[us] Stigot[us] Andreae miles salutem in d[omi]no. Noverint vniuersi me de sorore Helena Nielssdaater, priorissa, et toto conuentu in Rindis closter quandam piscatoriam dictam aaleg[aa]rt in Reffne ad dies meos et dilectæ vxoris meæ Towe pro quinq[ue] march[is] p[ur]i et duabus lestis et dimidia annuo <...> conduxisse, ita quod dicta piscatoria post mortem nostram sine omni redemptione et impetitione nostrj <... sive> contradictione hæredum nostrorum et aliorum quorumcunq[ue] <integra reddatur>. Datum sub sigillo meo a[nn]o d[omi]nj MCCCLX tertio in profesto beati Martinj.

<...>: Aa tom plads. <sive> tilføjet. <integra reddatur>: Aa tom plads.

Oversættelse p. 350.

Alle, dette breff ser, hellsse Styggi Anderss[en] ridder i vor Herre. Giør vitterligt for alle mig att haffue fest aff syst[er] Elline Nielssdatter, priorisse, oc den gants[k]e conuent i Rindis closter et fiskerj, som kaldis aaleg[aa]rdt i Reffne vdj min oc min kiere høstrues Towis liffs tid for fem <...>.

1371, 29. september.

12

Johannes Offesen lejer ålegården i Revn af Ring kloster.

A: tabt, Aa: Afskrift af Hans Pedersen Horsens i *Antiquitates Danicarum* p. 346 og p. 351. Delingen er angivet ved: ||.

Omnib[us] p[ræ]sens scriptum cernentib[us] Johannes Offesen salutem in d[omi]no sempiternam. Noverint vniversi p[ræ]sentes et futurj me de sorore Hilleborg, priorissa, et toto conuentu in monasterio Rind quandam piscaturam, dictam oleg[aa]rd, in Reffne ad dies meos pro octo lagenis salis conduxisse conditione mediante, quod dicta priorissa vel suj succes[s]ores a me quatuor lagenas salis || infra festum s[an]cti Johannis baptistæ et quatuor lagenas salis infra festum s. Michaelis in Arusia p[er]cipiat et sublevet annuatim. Datum meo sub sigillo anno d[omi]nj MCCCLXX primo festo s[anc]tj Michaelis archangeli.

Oversættelse p. 348.

Alle, som ser dette breff, helse jeg Johannes Offesen euindelig i vor Herre. Maa alle vide, som nu ere oc komme skulle, mig at haffue fest j min tiid aff syster Hylleborg, priorisse, oc det gandske conuentt i Rinde closter itt fiskeri, kallis oleg[aa]rd, i Reffne for viij tønnder salt m[ed] slig vilkor, att forbemeltt priorissa oc hindis effterkommere skall aff mig oppebere oc annamme aarlig vdj Aarhuss iiij tynder strax effter sctæ[!] Hans baptistæ fest, dj andre fire strax effter s. Mickels dag. Giffuit vnder mitt signet a[nn]o d[omi]nj MCCCLXXJ paa s. Mickels dag.

*

Fra 1257 er der bevaret 12 breve, udstedt i Danmark, deraf 4 af kongen, og det ene af dem angår ikke danske forhold, men giver Reval lybsk ret, og i alt er der fra Christopher I.s kongetid kun bevaret 213 diplomer af alle slags eller referater af dem ifølge en optælling efter stoffet i Diplomatarium Danicum. Sproget i diplommet af 1257 15/5 viser lighed med udformningen af brevene af 1253 18/8 for Esrom kloster, 1257 3/5 for Løgum kloster og 1258 27/8 til Herrested¹⁾. Af de til slut anførte personer kendes Arnfast som vidne i Erik Glippings brev af 1259 28/12 og brevet den følgende dag til Ribe domkirke²⁾, men kun i brevet fra 1257 henføres hans stilling til Falster. Niels Hak optræder i et diplom fra 1254 16/7, 1259 11/3, og endnu 1267 og 1272³⁾, alle steder som en trofast tilhænger af Christopher 1. og hans søn, og det sidste sted nævnes han som den anden i rækken blandt de stormænd, som træder ind som garant for kongens lån i Lübeck på 2000 mk. sølv. Peter Finsen kendes allerede 1251 som medbesegler ved godkendelsen af et forlig i Stensby 8/8 og ved overenskomsten med bisp Herman af Øsel og Wieck samme dag, 1252 4/4 nævnes han som drost, men han ser ud til at have sluttet sig til

¹⁾ Dipl. Dan. 2, I, nr. 121, 224 og 256.

²⁾ Dipl. Dan. 2, I, nr. 300 og 301.

³⁾ Dipl. Dan. 2, I, nr. 145, og 276, 2, II, nr. 70, 79 og 179.

den yngste gren af kongeslægten og omtales 1255 igen som drost⁴⁾. Tyge Star nævnes i brevet 1259 29/12, der allerede er omtalt⁵⁾.

Det ligger uden for rammerne for denne artikel at gøre rede for tidens politik, så vidt den i det hele taget lader sig skildre ud fra den fragmentariske overlevering, der står til rådighed, så det er tilstrækkeligt at fastslå, at man i disse navne møder hovedmændene i kredsen omkring Christopher 1. i hans vanskelige regeringsår, da han skulle sikre sin slægt tronen i kamp mod Abels efterkommere og landets ydre fjender.

Hverken brevetts affattelse eller de i det nævnte personer giver anledning til tvivl om ægtheden, og der er ikke grund til at hefte sig nærmere ved det afvigende årstal i oversættelsen, der kun bekræfter det allerede fremhævede, at Hans Pedersen har arbejdet overfladisk. Man kunne derimod angribe diplommet med en påstand om, at der ikke kendes til nogen ålegård ved Grenå i kongeligt eje på denne tid. Et fuldstændigt kendskab til kongens ejendomme på denne tid har man dog ikke, men det vides i det mindste, at der rundt om i landet blev opkrævet afgifter for fiskeri, som nævnes i hovedstykket i Kong Valdemars Jordebog, hvor der for Falster opregnes et piscatio, der svarede det forholdsvis store beløb 10 mk. sølv⁶⁾, ligesom fiskeriet indgår i Hallands-listen mellem kronens indtægter⁷⁾, og det fremgår af hovedstykket, at det drejer sig om ferskvandsfiskeri. Listen over kongeleve, der nævner Mørum å i Blekinge med dens laksefangst⁸⁾, understøtter synspunktet, at man har lagt vægt på den økonomiske udnyttelse af de kongelige åer. Der er derfor intet, der taler imod, at kongen også omkring Kolindsund og dets afløb og tilløb har bygget fiskegårde, hvor de naturlige forhold indbød til det.

Et særligt forhold bliver omfanget af kongens ret til åerne og deres anvendelse. Johs. Steenstrup har helliget denne side af ejendomsrettens historie en undersøgelse, hvoraf det fremgår, at kongen i den ældre middelalder hævdede sin ret til at eje, hvad der ikke hørte ind under den private ejendomsret og var kultiveret ved opdyrkning, udbygning eller anden menneskelig virksomhed. Han bemærker, at denne ejendomsret var af ringe praktisk betydning, fordi den ikke gav nogen indtægt⁹⁾. Det følger heraf, at det var i kongemagtens interesse at forvandle denne imaginære indtægt til en reel, for vandløbenes vedkommende ved anlæg af fiskegårde, ålekister, vandmøller eller andet, som ved et passende kapitalindskud kunne give et rimeligt udbytte, eller den kunne overlade retten hertil til private mod en afgift. Johs. Steenstrup fremhæver yderligere,

4) Dipl. Dan. 2, I, nr. 45, 46, 59, 156.

5) Se også Johannes C. H. R. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, 1874, p. 35–40.

6) Kong Valdemars Jordebog ved Svend Aakjær, I, 1926–1943, p. 16.

7) I. l., p. 29.

8) I. l., p. 29.

9) Johs. Steenstrup: Kong Valdemars Jordebog, 1874, p. 339 ff.

at Sundby å nævnes i Jordebogens hovedstykke sammen med Sundby i Hundborg herred i Thy, fordi den på en eller anden måde har givet en indtægt, og at kronen sørgede for at bevare ejendomsretten til strømmen¹⁰). Også Poul Johs. Jørgensen gør opmærksom på, at kongen ved at fastslå og få anerkendt reglen, at han ejer, hvad ingen ejer, fik sine besiddelser meget udvidet, selv om han for at få sin ret godkendt stiltiende måtte tillade en begrænset brug af dem¹¹).

For Skjern å i Vestjylland omtaler Kong Valdemars Jordebog en afgift i laks, og på dette sted kan kronens fiskerirettigheder føres langt tilbage, idet kong Niels skænkede en sjettedel af fiskeriet i åen til sct. Knuds kirke i Odense med udtrykkelig fremhæven af, at det var hans fædrene arv¹²). Besiddelsen må derfor gå tilbage til tiden før 1074.

Reglerne for den økonomiske udnyttelse af åerne var fastslået i Jyske Lov I, 57, efter hvilken man ikke måtte opføre nogen vandmølle, uden man ejede dæmning og damsted, og dens brug ikke skadede andens jord eller mølle, og de samme bestemmelser gjaldt for fiskegårde. Denne ordning er sikkert meget gammel, da den forudsætter, at der findes herreløse åer og søer, som man kan bemægtige sig ved en hensigtsmæssig udbygning, og Jyske Lov tilføjer, at man ikke må bortlede vand, der fra gammel tid har været benyttet til en andens fiskedam¹³).

Man må gå ud fra, at kongen i 1257 har hævdet sin ejendomsret til åen, så der ikke fandtes møller eller fiskegårde uden hans egne, og at han har forsøgt at udnytte åens værdier ved anlæg af en ålegård. Naturbetingelserne var dengang anderledes end nu, idet den store sø Kolindsund, der kun havde afløb i den korte å, der løber gennem Grenå, må have givet gode muligheder for et ferskvandsfiskeri, og det kan tilføjes, at man ved den i diplomtet omtalte ålegård ikke må tænke på de gårde, der bygges ved kysten af det åbne hav og f. eks. omtales i et brev af 1449 28/4, hvori Christian 1. giver Esrom kloster ret til at bygge en havn med ålegårde¹⁴), men på en fangstindretning i rindende ferskvand, for hvilken betegnelsen ålekiste vil være mere passende¹⁵).

Man kunne endelig påstå, at gaven ville være af tvivlsom værdi, fordi afstanden mellem Ring kloster og ålegården gjorde det umuligt, at klostret selv passede ålekisten, men det må erindres, at afstanden mellem Skjern å og Odense er større, og at fiskegården kunne lejes ud, så klostret fik udbytte af den. I denne del af Jylland fandtes der ikke noget kloster, og det nærmeste var Essenbæk, mens derimod det lige så fjerne Øm

¹⁰) I. l., p. 344–45.

¹¹) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, p. 1940, p. 185–87 og 265.

¹²) Diplomatarium Arnæ-Magnæanum, I, 1786, p. 243.

¹³) Den jyske Lov v. Peter Skautrup, 1941, p. 44–47.

¹⁴) Codex Esromensis v. O. Nielsen, 1880–81, p. 85.

¹⁵) Om brugen af de forskellige navne se Kristen Møller: Danske ålegårde og andre fiskegårde, 1953, passim (Udvalg for Folkemaals Publikationer, Serie B, Nr. 3).

kloster havde flere besiddelser på egnen. Derimod kan det bemærkes, at et andet nonnekloster, benediktinerinderne i Ø kloster, havde adskillige ålegårde i nærheden af deres bolig, men at de ligesom deres kaldsfæller i Ring måtte være deres ejendomsret ad rettens vej.

Brevene nr. 2–5 er samhörrende og behandles derfor bedst under eet. Mens gavebrevet ikke frembyder noget usædvanligt, giver disse efterfølgende aktstykker umiddelbart anledning til tvivl. Det er i sin orden, at gavebrevet på ålegården har været gemt i klostrets arkiv, men de andre breve er ikke stilet til det og skulle derfor findes i det kongelige cancellis brevkiste eller hos modtageren, og hvis de er ægte, må det antages, at klosteret for yderligere at underbygge sin ret til ålegårdens frie og uhindrede brug har skaffet sig afskrifter af dem for at benytte dem, hvis deres fiskeri blev formindsket ved anlæggelse af nye fiskegårde mod bestemmelserne i Jyske Lov som ovenfor omtalt. Det er åbenbart sket kort tid efter kongens overdragelse til nonnerne, da værdien af deres ålegård er blevet formindsket ved genopbygning af en anden, der lå nærmere udløbet, skønt både Valdemar Sejr og Abel ud fra deres ejendomsret til åen havde påbudt nedlæggelsen af den.

Om rettelsen af *noverit* til *noviter* skal det bemærkes, at den første form syntaktisk er umulig, og at det heller ikke giver mening at betragte den som et indskud uden en afhængig sætning. Formodentlig har der stået en forkortelse, noit, som af Hans Pedersen Horsens er læst som *noverit*, mens det snarest er en gengivelse af *noviter*, der i dansk middelalderlatin bl. a. kendes fra *Compendium Saxonis og Vita Gunneri*¹⁶⁾, mens Hans Pedersen Horsens næppe har set denne uklassiske form, der passer til meningen.

Om de anførte personer må det bemærkes, at den i brevene nr. 2 og 3 anførte Andreas Aghissen vel næppe uden videre kan opfattes som identisk med ridderen af samme navn, der i april 1253 mageskifter nogle ejendomme på Sjælland med Sorø kloster¹⁷⁾. A. Ugotsen kendes ikke fra andre kilder, men E. Ugotsen er sandsynligvis den samme som den Ebbo Ugoti filius, quondam marscalci, der medbesegler et kongebrev 1264 16/8¹⁸⁾, P. Palnissen forekommer ikke andre steder, og det samme gælder den sidst opregnede T. Mickelssen. Det er dog ikke noget bevis for uægtighed, at disse to ikke kendes fra andre kilder, da både aktstykker og beretninger er så få fra denne periode, at det ikke kan ventes, at nogen på en mere tilbagetrukken plads omtales flere gange i kilderne. Det hverv, de efter beretningerne udøver, synes at være justitiarens, om hvem der ta-

¹⁶⁾ *Scriptores minores historiæ Danicæ medii ævi*, ed. M. Cl. Gertz, II, 1922, index I, p. 36.

¹⁷⁾ *Dipl. Dan.* 2, I, nr. 101.

¹⁸⁾ *Dipl. Dan.* 2, I, nr. 439.

les i procesakterne mellem Christopher 1. og Jacob Erlandsen¹⁹). Heller ikke navnene i brev nr. 3 er nærmere kendt ud over Peder Ugotsens. Det lyder ikke usandsynligt, at han allerede 1241 har været erkedegne ved kapitlet i Århus, idet Hans Svaning nævner ham i denne stilling som deltager i konciliet i Lyon 1245²⁰). Niels Brok kan være stamfaderen til den østjyske adelsslægt med dette berømte navn, hvis ældst kendte medlem ellers er den Niels Brok af Hylke, der første gang nævnes med sit fulde navn 1298 og vel er en sønnesøn af den her nævnte²¹). Om N. Palnessen og S. Fæthling kan der intet oplyses. Selv om kendskabet til personerne i dette aktstykke ikke er stort, kan det alene ikke vise dets uæghed. Hvis man vil bevise det, må man snarere fremhæve, at indberetninger som de to foreliggende er sjældne, og at kongen foruden at få sin kendte titel også tituleres *excellencia* og *maiestas*, da de to benævnelser angiver en vidt forskellig rang. Det varede længe, før de fremmede hoffer anerkendte den danske konges ret til at blive kaldt majestæt. Man vil herimod kunne indvende, at det er muligt, at man i den slags henvendelser til kongen har skabt en brug af visse høflighedsfraser, uden at der skal lægges det samme indhold i dem som i mere officielle diplomer, men i øvrigt tales der allerede 1176 i et kongeligt brev om *regie maiestatis auctoritas*, hvor ordene dækker over det mere abstrakte begreb om kongens myndighed og ikke over kongens person, men det er ikke noget stort skridt også at lade ordene dække over kongen selv, når man direkte henvendte sig til ham. Et tilsvarende brev er bevaret fra 1305 med en lidt afvigende brug af de kongelige titulaturer, og denne form har måske været benyttet mere, end antallet af de bevarede eksemplarer viser det. Der er intet, der tyder på, at de her trykte diplomer er uægte²²).

I øvrigt passer begge aktstykker ind i tidens problemstilling. Det var et åbent spørgsmål, hvorledes kongemagten inden for lovens rammer kunne beskytte de svage, som det fremhæves i Jyske Lov, og dens pligt til at opretholde ro og orden drev den efterhånden længere frem end forhen, men da både kongemagtens omfang og straffens former var for ubestemte i det 13. århundrede, var der her givet en kilde til stadig strid. Det stod dog fast, at der skulle dømmes efter de gældende landslove, og de leges *patriæ*, der henvises til i den første beretning til kongen, er de lige omtalte bestemmelser i Jyske Lov om fiskegårde. Da allerede Valdemar Sejr har hævdet kongens ret til åen, og den nu var overgået til nonnerne, måtte staten fortsat beskytte retten til at udnytte fiskerigdommen, selv om den var overgået til en anden, og det var kongens pligt at sørge for, at Ring

¹⁹) *Acta processus litium v. Alfred Krarup og William Norvin*, 1932, p. 12: *Item quod impedivit justiciarios regis prohibens cum litteris suis hominibus ecclesie, ne responderent coram eis.*

²⁰) *Svaning-Hvitfeld v. Kr. Erslev*, 1928, p. 12–13.

²¹) *Dipl. Dan.*, 2, IV, nr. 327.

²²) *Codex Esromensis v. O. Nielsen*, 1880–81, p. 228. *Dipl. Dan.* 2, V, nr. 352.

kloster uforstyrret kunne bruge sin ejendom inden for lovens rammer, ligesom der henvistes til, at ældre forsøg på at nedsætte dens værdi var imødegået.

Referaterne af de to breve, der er anført som nr. 4 og 5, er så kortfattede, at der ikke kan siges meget om dem, men det fremgår dog, at de har været de to sidste af de tre »påmindelsesbreve«, hvorom der tales i *Constitutio Abeli regis* og *Constitutio Christophori I regis*²³). Det ville føre for vidt at referere og tage stilling til de forskellige synspunkter, hvorunder disse lovtekster er betragtet, hvorom der må henvises til den foreliggende litteratur²⁴), men det må anføres, at aktstykkerne passer naturligt til det trin i retsudviklingen, som netop denne tid var nået til. Det kan ikke forbigås, at de to indberetninger kan have udgjort en del af »påmindelsesbrevens« indhold, og at de er blevet udskilt af Hans Pedersen Horsens som selvstændige aktstykker. Hermed kan det måske forklares, at de mangler angivelse af tid og sted for udstedelsen, idet alene teksten er blevet indflettet. Noget afgørende kan dog ikke udtales. Derimod er det sikkert, at kongetitlen i nr. 4 er urigtig, da landets navn i stedet for folkets først optræder senere. Erik af Pommern er den ældste konge, der i omskriften på sit segl fører rigets navn, mens vundernes og goternes betegnelse lades uændret²⁵). Brugen på Hans Pedersen Horsens' egen tid har ledet ham på afveje. Dania er i øvrigt typisk renaissanceform. De middelalderlige forfattere kender den ganske vist, som det fremgår af Roskildekrøniken og Lejrekrøniken, men den sidste bruger selv navnet Dacia. Dacia bruges i tekst X af Sven Aggesen, mens *Compendium Saxonis* foretrækker Dania²⁶). Dacia havde den fordel at minde om det klassiske Dacia, og Viggo Brøndal har gjort opmærksom på, at Dacia ved en primitiv etymologi kunne afledes af dare, at give²⁷). Formen må være opstået i analogi med den samtidige vaklen mellem -ti(a) og -ci(a), f. eks. milicia i stedet for militia og preciositas af pretiositas. I møntindskrifterne er Dacia enerådende til 1531, da Dania første gang optræder, men efter 6 års forløb bliver denne gengivelse af landets navn enerådende. Mønterne var de eneste »tryksager«, der udkom i et større antal og tilmed var efterspurgt, så ændringen i deres omskrift har næppe været uden betydning for den læsekyndige²⁸).

Det er ligeledes vanskeligt at afgøre, hvilken stilling de i brevene nr. 2 og 3 omtalte personer har indtaget. Da de, der også kendes fra andre kil-

²³) Aarsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv, V, 1871–75, p. 10–12 og 13.

²⁴) Vigtigst er Ludvig Holberg: *Leges Waldemari regis*, 1886. I Erik Arup: *Danmarks Historie*, I, 1925, p. 296 ff er kongebrevens betydning for den almindelige politik videre udformet.

²⁵) A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller*, 1917, p. 7.

²⁶) *Scriptores minores historiæ Danicæ*, I, 1917–18, II, 1922, passim.

²⁷) Viggo Brøndal: *Danernes Navn*, *Danske Studier* 1920, p. 24.

²⁸) H. H. Schou: *Beskrivelse af danske navne og norske Mønter 1448–1814 og danske Mønter 1815–1923*, *Tekst*, 1926, p. 36–64.

der, hører til stormændene, kan de andre ikke tildeles en alt for ringe plads i samfundet, men når de ovenfor er henført til justitiarernes skare, er det en hypotese. Det vides heller ikke, hvorledes disse mænds nærmere stilling har været på den tid, da det kongelige retterting udformede sig, men bemærkningen mod Jacob Erlandsen, at han forhindrede kirkens mænd i at forklare sig for dem, tyder på, at de havde med forundersøgelsen at gøre²⁹⁾, og hertil passer de oplysninger, der kan uddrages af de to indberetninger.

Der er grund til at anføre, at ordet *mandatum* i den første indberetning som *terminus technicus* for den kongelige befaling har et sidestykke i to kongebreve til kapitlet i Roskilde om genoptagelsen af gudstjenesten³⁰⁾. Det er Kr. Erslev, som har fremhævet brugen af dette ord i kongelige breve³¹⁾, men allerede retshistorikeren Ludvig Holberg er inde på det. *Leges patriæ* som betegnelse for provinslovene genfindes i håndfæstningen af 1282 29/7 § 2³²⁾ og i Erik Menveds forordning af 1304 13/3 § 4³³⁾. De danner modsætningen til *leges regni*, rigslovgivningen. Vejle-konstitutionen er vedtaget mod *jura regni*³⁴⁾.

Erik Menveds brev af 1301 (nr. 6) har som anført en vanskelighed i angivelsen af dagen, som vil være borte, hvis man i stedet for at forudsætte en anden festdag for den hellige Vilhelm (f. eks. hans dødsdag, 6. april) kan gå ud fra, at brevet kun er udstedt i kongens navn. I øvrigt frembyder det ikke enkeltheder, der er fordægtige, og den omtalte kammermester Knud Esbernsen nævnes kun i årene 1301–03 i denne stilling i tidens diplomer³⁵⁾. Brevet viser, hvor vanskeligt stillet klostret var i sine bestræbelser for at sikre den kongelige gave. Skønt Christopher 1.s gavebrev skulle synes at være fyldestgørende, har man anset det for nødvendigt også at indhente hans sønnesøns tilslutning i form af en dom, offentliggjort som et åbent brev til indbyggerne af nørre Djurs herred, fordi det var fra denne egn, bestræbelserne på at ødelægge nonnernes ålegård udgik. Det er derfor muligt, at der her ikke tales om ålegården, Christopher 1. skænkede, men om den, hvis nedbrydelse er blevet påbudt, men klostret har genopbygget i udløbet fra Kolindsund, idet det med begge fiskegårde som ejendom måtte være ligegyldigt for det, hvor ålene blev fanget. Der er ikke noget i brevet, som antyder, at det skulle være forfalsket, og man vil let kunne forstå klostrets frygt for at blive hindret i udnyttelsen, da det af det efterfølgende brev nr. 7 fra begyndelsen af det

²⁹⁾ Se note 19. Når Erik Menved i sin gravskrift kaldes: *rectus iusticiarius pauperum ac diuitum* viser det en afvigende betydning.

³⁰⁾ Dipl. Dan. 2, I, nr. 273 og 274.

³¹⁾ Kr. Erslev: Den senere Middelalder. Danmarks Riges Historie, II, u. å., p. 109.

³²⁾ Dipl. Dan. 2, III, nr. 45.

³³⁾ Dipl. Dan. 2, V, nr. 310. Henning Matzen: Forelæsninger over den danske Rets-historie, 1897, p. 278 ff.

³⁴⁾ *Acta processus litium v. Alfred Krarup og William Norvin*, 1932, p. 12.

³⁵⁾ Johs. Steenstrup: Kong Valdemars Jordebog, 1874, p. 42.

14. århundrede fremgår, at der stadig lægges hindringer i vejen for brugen af fiskerettighederne.

Også dette diplom må efter sit indhold angå en senere bygget ålegård, der mod loven forringer den gamle, Ring kloster ejede. Desværre fremgår det ikke tydeligt, hvem der har forsøgt at bygge den, om det er præsten i Enslev på egne vegne, eller det er bispestolen, som har forsøgt at udnytte en af sine ejendomme på Djursland og i diplomet foretager et sendrægtigt tilbagetog. Det kan i øvrigt tilføjes, at netop 1307 måtte bisp Esger også ordne Vor klostres fiskerettigheder i Mos sø, hvor abbeden fik klostrets ret godkendt³⁶). Klostrene har i denne urolige tid været ilde stillet, fordi de ikke havde magtmidler til at beskytte deres vel afhjemlede ret. Med den letsindighed, hvormed Hans Pedersen Horsens omgås årstal, er det langtfra sikkert, at diplommet er fra 1307, men det er i øvrigt rimeligt at antage, at det er udstedt ikke alt for lang tid efter Johannes Assersens død 1306. Brevet er ikke rettet til Ring kloster, selv om det angår en vigtig sag for det, og man må derfor som i et foregående tilfælde gå ud fra, at nonnerne har erhvervet en afskrift af dette for dets rettigheder så vigtige dokument for i givet fald senere at kunne fremlægge det i en retssag.

Det må antages, at alle de hidtil nævnte breve har været optaget i bisp Svends vidisse af 1332 24/5 (nr. 8), og det er derfor uheldigt, at Hans Pedersen Horsens har skilt sig så kejtet fra sin gengivelse og ikke givet en afskrift in extenso, så det kun med sikkerhed kan fastslås, at brev nr. 7 har været en del af vidissen. Det er allerede nævnt, at det er muligt, at de to referater af breve nr. 4 og 5 også har indeholdt nr. 2 og 3, men heller ikke den danske oversættelse giver læseren nogen vejledning på dette punkt, og afgørende beviser kan ikke fremlægges. Det er ukendt, hvorfor klostret skaffede sig en genpart af aktstykkerne, og der vides ikke noget om, at dets ejendomsret netop i 1332 blev anfægtet.

Vanskeligheden ved at bevare fiskeretten ukrænket blev større, efterhånden som det nye århundrede skred frem. Mens man under Christopher 1. med godt resultat kunne anmode om støtte og få den, synes man senere at være indstillet på at gå forhandlingens vej, når rettigheden blev krænket. På anden måde ser det ikke ud til, at baggrunden for brevet nr. 9 af 1333 23/2 kan opfattes. Efter det at dømme har Stig Andersen skaffet sig en fiskegård så nær nonnernes, at den måtte virke til skade, og klostret har så kun haft den udvej at købe den af ham, hvis de ønskede at se den samme indtægt som hidtil. Adelsmanden var på denne tid den mægtigste mand i denne egn. 13. jan. 1333 modtog han af grev Gert flere økonomiske begunstigelser og fik sdr. Djurs herred i pant for 150 mk. sølv³⁷). Når den, der skulle være klostrets naturlige beskytter, blev dets mod-

³⁶) Dipl. Dan. 2, VI, nr. 103.

³⁷) Dipl. 2, XI, nr. 5 og 6. Om Stig Andersens besiddelser i det sydlige Djursland se L. J. Bøttiger: *Æbeltoft og Omegn*, 1893, p. 29 ff.

part, var det sikkert den eneste udvej at komme til forståelse med ham uden at inklade sig på en drøftelse af rettighederne. Efter alt at dømme har Stig Andersen hørt til dem, der uafsladeligt samlede ejendom, og på hvem evangeliets ord passer, at til den, som har meget, skal der gives mere.

Prioren Joseph har ikke tidligere været kendt, men da kendskabet til klostrets historie er så ubetydelig, kan det ikke svække tilliden til diplommet. Vanskeligere er det derimod at udpege hovedgården Ubberup. Den er formentlig det nuværende Opdrup i Lyngby sogn, sdr. Djurs herred, hvis marker nævnes i Øm klosters krønike i fortegnelsen over grænserne for klostrets ejendomme på Djursland. Et voldsted er endnu bevaret på den nuværende Opdrupgårds jorder, men sagen er uafgjort, da voldstedet antages at være resterne af det gamle Bjørnholm, som netop ejedes af Stig Andersen. Bjørnholm nævnes allerede 1343, og hvis der er foregået et navneskifte, må det være sket før dette år, ligesom gården senere må være flyttet.

Stig Andersens fuldmagt suppleres af vidnesbyrdet af samme dato, nr. 10. Det kan ikke forbigås, at det er udstedt en tirsdag, mens tingdagen for dette herred var en mandag³⁸⁾, men det tvinger ikke til at fastslå uægtigheden, da det næste kendte tingsvidne er af 1345 24/6, d. v. s. udstedt en fredag³⁹⁾, og andre steder ses det også, at tingdagens plads i ugen ikke altid overholdes⁴⁰⁾.

Af dette aktstykke fremfår det, at ålegården, der blev solgt til nonnerne, var nybygget. Den er ikke blevet nedlagt ved lovens midler, men klosteret har søgt at komme ud af sin uheldige stilling ved et økonomisk offer.

I de opregnede stednavne og personer er der det bemærkelsesværdige, at flere af dem genfindes i et dansk brev, der angiver sig at være fra 1329 4/4 og i Diplomatarium Danicum er anført som uægte⁴¹⁾ og sikkert med rette, da alene anvendelsen af modersmålet opfordrer til mistanke. Flere af navnene i brevet af 1329 kan ses at have været båret af kendte personer fra den tid, brevet henfører sig til. Det gælder selve udstederen Peder Gødesen, som efter sit våben hørte til slægten Bild. A. Thiset identificerer ham med Petrus Gødæsun de Wiik, vidne i et diplom af 1333 20/9 og med vidnet af samme navn i et andet af 1347 14/6⁴²⁾. Han optræder også i et brev af 1354 12/4 og i et brev, som meget usikkert er henført til 1404⁴³⁾. Datteren fru Else, gift med Jacob Nielsen Kirth, omtales 1397 og 1409⁴⁴⁾.

³⁸⁾ Fru Eline Gøyes Jordebog v. A. Thiset, 1892, p. 497.

³⁹⁾ Dipl. Dan. 3, II, nr. 165.

⁴⁰⁾ Peter Skautrup: Hardiske mål, II, 1942, p. 21 og 35–36.

⁴¹⁾ Dipl. Dan. 2, XII, nr. 222.

⁴²⁾ A. Thiset: Stamtavler over danske Adelslægter, II, 1891, p. 25–26. Dipl. Dan., 2, XI, nr. 67, Dipl. Dan. 3, II, nr. 357.

⁴³⁾ Repert. 1, II, nr. 2401.

⁴⁴⁾ De ældste danske Archivregistraturer, I, p. 224–25.

Præsten Palne i Voldby nævnes både i det uægte brev af 1329 og i brevet af 1333 23/2. Niels Pedersen af Kirial, som det fejlskrevne Eylaal må læses, optræder foruden i brevet af 1329 som vidne i et diplom af 1345 3/4⁴⁵), Peder Munk udsteder et brev med en anden 1333 23/1 og nævnes i et tingsvidne 1333 7/8, og Niels Bugges navn findes som vidne i det sidste brev⁴⁶). I ham er man berettiget til at se den velkendte ejer af Hald ved Viborg. Han og Stig Andersen fik i den følgende tid mange fælles interesser at pleje. Niels Bugge var dog ikke særlig knyttet til Djursland og hans optræden som vidne på et ting i denne egn må derfor antages at skyldes et tilfældigt besøg hos Stig Andersen. Han nævnes første gang med efternavnet alene i det bekendte forlig af 1332 10/1, hvor han optræder som modstander af grev Gert og opnår udsoning med ham sammen med andre højbyrdige danske⁴⁷). Hvis man vil udkaste tanken, at også brevet fra nørre Djurs herreds ting er uægte, må man derfor først forklare, hvorfor man kunne ramme rækken af vidner så naturligt, at den omfatter de velkendte navne fra Djursland, ukendte og en mand fra et andet sted i Jylland, som alene ved fællesskab i interesser havde forbindelse med Stig Andersen.

30 år efter kommer Stig Andersen atter i berøring med Ring kloster på ålefangstens vegne, som det fremgår af brev nr. 11 af 1363 10/11, men denne gang som lejer. Ålegården, der nu er tale om, er vist den, der for lang tid siden blev skænket til nonnerne af Christopher 1., beliggende i Vejlby sogn, sdr. Djurs herred. Fiskegårdene i de foregående breve, som ville ødelægge nonnernes ejendom, har hørt under det nordlige herreds jurisdiktion. Klosters ålegård har åbenbart været udbytterig, og endnu på Danske Atlas' tid berettes det, at »Denne Bye kan have godt Fiskerie af Giedder, Aborre, Brasen, Skaller, Aal«⁴⁸). Man må ikke forestille sig, at det har været et af de små fangststeder, der tales om i Ribe Oldemoder, hvor det om en mølle i Tyregod anføres, at den svarer 12 snese ål og 3–4 ørtug mel⁴⁹). Hvis man vil tage lejeafgiften, Stig Andersen forpligter sig til at udrede, som målestok, har den været anselig og svaret til det allerede omtalte »fiskeri«, der i følge hovedstykket i Kong Valdemars Jordebog gav kongen en afgift på 10 mk. sølv. Da der nu synes at være enighed om, at 1 læst korn svarer til en værdi af 2 mk. sølv, har fiskegården i Revn givet den samme indtægt som den falstringske. 1330 4/2 sættes dog 5 ørtug korn til 1/2 mk. sølv, d. v. s. 2,4 mk. sølv for en læst⁵⁰). For Ring kloster må det have været en fordel at bortleje ejendommen, da dens af-

⁴⁵) Dipl. Dan., 3, II, nr. 142.

⁴⁶) Dipl. Dan., 2, XI, nr. 8 og nr. 60.

⁴⁷) Dipl. Dan., 2, X, nr. 348.

⁴⁸) Den danske Atlas, IV, 1768, p. 300.

⁴⁹) Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter, kaldet »Oldemoder«. Udgivet af O. Nielsen, 1869, p. 63.

⁵⁰) Dipl. Dan., 2, X, nr. 197.

stand fra klostret altid har gjort den til en besværlig besiddelse, og for Stig Andersen kunne dens drift passende indgå i forbindelse med de mange andre ejendomme, han sad inde med på egnen. Helena Nielsdatter nævnes alene i dette brev som priorisse for klostret og er inden udstedelsen af det sidste brev nr. 12 blevet efterfulgt af Hilleborg, som ligeledes kun kendes fra dette aktstykke. 1369 døde Stig Andersen, og ålegårdens skæbne indtil 1371 er ukendt. Formodentlig er den forblevet i boet efter den afdøde stormand, da lejerer i det sidstnævnte år er en velkendt personlighed, en søn af Stig Andersens søn Offe, der 1359 blev taget af dage i Middelfart sammen med Niels Bugge. Det antages, at Johannes Offesen er død ung, og om han har haft børn, vides ikke med sikkerhed. 1378 2/2 optræder han i et diplom som vidne⁵¹).

Vilkårene for lejemålet i 1371 var ringere for klostret, hvis man tør overføre priserne fra en yngre tid på denne periode. 1683 beregnes 1 td. Læsø-salt til 1 td. hartkorn, men Arent Berntsen sætter 1656 1 td. salt til 1½ td. hartkorn, og denne usikkerhed passer med, at salgsprisen 1545 opgives til 7–8 mk. tøndens⁵²). Som noget usædvanligt anføres det 1575, at en td. Læsø-salt kostede 12 mk., 3 gange så meget som 1 td. rug eller byg⁵³). Selv om saltet har været dyrere i 14. århundrede end senere, er forskellen påfaldende, men det er muligt, at der under Stig Andersens lejemål også har hørt landejendomme, der er blevet undtaget ved udlejningen i 1371. Afgifterne i salt kunne let sælges i Århus, hvor de skulle leveres, eller føres hjem til klostret, i hvis husholdning der var god brug for det.

III

SLUTNING

Hvis man godkender diplomerne som gode kilder, bliver det nærmeste spørgsmål, hvilket lys de kaster over egnen, dens liv og personerne, der nævnes. Den pålideligste metode er at finde stof, som belyser de samme emner, da sammenligning er det eneste, der baner vej til en udvidet forståelse af fortiden. Spørgsmålene kan være meget forskellige, men overalt må man søge beslægtet materiale, og det er den alvorligste hindring for al dansk middelalderhistorie, at det tilgængelige stof er sparsomt. Det må desuden have for øje, at enhver comparativ undersøgelse svækkes i samme grad, som sammenligningsmaterialet hentes fra tider og steder, der ligger fjernt fra kilden, der undersøges, og oftere, end det er ønske-

⁵¹) Repert. 1, I, nr. 3199. Aage Brask: Tordrup og Marsk Stigs Slægt, 1953, passim.

⁵²) H. Grüner Nielsen: Læsøfolk i gamle Dage, 1924, p. 34, 37 og 40. Dipl. Viberg., p. 248–49. Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis Fruchtbar Herlighed, 1655, p. 191.

⁵³) H. F. Rørdam: Uddrag af Præsten Christiern Nielsen Juels Aarvog. Kirkehist. Saml. 2, V, p. 366–67.

ligt, må der anføres sidestykker med mindre relevans, fordi de er de eneste foreliggende. Selv om det ikke direkte anføres i det følgende, er det stedse underforstået, at sammenstillingen alene har værdi efter graden af det ensartede i forholdene.

Ålegårdene er udførligt behandlet i et særskilt skrift¹⁾, men emnet er mere taget beskrivende end historisk, og afgørende nyt til forståelse af deres ældre konstruktion bringer diplomerne ikke. Man kan imidlertid uden betænkelighed føre ålefangstens historie tilbage til et ældgammelt, primitivt stadi, idet man på Sjælland i Åmosen, i V. Flakkebjerg herred og i Svinninge vejle har fundet rester af kurveflettede ruser fra ældste Ertebølletid, første del af yngre stenalder og yngre del af Ertebølle-tiden²⁾, og disse fund suppleres af to skånske af samme art og lige så høj alder³⁾. Tilsammen synes de at vise, at fangst i ruser er en ældgammel fremgangsmåde herhjemme. Ganske vist ved man ikke direkte, at ruserne, hvoraf der er fundet rester, har været brugt til fangst af ål og ikke til andre fisk, men den indgående beskrivelse, Kristen Møller har leveret af de yngre fangstredskaber, giver en støtte for, at ålefangstens teknik meget tidligt er blevet udviklet. Også fiskenet kendes fra stenalderen, og selv om det måske vil vise sig, at den senere kendte differentiering mellem fangst af ål og andre fiskesorter ikke var indtrådt, kan grundtyperne for fangstredskaberne i ferskvand have været uændrede i århundreder. Ålegården i Revn hører til de ældste, der nævnes, og om dens historie gennem længere tid foreligger skriftlige kilder som følge af retssagerne, den gav anledning til. Selv om det derfor er retshistorien mere end redskabshistorien, der nyder godt af de fundne breve, er det af værdi at få fastslået gennem dem, at ålegården har været et meget stabilt led i det gamle landbrugs økonomi, idet den her omtalte kan følges næsten 400 år, efter at den første gang bliver nævnt.

Udholdenheden, hvormed Ring kloster kæmpede for sin ejendom, viser, hvor vigtigt ferskvandsfiskeriet var, således som også Jyske Lov belyser det i sine bestemmelser. Allerede Kong Valdemars Jordebog oplyser, at kronen lagde beslag på gode fiskesteder, hvor det var muligt, og private fulgte i kongens spor. På Djursland nævnes et »fischewand och aallgaard« i Stubbe sø allerede 1258⁴⁾, og af Ribe Oldemoder ses det, at ferskvandsfiskeriet kunne skabe et særskilt erhverv, idet Johannes piscator nævnes bosat i Tved så langt fra havet, at det er mest nærliggende, at han har været beskæftiget med fiskeri i åen⁵⁾. Et andet sted i samme kilde anføres piscatura således, at det må dreje sig om ferskvandsfiskeri⁶⁾.

1) Kristen Møller: Danske ålegårde og andre fiskegårde. Udvalg for Folkemåls Publikationer, Serie B, Nr. 3.

2) C. J. Becker: Fund af Ruser fra Danmarks Stenalder. Årb. Old.Hist. 1941, p. 131 ff.

3) Jyllands-Posten, 16. 8. 1946, p. 2, og Information, 15. 2. 1952, p. 7.

4) Dipl. Dan., 2, I, nr. 264.

5) Oldemoder, p. 72.

6) Oldemoder, p. 85.

1487 omtales en fiskedam i Bilgrav i Rødding herred⁷⁾, men særligt kommer fiskegårdens værdi og dermed ønsket om at bevare den frem i Viborg domkapitels langvarige strid for at bevare fiskerettighederne i Vosgård. De var sikret det af Christian 1. 1456⁸⁾, men ikke desto mindre måtte landstinget 1472 fastslå, at det havde ret til at afspærre åen, da det ejede landet på begge sider, og bønderne, der havde opbrudt fiskegården, blev dømt til 40 mk.s bøder⁹⁾. Dermed kom der dog ikke ro, idet der 1487 blev sat ruser og garn i fiskestrøget til skade for kapitlet, og sagen fik først en foreløbig afslutning 1500, da den ene af de uretmæssige fiskere skriftligt lovede at holde sig på lovens grund¹⁰⁾, idet landstinget 1489 havde dømt, at kapitlet skulle beholde sit frie fiskeri, som det allerede havde fået et tingsvidne på 1471¹¹⁾, men 1496 måtte kong Hans nedsætte en kommission til at undersøge og påkende en ny sag om Vosgård¹²⁾, og først efter reformationen kunne en landstingsdom 1541 sikre kapitlet rettighederne¹³⁾. Endnu flere breve om samme sag kunne anføres, men det citerede må være tilstrækkeligt til at vise, med hvor stor energi kirkens ejendomsret blev angrebet, og være et vidnesbyrd om, hvilken betydning fiskeriet i ferskvand dengang havde, da også kirkens fasteregler forøgede behovet for fisk.

Lige så oplysende er en dom af 1493 12/2 af biskop og bygdemænd om fiskeriet i Gjedsted å (nu Lerkenfeld å), om hvis nærmere ejerforhold der havde været strid i det mindste siden 1423¹⁴⁾. Her afgøres retten til fiskegården m. m. netop efter det tidligere anførte sted i Jyske Lov, så 24 favne på hver side af åens munding i Limfjorden kom til at høre med. Det fremgår ligeledes af dommen, at der til fiskegården hørte møllested og dam, og måske har det også været et led i Ring klostres ålegård, selv om det ikke direkte nævnes.

Det må bemærkes, at betegnelsen ålegård for klosterets ejendom næppe skal tages ganske bogstaveligt, da der sikkert også er fanget andre fisk end ål, der dog har været de mest eftersøgte. For Nonbo mølle ved Viborg anføres åleskylden selvstændigt med 3 mk. i Viborg bisps jordebog fra tiden lige før reformationen¹⁵⁾.

Ålene fiskedes også ved stangning, en ældgammel fiskemåde, selv om

7) Dipl. Viberg., p. 84.

8) Dipl. Viberg., p. 43.

9) Dipl. Viberg., p. 56-57.

10) Dipl. Viberg., p. 87-89 og 117.

11) Dipl. Viberg., p. 53 og 91.

12) Dipl. Viberg., p. 106-07.

13) Dipl. Viberg., p. 223-25.

Vosgård ved Limfjorden må ikke forveksles med en anden ålegård af samme navn, beliggende hvor Gudenaen og Salten å mødes (C. Asschenfeldt Birkebæk: Mossø-Klostrenes omstridte fiskegårde ved Vosgård. Århus Stifts Årbøger 1963, p. 41-58).

14) Dipl. Viberg., p. 97-100.

15) Dipl. Viberg., p. 204.

en ålelyster med årstallet 1652 vist er det ældste daterede redskab af denne art¹⁶⁾. Stangål anføres direkte i et vidne fra Salling 1549 27/10¹⁷⁾. Ål blev spist af alle lige fra hoffet til de fattigste¹⁸⁾.

I anledning af Ring klosters udlejning af ålegården til Johannes Offensen 1371 mod betaling i salt skal det anføres, at man hidtil mest har samlet opmærksomheden om den lokale saltproduktion ved Vesterhavet og på Læsø, fordi det første sted er nævnt så kendte steder som hos Saxo¹⁹⁾. og i Kong Valdemars Jordebog²⁰⁾. Det må derfor fremhæves, at den ældste skriftlige beretning om saltkogning herhjemme stammer fra Kattegat, omend fra dets østlige side²¹⁾, og at der flere steder på den jyske østkyst har været en saltsydning i gang til langt op mod nutiden, selv om man undtager de usædvanlige produktionsforhold under krigen 1807–14.

1470 nævnes en saltkedel i Als sogn, Viborg stift²²⁾, 1552 blev der givet bevilling til saltbrænding i Århus²³⁾, 1569 omtales saltsyden i Ebeltoft²⁴⁾, og denne produktion var endnu i gang 1664²⁵⁾. På Endelave omtales saltpander 1627²⁶⁾, og så sent som 1739 nævnes det fra Horsens- og Skanderborg-egnen, at bønderne ved strandsiden fremstillede tangsalt²⁷⁾. Det hænger åbenbart sammen med egnens saltfremstilling, at kong Hans i 1488 udtrykkelig fastslog, at salttønden i Århus skulle holde 8 skæpper²⁸⁾.

¹⁶⁾ Katalog over Kunst- og Industriudstillingen i Kbh., 1879, p. 213.

¹⁷⁾ Dipl. Viberg., p. 272.

¹⁸⁾ Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, v. William Christensen, 1904, passim.

¹⁹⁾ Saxonis Gesta Danorum, ed. J. Olrik et H. Ræder, 1931, I, p. 384 og p. 146.

²⁰⁾ Kong Valdemars Jordebog, I, p. 27.

²¹⁾ Codex Esromensis, ved O. Nielsen, 1880–81, p. 230. Brevet viser, at der har været drevet saltkogning i Halland 1177.

²²⁾ C. Molbech: Om danske Diplomer. Hist. Tidsskr. 2, V, p. 242.

²³⁾ Kanc. Brevb. 1552 25/4.

²⁴⁾ Kanc. Brevb. 1569 24/5.

²⁵⁾ Gunnar Knudsen: De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser. Fortid og Nutid, II, p. 15.

²⁶⁾ Kanc. Brevb. 1627 30/11.

²⁷⁾ Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus, III, 1846, p. 272.

Fremstillingen af salt i Hads herred blev ikke glemt, og endnu 2. marts 1964 citerer Aarhus Amtstidende Kjeld Bønnelycke: Hads Herred før og nu [1873–76], p. 139, hvor der anføres følgende aftenbøn:

No læge a mi Krop til Rou.
Tølv Guds Engle om mæ sto.
Tou ve met Houed,
Aa tou ve mi Fædde,
Aa jen ve hver ou min Sier,
Tou mæ vække, aa tou mæ dække,
Aa tou følle mæ te Hawet
Aa brænd swot Salt i Muen.

Denne bøn tilhører ikke Østjylland alene, men anføres også i Erik Pontoppidan: *Everriculum fermenti veteris* fra 1736, hvor de to sidste linier dog omtaler vejen til paradiset og intet melder om saltbrænding (se Jørgen Olriks oversættelse 1923, p. 43–44, med videre litteraturhenviisning). Om udtrykket sort salt se A. Cléments artikel med samme titel i *Danske Studier* 1914, p. 104–118, hvor navnet forklares og andre eksempler på saltbrænding anføres. Resens Atlas nævner under omtalen af Hjarnø, at man på tiden for dets affattelse brændte salt af tang der (Uldall 186, VI, p. 584).

²⁸⁾ Danmarks gamle købstadlovgivning, II, 1952, p. 182, ved Erik Kroman.

I hele dette milieu passer Johannes Offesens ydelse for ålegården og giver et tidligt årstal for saltproduktionen på Djursland, idet man må forudsætte, at han selv har ladet saltet producere i nærheden, da der ellers ikke er nogen rimelig grund til, at han skulle betale sin leje hermed. Forøvrigt passer saltkedel og ålegård til hinanden, da saltet ål var en gængs vare i fortiden og nævnes som landgilde i Roskilde-bispens jordebog ca. 1370²⁹). Arent Berntsen sætter i sin landgildetakst af 1633 1 td. saltet ål til 6 rdlr., dobbelt så meget som taksten for torsk eller makrel³⁰).

De jyske nonneklostres historie er kun lidt kendt. Om deres stiftelse og ældste donatorer vides der næsten intet, og om deres videre skæbne indtil reformationen er oplysningerne tilfældige og spredte. Deres virksomhed var langt mere indadrettet end munkeklostrenes, der både ved praktisk landbrug og undervisning og studier gavnede egnen, de lå i. I modsætning hertil høres der kun een gang om litterær virksomhed i et nonnekloster. Benediktinerinderne i Ørslev kloster har efter påskriften i en lovkodeks drevet afskrivervirksomhed, men som Ellen Jørgensen bemærker, har det næppe været iveren for lovkyndighed, der har draget, men nonnernes fattigdom³¹). Skønt studier af denne art lå fjernt fra beboerne i Ring kloster, var det i det mindste nødvendigt at opbevare adkomstbrevene til jordegodset omhyggeligt, og de skiftende priorisser og priorer havde en vigtig opgave her, og de fremdragne breve viser, hvor omhyggeligt man vågede over sine beviser på ejendomsretten. Lige til reformationen er arkivet blevet holdt sammen, men senere gik det ind i Skanderborg lens store brevmasse, som det kan ses ud fra listen i De ældste danske Archivregistraturer, I, da klostret var blevet krongods og ikke stillet anderledes end andre besiddelser.

Ring kloster nævnes første gang 1203 14/11 i bisp Peder Vagnsens store gavebrev til domkirken og kapitlet, i hvilket prioren Niels optræder som vidne, men det er formodentlig noget ældre³²). Det var bygget på en lille halvø i Skanderborg sø, men af dets bygninger er ikke det ringeste tilbage. Derimod er der fundet flere grave, og nogle perler til en rosenkrans fra en af dem findes nu i »Den gamle By«, og at dømme efter den smukke altertavle i Østbirk kirke fra 1480, der først 1582 blev hentet fra klostret, har det på denne tid ikke været fattigt³³). I middelalderens testamenter nævnes det et par gange, 1292, da en nonne af sin søster Gyde fik skænket en guldring, og 1345, da priorissen fru Cathrine modtog en pengegave³⁴), og hvis klostrets forskellige adkomstbreve på gods var kendt, ville man

²⁹) Scr. Rer. Dan., VII, p. 9.

³⁰) Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, II, p. 646.

³¹) Ellen Jørgensen: Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger, Hist. Tidsskr. 8, IV, p. 39.

³²) Dipl. Dan. 1, IV, nr. 82.

³³) Vilh. Lorenzen: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie, 1933, p. 122-23.

³⁴) Testamenter fra Danmarks Middelalder ved Kr. Erslev, 1901, p. 38 og 89.

sikkert se, at den jyske adel sluttede op om det. Det må dog bemærkes, at der ikke vides noget om, at Stig Andersens slægt har været knyttet til Ring kloster. Den havde snarere fra gammel tid forbindelse med Essenbæk kloster, hvis munke også tilhørte *benediktinerne*.

For nonneklostrene afhang alt af administratorens dygtighed og pålidelighed, og en episode i Ring klosters historie minder om de bryderier, som kunne opstå³⁵).

Allerede før reformationen blev klostrets gamle selvstændighed indskrænket, idet Christian 2. 1520 forlenede Knud Henriksen Gyldenstjerne med det³⁶), og senere gik det over til Claus Gjordsen, hvorefter Mogens Gøye 1532 fik det i forlening³⁷). Da han døde 1544, fik Herluf Trolle det i pant for 4000 rhinske gylden med forpligtelse til at sørge for de endnu levende nonner og tjene med 4 mand³⁸), og 1547 blev pantet forhøjet med 1000 daler³⁹). Birgitte Gøye overtog det efter mandens død, men 1571 blev det indløst⁴⁰). Dermed begyndte godset at blive splittet, og noget blev lagt under Skanderborg, som kongen yndede⁴¹). 1579 ophævedes klostrets birk, der blev henført under Voer herredsting⁴²). Længere er det ikke nødvendigt at følge dets skæbne, da det nu var underkastet samme behandling som alle andre krongodser. Da Albert Skeel til Fussingø 1634 foruden forskelligt andet også fik 1 bol i Revn med et ålehus, tør man sikkert i dette mageskifte se det fastslået, at den gamle ålegård fulgte den samme skæbne som klostret, det i mange år havde tilhørt⁴³). Benævnelsen ålehus må foreløbig henstå som et hapax legomenon, men der er næppe tvivl om, at det er det sidste minde om ålegårdene, som første gang dukker op i historien 1257.

³⁵) Carl Neergaard: En Begivenhed i Ring Klosters Historie. Kirkehist. Saml. 4, I, p. 493 ff.

³⁶) J. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen, 1830, p. 422.

³⁷) Kong Frederik den Førstes danske Registranter ved Kr. Erslev og W. Møllerup, 1879, p. 467.

³⁸) Danske Kancelliregistranter 1535–1550 ved Kr. Erslev og W. Møllerup, 1881–82, p. 270.

³⁹) I. l., p. 368.

⁴⁰) Kanc. Brevb. 1571 29/3 og 16/4.

⁴¹) Kanc. Brevb. 1576 29/4.

⁴²) Kanc. Brevb. 1579 11/12.

⁴³) Kronens Skøder, I, ved L. Laursen, 1892, p. 477.

KONG FREDERIK 2.s DØD

Af Allan Karker.

I sin ligprædiken over Frederik 2 (1588) fremsatte Anders Sørensen Vedel den ofte citerede formodning at dødsårsagen var misbrug af alkohol. Vedels udtalelse har i de sidste 200 år stået til troende, kun modsagt af Erik Arup, som i sin Danmarkshistorie antager at Frederik 2 døde af kræft. Amanuensis, cand. mag. Allan Karker finder i samtidens vidnesbyrd om Frederik 2.s omgang med alkohol intet grundlag for at fastholde den gængse opfattelse at kongen var drikfældig. Forløbet af den sygdom som førte til hans død tyder heller ikke på alkoholisme, snarere på en lungelidelse. Forfatteren påviser tillige at Anders Sørensen Vedels frimodige ytring i ligprædiken ikke (som ofte antaget) kan have haft nogen indflydelse på hans stilling som kgl. historiograf.

Skærtorsdag den 4. april 1588 døde kong Frederik 2 af Danmark-Norge på Antvorskov slot, knap 54 år gammel. Blandt de mange mindeskrifter i anledning af dette dødsfald er særlig ét blevet kendt: den ligprædiken som den tidligere slotspræst Anders Sørensen Vedel¹⁾ holdt i Ribe den 5. juni 1588, samme dag som kongen blev gravsat blandt sine forfædre i Roskilde domkirke. Ofte citeret af denne ligprædiken er det sted hvor Vedel med trohjertig ligefremhed ytrer sig om årsagen til kongens uventet tidlige død (blad C4^{r-v}):

Huad Aarsag der haffuer været til hans Naadis Siugdum, kand icke letteligen siges. Hans Naade vaar altid aff Naturen i sig selff, en før, karsk, tidig Mand, oc icke nogen tid, det mand veed aff at sige, haffd nogen synderlig stor Kranckhed, saa H. N. gick der met til Sengeleie, vden hues den fierde dags Kaaldesiuge plagede hannem faar it Aar eller Tj forleden. Mand mener vel, at der som H. N. kunde haffd Aarsag for fremmede Førsters oc vdlendiske Legaters, oc andre sine gode Mends dagelige omgengelse, at holde sig fra den almindelig skadelig drick, som nu offuer all Verden, iblant Førster oc Adel oc den menige Mand alt formeget gengs er, da syntis for Menniskelige Øyen oc tancker, at hans Naade kunde leffuet mangan god dag lenger. Men dette er nu forgeffs at disputere om &c. Døden vil haffue en Aarsag.

I eftertiden har mange følt denne udtalelse som enestående frimodig, så dristig at der ikke kunne tvivles om dens sandhed, og ikke få har villet drage den slutning at just denne ytring måtte have været – i hvert fald medvirkende – årsag til at Vedel, 7 år senere, blev afsat fra sit embede som kongelig historiograf. Ret påfaldende virker det derfor når man hos Erik Arup (s. 595) læser at Frederik 2 døde »formodentlig

¹⁾ De vigtigste kilder til denne undersøgelse – navnlig sådanne som der bliver anledning til at citere flere gange – er samlet i en fortegnelse ved afhandlingens slutning.

af kræft, hvis sygdomsbillede den datidige lægevidenskab endnu ikke havde erkendt« – og dernæst finder denne kommentar til ligbegængelsen i Roskilde: »Alt gik for sig paa latin og tysk, ikke et dansk ord lød. Den tidligere slotspræst Anders Sørensen Vedel fremsatte ovre i Ribe ud af protestantisk præstevigtighed paa dansk den formening, at kongen var død af drik«.

Vi vil nu søge at besvare tre spørgsmål: Kan Anders Sørensen Vedels udtalelser om kongens drikfældighed have været medvirkende til hans fald? Er det rigtigt at Frederik 2. var drikfældig? og hvad var årsagen til hans død?

1.

Om årsagen til Anders Sørensen Vedels afsættelse som historiograf rådede i 1800tallet den opfattelse som var kommet til orde hos Erich Pontoppidan²⁾:

So schliesse auch aus seiner über Frid. II. gehaltenen und 1588. gedruckten Leichen-Predigt, er sey ein cordater Mann und kein Schmeichler gewesen, weil er die Ursache des verkürzten Königl. Lebens so deutlich darlegt, als kaum ein anderer gethan haben würde, welches etwa auch zu der ihm... erzeigten... Ungnade Christ. IV. etwas beygetragen haben möchte.

Hvad der hos Pontoppidan er en forsigtigt udtrykt formodning bliver hos N. M. Petersen (385) til vished: »At en saadan Yttring maatte berøre Kongens Omgivelse og fortørne selve den unge Konge, er øjensynligt«. Samme tværsikkerhed finder udtryk hos den grundtvigske skolemand J. T. A. Tang (209) og hos tyskeren A. Halling³⁾, mens forfatteren C. E. Secher³⁾ og navnlig J. A. Fridericia (41) ytrer sig noget mere forbeholdent. Mærkværdigvis udtaler Fr. Barfod 1891 sig i samme retning (574), skønt han andetsteds i bogen skriver at Vedel blev sat fra bestillingen fordi regeringen fandt ham for langsom (522). En lignende uklar betragtning findes hos litteraturhistorikeren P. Hansen (453–55).

C. F. Wegener var ikke utilbøjelig til at regne det for en medvirkende årsag til Vedels fald at »han var kommen i Ugunst hos nogle af de høje Herrer, tildeels som en Følge af hans Venskab med Tyge Brahe« (194, note 14) – en tanke som først var udkastet i 1787 af litteraturhistorikeren Rasmus Nyerup (78), og som teologen Jens Møller⁴⁾ havde fundet

²⁾ *Erich Pontoppidan*: *Annales Ecclesiae Danicae diplomatici Oder ... Kirchen-Historie Des Reichs Dännemarck III* (Kopenhagen 1747) 704. Stedet gengives nøje af Zwergius (se note 6) 490.

³⁾ *A. Halling*: *Meine Vorfahren und ihre Verwandtschaften I* (Glückstadt 1905) 342 gengiver ret nøje det citerede sted hos N. M. Petersen, skønt forf. i øvrigt fremhæver (327) at han bygger på Wegener. *C. E. Secher* i *Folkekalender for Danmark* (Kjøbenhavn 1868) 31.

⁴⁾ *Jens Møller*: *Udkast til den danske Historiographies Historie fra de ældste Tider indtil Gram* (Kiöbenhavn 1809) 68, noten.

»meget sandsynlig«. Paralleller hertil er det når H. Grüner-Nielsen formoder at Vedel har vakt mishag hos regeringen ved at dedicere hundredvisebogen (1591) til enkedronning Sofie, og når Gustav Albeck mener at Vedels fald »har Sammenhæng med de voksende Centraliseringstendenser i Regeringen«⁵⁾. Sådanne antagelser lader sig vel drøfte. Derimod kan man umuligt godtage N. M. Petersen hvor han påståeligt udvikler at »Det var ikke [Vedels] Opsættelse eller Sendrægtighed, der var den rette og sande Hovedgrund til hans Fald. Sagen var ligefrem, at Hofgunsten havde vendt sig, at der var en anden, der skulde have hans Bestilling« (384) – så lidt som Allen, der i største vaghed taler om Vedels »Unaade hos det herskende Parti« (359).

I vor tid råder der almindelig enighed om at det var Vedels langsomhed der fældede ham: regeringen tabte lidt efter lidt tålmodigheden, da stadig ingen del af krøniken udkom og da Vedel idelig lod sig aflede fra opgaven af andre gøremål. Denne utvivlsomt rigtige vurdering er at finde allerede i 1700tallet hos den flensborgske litteraturhistoriker Johannes Møller⁶⁾ (om end sløret af en anden, urigtig formodning, jf. Karker 41) og fremhæves stærkt af Wegener (194, note 14): »*Denne evige Opsættelse*, og at Vedel slet intet lod udkomme af sin Historie, var ganske vist den rette og egentlige *Hovedgrund* til hans Fald«. De allerfleste nyere fremstillinger udtrykker samme opfattelse, således Fr. Hammerich (153), Fr. Barfod 1869 (82)⁷⁾, Niels Bache (654), J. Kinch⁸⁾, A. Fabricius (198), Arup (642), Carl S. Petersen (400 f.), Ellen Jørgensen (97), Oluf Friis (423, 425), John Danstrup (224 f.), Allan Karker (40–46) og Sv. Cedergreen Bech (470). Disse skribenter giver imidlertid kun ufuldstændig eller slet ingen begrundelse for deres standpunkt. De momenter som viser at Vedels ytring om kongens drikfældighed ikke »har havt den mindste Indflydelse« (Wegener 194, note 14) er således aldrig blevet sammenfattet. Påstanden skal derfor søges dokumenteret her.

En frimodighed som den Vedel lagde for dagen i sin ligprædiken var ingenlunde enestående i samtiden, specielt ikke i ligprædikener. Det gjaldt ikke blot her hjemme, men også i det protestantiske udland. Eksempelvis kan nævnes ligtaler over kurfyrst Christian 1 af Sachsen

5) H. Grüner-Nielsen i Dansk biografisk Leksikon XXV (København 1943) 188. Gustav Albeck i Humanister i Jylland (Århus 1959) 126–127.

6) Johannes Møller: Cimbria literata II (Hauniæ 1744) 905: ut per lustra illud [sc. opus] premere mallet complura, qvam haud satis accuratè exasciatum festinatione patriæ obtrudere præcipiti. Moram hanc senis optimi, qvi male ipsi volebant, aulici, ac æmuli alii, sinistre interpretati (osv.). Stedet gengives ganske nøjagtigt på dansk af Detlev Gotthard Zwergius: Det Siellandske Clerisie (Kjøbenhavn 1754) 489.

7) Sml. dog ovenfor s. 253 om Barfod 1891.

8) J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II (Odder 1884) 202, 279. – Petrus Tcrpiger: Ripæ Cimbricæ (Flensburgi 1736) berører ikke emnet.

(1586–91)⁹⁾ og hertug Ludwig af Württemberg (1568–93). Ved den sidste begravelse udtalte hofpræsten, den ældre Lucas Osiander, således følgende¹⁰⁾:

Ob aber wol ettwo zun zeiten I. F. G. nach erheischung vnd gelegenheit derselben Complexion, oder wann I. F. G. vom raisen, oder von grossen vnd vilen Geschefften, müd vñ matt worden, sich mit reichlichem Trunck erquicken wollen, vnd nicht eben die rechte Mass getroffen: so ist doch solches auss keinem bösen Fürsatz beschehen, sich selbst, oder andere, mit vberflüssigem Trunck zubeschweren: sondern ist auss lauter guthertzigkeit hergeflossen, dass Ihre F. G. gern derselben Gäst, vber dero Tafel frölich vnd lustig gemacht hetten. Wie auch zu solcher zeit niemand von Ihrer F. G. ein böses oder zornigs wort, sonder lauter Freundtlichkeit, gehört vñ gesehen.

Som det ses er den württembergske hofpræst ikke mindre ligefrem end Vedel. Og vender vi nu tilbage til Danmark, finder vi ganske vist hos slotspræsten (senere biskop) Niels Lauridsen Arctander, som på kongens begravelsesdag holdt en latinsk ligprædiken på Københavns slot, kun vage, uspecifikke antydninger om Frederiks menneskelige skrøbeligheder, over hvilke prædikanten efter Sems og Jafets eksempel vil brede glemselens kappe (B8^{r-v}):

Non itaq; mirum est nostrum Regem suos nævos & errata habuisse, qvæ partim ex infirmitate humana, partim ex temporum consvetudine, & hominum moribus ortum duxerunt... Proinde & nos ad exemplum Sem & Iaphet, de cujus progenie descendimus, patris patriæ nostræ errores operiamus, nec Chami degeneris factum imitemur, qvi patris sui turpitudinem non contextit sed propalavit.

Men professor Anders Lauridsen, som i selve Roskilde domkirke holdt den officielle begravelsestale på latin, udlod sig allerede tydeligere: han medgav at kong Frederik ved selskabelige lejligheder undertiden bød sit helbred vel meget – en last, om end så tidstypisk at den på det nærmeste var blevet god tone, sagde professoren; måtte Gud i sin barmhjertighed dølgge kongens fejl! (F2^v–F3^r)¹¹⁾:

⁹⁾ C. W. Böttiger: Geschichte des Kurstaates und Königreiches Sachsen II (Hamburg 1831) 66: »gegründeter [kann] aber die Annahme sein, dass bei ohnehin schwächerlicher Gesundheit seine Liebe zu den Freuden der Tafel dies schnelle Ende herbeigeführt habe. Selbst in Leichpredigten auf Christian wurde dies gesagt«. Henvisningen til dette sted skyldes Werlauff (74, note 1; fejlagtigt refereres dog dér til bd. I af Böttigers arbejde). De omtalte ligprædikener har jeg ikke haft lejlighed til at se. – Endnu et halvt århundrede senere kunne sådan åbenhjertighed forekomme, jf. A. Beck i Allgemeine Deutsche Biographie 14 (Leipzig 1881) om hertug Johann-Casimir af Sachsen-Koburg (1586–1633): »Zu seinen Schwachheiten gehörte es, dass er auch zuweilen über den Durst trank, was ihm sein Hofprediger Dr. Johann Gerhard noch in seiner auf ihn gehaltenen Gedächtnissrede nachsagte« (371).

¹⁰⁾ Lucas Osiander i: Vier Christliche Predigten, Vber der Leich, Weilund des ... Herrn Ludwigen, Hertzogen zu Würtemberg (Tüwingen 1593) 87. Henvisningen skyldes H. F. Rørdam: Univ. Hist. (256, noten).

¹¹⁾ En henvisning til dette sted findes gemt hos Troels-Lund: Dagl. Liv (158, note 4). Werlauff citerer det i uddrag og fremhæver netop det væsentlige (74, note 3), medens Rørdam: Univ. Hist. kun citerer den sidste sætning deraf (256, noten). A. Lübbers (657) og D. Schäfer (249, noten) har kendt talen, men nævner ikke denne ytring.

Voluit itaq̄; Rex sapiens secum esse viros & bellica & togata fortitudine præstantes, erga quos, vt singularem benevolentiam declararet, interdum valetudinis minus accuratam rationem habuit. Quod tempori & moribus hominum, magna ex parte adscribi debet. Vt enim fluminum impetus secum abripiunt nauigantes, sic errores temporum trahunt homines, vt minus præsentia improbent. Nam singulæ ætates contagij aliquid miscent hominum naturæ, quæ in hac imbecillitate, nunq̄ est sine vicijs: & fit ferè, quod Seneca dixit, vt remedio locus non sit, vbi quæ vicia fuerunt, mores fiant. Fatendum itaq̄; est, Friderico Regi suos quoq̄; nævos fuisse, quos Dei immensa misericordia benignè contexerit.

Og endelig finder vi at hofpræsten Christoffer Knoff, som holdt den tyske ligprædiken i Roskilde domkirke, skønt han ikke går så vidt som til at formode at den skadelige drik har forkortet kongens liv, dog i øvrigt ytrer sig lige så åbenhjertigt som Vedel (E4^v-F2^r):

Es folgen auch vnd hangen Menschen Kindern an, die sitten vnd gebrechen der zeit, darin sie leben, wie wir an Daudid, Salomon, Josaphat, vnd anderen heiligen sehen. Diese letzte zeit bringet viel böser sitten vnd gewonheiten vnter den Leuten mit sich, vnd ist vnter anderen beide in Deutschland vnd auch dieser örter, diese nicht die geringste, das gute freund, wan die zusammen komen, sich mit einem vberflüssigen trunck beladen. Weil dan diese böse gewonheit sonderlich zu Hofe vberhand genhomen, vnd vnser seliger König vnd Herr von jugent auff, mit vielen vornhemen Leuten vmbgangen, vnd in zeit des Krieges, vnd der gantzen Regierung, von vielen Herren Gesandten, vnd andern vornhemen Leuten, allewege besucht worden, ist diese gewonheit nach gelegenheit der zeit, vnterhalten, welche auch vnserm seligen Herrn vnd König, der ein Leutseliger frölicher Herr von art vnd natur gewesen, vnd jederman sein gutwilliges Hertz vnd zugethanen willen zubeweisen geneiget war, gefolget. Vnd ob er wol, wan er durch solche gelegenheit an den trunck gerhaten, denselbigen ohne alle bitterkeit oder verletzung einiger Menschen, mit gar bescheidener fröligkeit allezeit volendet, vnd sich darauff zu ruhe begeben: So können wir doch diese sünde an keinem Menschen loben, viel weniger vertheidigen, so wenig als ein Mensch auff Erden Dauids oder Josaphats sünde, welche der heilige Geist selbs straffet, loben oder entschuldigen kan: Sondern wir wollen mit Sem vnd Japhet vnsern lieben Vaters gebrechen, als fromme Kinder zudecken, damit wir auch jhren Segen ererben, vnd nicht Cham, dem vngerhatenen vnd vngetrewen Sohn Noe, nachfolgen, der seines truckenen [sic] Vaters scham nicht decket, sondern mehr entblösset, vnd dadurch seines Vaters fluch vber sich verursacht . . . Der frome getrewe Gott ist gerecht vnd die warheit selbs, der aller heucheley feind ist. Er wil das die sünde, vnd sein zorn wieder die sünde, an allen Heiligen in diesem leben sol offenbaret werden, damit sie allhie auff Erden Busse thun . . . Wenn wir schon schweigen wollen, so schweiget doch Gott vnd vnser eigen gewissen nicht. So muss die warheit nicht weichen der lügen vnd heucheley.

»- og Knoff faldt dog ikke i Unaade«, siger Nyerup¹²). Det samme gælder utvivlsomt Anders Lauridsen, der døde allerede i november 1589;

¹²) Nyerup har æren af først at have gjort opmærksom på disse udtalelser, hvoraf han citerer begyndelsen, indtil »gefolget« (74-75). Henviſning til stedet findes også hos G. L. Baden 1809 (115, implicit), Werlauff (73, note 2), V. Møllerup 1891 290-91, implicit), Lübbers (649) og - godt skjult - hos Troels-Lund: *Dagl. Liv* (158, note 4). Hammerich (167) og Tang (272) citerer Knoff, men ikke det væsent-

men tør man for professorens vedkommende kun slutte *e silentio* (jf. Kancelliets Brevbøger under 21. dec. 1589 og 3. jan. 1591), har vi til gengæld positive vidnesbyrd vedrørende hofpræsten, som først døde 1611: Knoff blev (vist efter ansøgning?) fritaget for regelmæssig tjeneste kort efter kong Frederiks død, men i meget nådige udtryk, og fik tillagt en rundelig pension (Kanc. Brevb. 23. aug. 1588, s. 81); vel blev denne senere afkortet en smule i forbindelse med en større omtaksering af lenene (Kanc. Brevb. 31. aug. 1593, s. 136), men halvandet år senere, da kronen inddrog alt gæsteri og sagefald af Århus kapitels tjenere, blev der udtrykkelig gjort en undtagelse med Arild Huitfeldt og Christoffer Knoff »for deres lange og gamle tjeneste« (Kanc. Brevb. 10. maj 1595, s. 461), og endelig blev pensionsordningen på ny stadfæstet af kongen 16. okt. 1596 (Kanc. Brevb. s. 45). Det er da også karakteristisk at ingen af Knoffs biografer¹³⁾ nævner det sted i hans ligprædiken over Frederik 2 der lige så godt som Vedels tilsvarende udsagn kunne have bragt ham i unåde. Og mens Vedels ligprædiken udkom på dansk, blev Knoffs tilgængelig for et langt større publikum idet den var på tysk og tilmed blev trykt i to oplag (Kbh. 1588 og Wittenberg 1589)¹⁴⁾. Vi tør derfor med fuldstændig vished slutte at det *ikke* var Vedels ytringer i Ribe den 5. juni 1588 der blev årsag til hans afskedigelse 7 år senere. Der kan have været visse medvirkende omstændigheder (ovenfor s. 253 f.), men der kan ikke være tvivl om at det var hans sendrægtighed der gjorde udslaget. At kongehus og regering selv havde et vist medansvar for den stadige forhaling af arbejdet er en anden sag, som ikke skal drøftes her (Karker 44–50).

2.

Kong Frederiks ligbegængelse i Roskilde domkirke gik for sig med en overordentlig pragt¹⁵⁾ som finder sit modstykke i de mindehøjtidelig-

ligste. Schäfer har kendt talen (249, noten), men citerer kun Vedel, ligesom Rørdam: Univ. Hist. (251, 256).

¹³⁾ Erich Pontoppidan (se note 2) 608 f. *Gerhard Treschow*: Danske Jubel-Lærere (Kjøbenhavn 1753) 157 ff. Zwergius (se note 6) 479 ff. *Christopher Giessing*: Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere II:2 (Kjøbenhavn 1783) 59 ff. *S. M. Gjellerup* i Dansk biografisk Lexikon, udg. C. F. Bricka, IX (Kjøbenhavn 1895) 252 f. *Bjørn Kornerup* i Dansk biografisk Leksikon XII (Kjøbenhavn 1937) 560 ff.

¹⁴⁾ En samtidig anonym oversættelse til dansk findes i hdskr. GkS 3621 8°, som skal have tilhørt enkedronning Sofie (Gigas 59). Det ovenfor citerede sted er i hdskr. blad 66^r–70^v. At prædikenen i Roskilde domkirke blev holdt på tysk fremgår af de nedenfor (note 15) nævnte skrifter, fx Slangerup: »lingua germanica peroravit« (N2^v), Zweyerley Verzeichnüss: »ein Deutsche Predigt« (D^v).

¹⁵⁾ [*Henr. Ranzovius*:] Descriptio pompæ funebris habitæ Rodtschildij in exequijs Frederici II. (Hamburgi 1588; andet tryk: Lipsiæ 1588). Slangerup (se note 16) på latin: K3^r–N3^v, på dansk: T2^v–Aa3^v. [*Anonym*:] Zweyerley Verzeichnüss vnd Bericht, Erstlich: Auff welchen Tag vñ Stelle ... Herr Friderich der Ander ... verstorben ... Folgens eine Beschreibung der Ordnung ... bey der Königlichen

heder der i samme anledning holdtes adskillige andre steder både i og uden for riget. I Roskilde domkirke talte, som nævnt, Anders Lauridsen og Knoff, og vi har tillige allerede omtalt Vedels ligprædiken i Ribe og Arctanders på Københavns slot. Ved universitetets sørgefest 10. juni 1588 talte professorerne Anders Christensen og Hans Olsen Slangerup, og på selve begravelsesdagen prædikede superintendent Niels Hvid i Lund, og rektor Jacob Jacobsen Wolf holdt en mindetale på gymnasiet i Oslo. Samme dag foranstaltede universitetet i Wittenberg en sørgehøjtidelighed; her talte en dansk stipendiat, magister Isak Grønbæk, og det var formentlig ved samme lejlighed at en anden dansker, magister Marcus Simonsen fra Haderslev, reciterede en lovtale i latinske distika. Hertugen af Sachsen-Koburg lod Christoffer Winer holde en ligprædiken over den danske monark. I kurstaten Sachsen, hvis regent var Frederik 2.s søstersøn, måtte dr. Nicolaus Selnecker holde mindetalen. Og på Myrow i Mecklenburg prædikede Johannes Andreas for hertug Ulrich, den afdøde konges svigerfar. Til disse ligtaler slutter sig et mindeskrift som Helmstedt-professoren Johannes Caselius (der tidligere havde virket i Mecklenburg) stiledede til Danmarks rigsråd. Naturligvis satte det kongelige dødsfald også en del poetiske penne i bevægelse: I løbet af 1588–89 udkom danske digte af Claus Berg, Jacob Rasmussen Malmø, Oluf Pedersen Kongsted og Mads Sørensen, latinske af Chr. Machabæus og Ivar Stub, og et tysk af Petrus Becker; hertil kan føjes de mange latinske digte som fremkom 1592 i en samling udgivet af Johann Lauterbach, et anonymt dansk digt som først er blevet udgivet i dette århundrede, og endelig to digte på tysk af »B. E. Lub.« og et større digt på dansk af Herman Pedersen Væbo (Chytræus) som aldrig blev trykt.

Af alle disse mindeskrifter har kun et mindre antal betydning for vort emne (en oversigt over de øvrige gives i note 16). Vi finder nu først hos

Leichbestättigung (Leipzig [1588]). Ceremoniellet skildres også udførligt hos P. H. Resen (357–363) og siden oftere, bl. a. af H. R. Hiort-Lorenzen i Aarvog udg. Historisk Samfund for Københavns Amt (Roskilde 1912) 5–48.

- ¹⁶⁾ Ved en højtidelighed umiddelbart før kongens lig blev ført til Roskilde talte den danske hofpræst, *Albret Hanssøn*: Trøst Predicken ... Som bleff Predicket paa Antuorskow, den 24. Majj ... Anno 1588. (Kjøbenhaffn 1588). Professor *Anders Christensens* tale, som ikke blev udgivet, nævnes af Slangerup 1588 (se straks nedenfor) I3^r og *Erasmus Vindingius*: Regia Academia Hauniensis (Hauniæ 1665) 12, jf. Rørdam: Univ. Hist. 253, note 2. – De publicerede parentationer er i øvrigt: *Iohannes Olai Slangendorpius*: In obitum ... regis Friderici II. oratio funebris (Hafniæ 1588), jf. Hans Olsøn Slangerup: Oratio funebris, Det er: En kaart oc sørgelig Tale om ... Kong Friderichs den II. ... Liff, Leffnet oc Salig Affgang ... vdsæt paa Danske aff N. H. Sax [ild] (Kjøbenhaffn 1589). *Iacobus Iacobæus Volffius*: Cenotaphium ... Friderico II. Danorum & Norvegicorum Regi &c. scriptum (Rostochii 1588). *Isaac Gronbeccius*: Oratio funebris In memoriam & honorem ... Dn. Friderici Secundi (Witebergæ [1588]). *Marcus Simon*: Parentalia piis manibus diui Friderici Secundi ... consecrata (Witebergæ 1589). *Christophorus Winerus*: Eine Predigt, Vber dem seligen Abschied, dess ... Herrn Friderichs II (trykt 1593 hos Stybarus, blad 88^r–105^r, se under Selnecker i litteraturfortegnelsen s. 281); hertug Johann Casimirs ordre nævnes bl. 91^r. – Mindeskrifterne i bunden stil er følgende: *Claus Berrig*: En Vise om ... Konning Fridericks den Anden ... Leffnit, Endeligt oc Christelig Affsked (Kjøbenhaffn 1589) [= Danske Viser fra Adelsvise-

Johannes Andreas, i hvis prædiken kong Frederik stadig omtales i lignelse af Judas konge Josias (2. Krøn. 35), en parallel til Arctanders ovenfor citerede uspecifikke udtalelse (c^v-c2^r):

Zum vierden wird Josiæ seine gebrechlichkeit nicht verschwiegen, das er auch menschliche feil am halse getragen... Da stehets was wir Menschen kinder für niderfellige hertzen haben so vns der Herr Zebaoth nicht mit starckem arm führet, vnd das doch kein Mensch sey so da nicht sündige. Es können auch grosse leuthe feilen, Ps. 62... Als dann wil auch der Herr Christus wie der rechte Sem seinen breiten gnadenmantel daruber decken.

Ligesom Anders Lauridsen kommer Johannes Caselius ind på kongens forhold til bordets glæder, men han udtrykker sig i en vidtløftig og florumvunden stil: Der blev ofte holdt lystige selskaber, som skik og brug er på disse kanter, drikken bliver en vane og kaldes ikke længere en uvane, selv de modstræbende må tude med de ulve de er iblandt. Men vinen er en prøvesten for karakteren: dersom kongen i videst muligt omfang holdt dens onde virkninger borte fra sine selskaber, bliver der ikke meget tilbage at dadle. Det gik måske vel overdådigt til, og lad være at den gyldne middelvej principielt var at foretrække – men hvem kan sige sig fri for fejl? Den ene har ikke noget at lade den anden høre (L2^v-L4^r):

Namq; fateri oportet, hilaritati locum fuisse datam (!) sæpius. Quis enim gentium nostrarum consuetudinem, siue naturam dissimulet? Natura allexit consuetudinem, consuetudo inuenit vitium, & pænè vitij nomen sustulit: & sæpe repugnantes non patitur sibi viuere, etsi sanctius iter instituissent... Non repetam hoc, quod de vino principum à me, acceptum à non malis auctoribus, alibi scriptum fuit¹⁷⁾: id esse ingeniorum lapidem Lydium...

bøger og Flyveblade 1530-1630, udg. H. Grüner-Nielsen, I (København 1912) nr. 28]. *Claus Berrig*: En Vise Om it Rosen træ (Kjøbenhaffn 1589) [= Da. Viser I, nr. 29]. *Jacob Rasmussen Malmø*: En Klage Vise, offuer ... Konning Friderichs den II. ... Leffnet, endeligt oc afsked, fra denne Verden (Kjøbenhaffn 1588) [= Da. Viser I, nr. 27]. *Matz Seuerensøn*: En Merckelig Vise oc Dict om ... H. Friderich den Anden ... hans Naadis Leffnit oc Endeligt (Kjøbenhaffn 1589) [= Da. Viser IV, nr. 26 B]. *Christianus Machabæus Alpinas*: Memoria et meritis D. Friderici ... sacrum (Hafniæ [1588]). *Ivarus Stubbæus*: Lacrymæ, Fusæ ad tumulum Diui Friderici Secundi (Hafniæ 1588). *Petrus Becker*: Ein Gesang, Von dem Seligen abscheide, des ... Herrn Friedrichen II. (Lübeck u. å.) [muligvis er det dette digt som Møller: Cimbria lit. I: 404 og Jöchers Allgem. Gelehrten-Lexikon, 4. Ergänzungsband (Hildesheim 1961) 1227 tillægger Sam. Meigerius?]. *Ioannes Lauterbachius* (et alii): De rebus gestis ... Friderici Secundi ... epigrammata (Francofurti 1592). Det anonyme danske digt er trykt Da. Viser I, nr. 25. De to tyske digte af *B. E. Lub.* findes i hdskr. GkS 2585 4° [forf. er if. Gigas 60 måske Blasius Eckenberger]. *Herman Pederssøn Wæboe*: Konning Friderichs, den anden af det naffn ... Wor allernaadigste Herris Leffnet oc Endeligt, Korteligē paa Danske Rim vdsæt – i hdskr. GkS 2584 4° – er dateret Gorstangæ 1589 og dediceret enkedronning Sofie, hvem det efter bindet at dømme også har tilhørt (jf. Gigas 60). – I sin udgave af Pontanus (se litteraturfortegnelsen s. 280) meddeler *Krysing* en udmærket oversigt over litteraturen omkring Frederik 2.s død (Dissertatio Præliminaris 28-31).

17) Nemlig i ligprædikenen over kong Frederiks svigermor, den danskfødte hertuginde Elisabeth af Mecklenburg: *Ioannes Caselius*: De laudibus Elisabethæ Cimbricæ liber (Rostochii 1586) M^r-M^v, hvor der tales om de to fyrstefamiliers hyppige selskabelige samvær. Henvisningen skyldes Werlauff (73, note 3).

Quæ in vino mala insunt, si à suis epulis longissimè remouit Rex; manebit minimum, quod improbetur . . . Sed largior, inquis, inuitatio, Largior interdū . . . fatebor satius esse & optabilius, ita totas gentes viuere, ita vnumquemq; vt in celebrato à sapientibus medio maneamus, nec ab hoc in alterutram partem declinemus in vitium. Sed nec populus sine macula fuit, nec sine labecula quisquam mortalium, vt nostra inter nos mala feramus potius, quàm mutuis accusationibus nos atteramus.

Derefter opstiller Caselius en sund regel for omgang med alkohol¹⁸⁾ – kodeordet »mådehold« (continentia) leder tanken videre hen på omgang med det andet køn, og epistlen drejes herved over i en omtale af kong Frederiks eksemplariske familieliv (M^r–M^v).

Fjernt fra denne let skruede latinske diskretion står den uslebne tyske åbenhed hos Selnecker (108^v):

vnd ob er wol ein frewdiger vnnnd frölicher Herr von Gemüt allweg gewest, vnd seine Gebrechen auch gehabt, in dem er sich mit andern frembden vnd Freunden frölich erzeigen wollen, vñ im trincken sein excess gethan, den die heilige Schrifft nicht vertheidiget vnd entschuldiget, sondern als ein Sünde strafft, vnd mit dem *charitatis prætextu* nicht bementelt, so hat er doch, als ein Sünder selbst, sich vnd seine Gebrechen erkant vnd bekindt, Gott abgeben, vnnnd . . . vergebung erlanget.

Skønt præsteligt revsende er protestanten Selnecker – en af hovedfatterne til den af Frederik 2 forkastede konkordieformel – dog tillige overbærende, generelt sympatisk stemt. Anderledes den katolske italiener Giovanni Botero, der skriver 1591–93¹⁹⁾: for ham er kong Frederik en hyklerisk lutheraner, en epikuræer der døde af druk (Parte Terza, Lib. I, pag. 50):

Succeſſe a Christierno Federico di professione pur Lutherano; ma di vita Epicureo, ch'è morto questi anni passati di crapola, d'ebrietà in vn venerdi Santo²⁰⁾.

Mod netop denne udtalelse reagerer Peder Hansen Resen 90 år senere heftigt i sin fortale til Frederik 2.s krønike (b^v–b2^r):

Det siunis at bemelte *Bottero* har været Catholisk icke alleeniste i sin Tro, men endoc i sit Hoffvet, som hos os kaldis at være Gall. Thi at hand af had til den Lutherske Religion har Skrefvet om den Danske Nation, oc dens Chritelige oc berømmelige Konge saa *U*-forskammet kunde mand tilskrifve hans store Ifver for den Papistiske *Religion*; Men at hand har Skrefvet saadan en *U*-sandfærdig Italiensk *Relation* for fremmede *Nationer* om Kongen oc *Nationen*, vor Konge oc *Nation* til høyeste dog Løgnagtigste Eftertale imod ald Historiske Kraft oc klare ofverbevissninger, det skulle icke blifve ham eftergifvet var hand icke Død hvor udofver saadan en falsk *Relation* bør at blifve det som den er, oc agtis af alle *Nationer* for Død oc Kraftisløs.

¹⁸⁾ Denne leveregel genfindes hos Meigerius (II: 257).

¹⁹⁾ Enciclopedia italiana VII (Milano 1930) 567.

²⁰⁾ I bogens register læses under F: »Federico di Dania muore di crapola«. Venerdi Santo 'langfredag' er fejl for skærtorsdag; samme fejl findes hos Andreas Hojer (304). – Jf. Sivert Grubbe (376): Da det rygtedes i Padova 1588 at Frederik 2 var død, var der en jesuit som i en prædiken udråbte at en stor kætter var død i Norden, og opfordrede sine tilhørere til at takke Gud derfor.

Resen havde nu ikke behøvet at bekymre sig. Kong Frederiks ry i udlandet led ingen skade ved Boteros persiflage. Helt uafhængig af Botero – om end tydeligvis ikke af politiske antipatier – er Lübecks borgmester Gotthard v. Hövel, der o. 1600 kommenterede det kongelige dødsfald i 1588 således (47):

Kon. Frederich der Ander, nachdem er nu vormenet, dat er so hoch gekamen, also dat er de gantze Welt wolde bedwingen, hefft en Gott an ein Ohr geschlagen *Aetatis* 54. Is kranck geworden, in 2 oder 3 Dagen dem Ochsen nagefaren und tho Nobeskroch ane Twiffel angelanget²¹). Dusse Kon., unangesehen de Lubschen negest Gott ene bi sinem Rike iegen den Schweden erholden, hefft he doch wedderumme nichts anders else der Statt Vordarb gesocht und bi dem Druncke, dar he sick gar up gegeben, allerlei seltzame Worde sines genegeten Willens iegen der Statt Lub. vornemen laten.

Men Hövels krønike blev ikke trykt, og andre forfattere som skrev på latin eller tysk i samtiden tegner et ganske andet billede. 1591–99 omtales kongen således yderst rosende i værker af Peter Lindeberg (47), David Chytræus (853), Gaspar Ens (159) og Samuel Meier (I: 375)²². Lindeberg betegner ham endog som en støttepille for det vaklende Europa («*matris Europæ jam jam labantis columæ, columna, decus*»). Disse lovord kan opsummeres i den karakteristik som Erpold Lindenbrog 1595 – ganske vist i et arbejde som var tilegnet Christian 4 – gav af kong Frederik 2: en monark som ved sin gudfrygtighed, sin kærlighed til videnskaben, sin loyalitet og retfærdighed var en sådan garant for det kristne samfund at hans død måtte synes at være et banesår for kirken, for videnskaben og for samfundsordenen, om han ikke havde efterladt sig en søn der uden al tvivl ville forstå at læge såret (62–63):

tanta pietate Deum colebat, tanto amore literas complectebatur, tanta sinceritate erga confæderatos, tanta virtute & iustitia erga cunctos antecellebat, tanta constantia Christianam Remp. asserebat, tanta in bello magnanimitas, in pace fides culta erat, vt eius morte Ecclesia & literarum studia, & Respub. magnum vulnus accepisse videri possent, si non eum filium post se reliquisset; qui paternæ virtutis æmulus, spem eius sanandi certissimam sustineret²³).

Heller ikke i senere udenlandsk historieskrivning findes noget spor af påvirkning fra Botero. Den ansete franske historiker Jacques-Augu-

²¹) Dvs. til helvede, hvor også Peder Oxe var havnet, som det fremgår s. 46. – Henvisningen til Hövel skyldes H. D. Lind (236).

²²) Meier (Meigerius) havde kendt Frederik 2 personlig (I: 135–36, jfr. Vorrede blad α 6^{r-v}) og dedicerede Christian 4 den 1. del af sit værk (1599).

²³) Hermann Hamelmann (som døde juni 1595, og hvis fortale er dateret 25. april 1595) gentager denne karakteristik (442) idet han ordret citerer Lindenbrog – dog uden forfatterangivelse, han henviser til »Die Lateinische Historia der Könige zu Dennemarck«. Kun med et par ubetydelige sproglige ændringer går Lindenbrog's ord tillige igen i et (panegyrisk) øvelsesarbejde af en Rostock-student, *Joannes Stalmeisterus*: De vita, et rebus feliciter gestis ... Dn. Friderici II. ... Oratio ... publicè recitata (Rostochi [1622]) E3^r. – Hamelmann citerer yderligere en rosende karakteristik fremsat af *Reusnerus*; denne er det ikke lykkedes mig at verificere. – Når Holberg (517) skriver at »Kort for *Friderici* 2. Død ophører Hamelmans Oldenborgske Krønike, som jeg ofte i dette Verk har *citerede*, er det altså en unøjagtighed.

ste de Thou (død 1617) fremhævede tværtimod Frederiks fine karakter og sunde dømmekraft (174: »princeps magni animi ac sinceri iudicii«), og kongens gode egenskaber roses uforbeholdent i en række fremmede skildringer af hans historie: således i et anonymt tysk værk fra 1685 om de danske konger (754–57), hos A. H. Lackmann (697), J. B. des Roches (421–22), Mallet (70–71), Crichton & Wheaton (32), A. Geffroy (211) og H. Döring (310). S. A. Dunham finder vel nogen brist hos kongen (138): »His greatest defect was his religious intolerance«, og M. J. B. Eyriès (249–50) sætter spørgsmålstegn ved rimeligheden af de Thous ovenfor citerede skudsmål²⁴). Men Mallet polemiserer direkte mod »les bruits calomnieux dont sa mémoire a été chargée par des auteurs sans doute trop animés de l'esprit de parti« (75, med henvisning til Botero i note a), og Döring understreger, vel med tanke på det samme, at »Nie aber überschritt er die ihm angeborene Mässigkeit in allen Lebensgenüssen«. Først efter midten af 1800tallet finder man hos udenlandske forfattere tilslutning til den opfattelse at Frederik 2 var drikkældig, men da øjensynlig med danske skribenter som kilde.

Indtil c. 1750 havde danske skribenter dog oftest undladt at berøre spørgsmålet. Det gælder Lyschander (688–693), Niels Heldvad 1624 (I: 102–103, II: 233) og 1634 (310^v–314^r), Pontanus²⁵) – der kender og citerer de Thous karakteristika! (75) – og Holberg (403–517). Enkelte andre havde rørt ved problemet, men kun for at tage til genmæle. Vi har her allerede nævnt Resens fortale til Frederik 2.s krønike (1680). Også i selve krøniken afviser forfatteren²⁶) indigneret beskyldningen for drikkældighed (356–357):

Leffde som en Konge, oc døde som en Christen, icke som nogen u-forskammet oc u-sandfærdeligen haffver skreffvet det hand ved Drick oc anden Ofverflødhighed skulde selff sig denne Siugdøm hafve forarsaget ... Oc som det en

²⁴) Eyriès begrundet sin skepsis således: »Ne pourrait-on pas, sans être taxé de sévérité, trouver au moins bizarre la devise de ce prince: *Dieu seul est mon espoir et Vildbrat est fidèle*, quand on sait que ce Vildbrat était le chien favori du monarque?« – hans skøn hviler altså på en misforståelse, se A. Karker: Tro er vildbrad, i Danica. Festskrift til Aage Hansen (Århus 1964) 37–44.

²⁵) Krysings her anvendte udgave (1735) af Pontanus' Frederik 2.s historie nævnes af H. F. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier III (Kjøbenhavn 1898) 469 og H. Ehrenchron-Müller: Forfatterlexikon VI (Kjøbenhavn 1929) 315. Men underligt nok ser det ud til at Ellen Jørgensen end ikke har været opmærksom på at Pontanus var nået så vidt i sin Danmarkshistorie: hun taler kun om »de fire oldenborgske Kongers Historie« (158), også i Dansk biografisk Leksikon XVIII (1940) 449 – skønt Frederik 2.s historie blev trykt hos *Wcstphalen*: Monumenta inedita rerum Germanicarum II (Lipsiæ 1740) 1192–1230, hvortil Ellen Jørgensen selv henviser. – Endvidere findes Pontanus' Frederik 2 separat, men uden forfatterangivelse i hdskr. *Ledreborg 105 4°* og *Kall 79 fol.*; det sidste indeholder 2 afskrifter: citatet af de Thou læses blad 23^v, henh. 44^r. Gigas (60) har ikke været klar over at forfatteren af Kall 79 er Pontanus.

²⁶) Værket er et kompilationsarbejde (Resen a2^r: »oc gick jeg disse tre *Codices* igienem oc af dem samlede denne nu Tryckte Krønike«), men størstedelen deraf er sandsynligvis forfattet af Lyschander (død 1624), jf. H. F. Rørdam: Klavs Christoffersen Lyskanders Levned (Kjøbenhavn 1868) 103 med note 2, Carl S. Petersen: Litt.hist. (408) og samme i Dansk biogr. Leks. XV (1938) 36. En kompilation på

Herre oc Første egnede oc burde, forholdt sig imod alle fremmede Herrers oc Førsters Gesandter, undfangede oc tracterede en hver effter sin Stand oc Leylighed, holdt dog der inden sin Kongelig Majestæts høye Act oc Reputatz oc den u-skattelige Helbredis Clenodie udi Anseelse, saa mand aldrig ved Hans Kongl. Majest. hafver funden nogen Svaghed effter sin Lystighed . . . viste derforuden at tvinge sine Affecter saa hand førde i alle Maader et kysk, Christeligt oc gudeligt Lefnet.

Tilsvarende ytringer findes i en anonym håndskreven fremstilling af Frederik 2.s historie (GkS 2571 4°, jf. Gigas 60) som har tilhørt Jørgen Seefeld²⁷⁾; her læses (371^v–372^r):

døede Christeligenn, och iche som ehnn part wille sige, at hannd schulle were døed aff druchenschab . . . Regerede sinne Riger lannde och wndersaatter (Saauelsom sinne egne *Affecter* och wellyst) well.

Og i sit lobhudlende mindeskrift fra enevældens unge dage (1693) skriver Johannes Lauerentzen (121):

Es sagt darumb auch *Dr. Selneccerus*, in Erinnerung vom Christlichen Abschiede dieses Königs, gantz recht und wol: Wenn *Fridericcus II.* Der hochlöbliche König in Dänemarken eine gemeine oder seine eigene Beschwerde, Noth und Anliegen gehabt, so hat er seinen Unmuth nicht mit Trinken gestillet, sondern ist zu der Heiligen Bibel kommen [osv.].

– hvilket Selneccer ganske vist havde sagt (109^r), men Lauerentzen opnår en særegen virkning ved at fortie hvad Selneccer i øvrigt sagde om kongens forhold til de våde varer (citeret side 260), en udtalelse som også alarmerede Andreas Hojer (302, note x):

grundlag af de samme tre håndskrifter (der tilhørte universitetsbiblioteket) havde professor Peder Spormand (død 1661) påbegyndt, og 9–10 ark deraf var trykt 1658, da krigen standsede arbejdet: Resen a^{2r}, jf. citat af *Peder Syv* i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie III (Kjøbenhavn 1794) 79: »Siden har D. Ped. Resen af dette og anden Mss ladet udgaae Frid. II. Krønike, hvori han følger næsten disse 10 Ark, men undertiden sætter danske Ord for de mange fremmede, som her findes.« Spormands tryk er nu forsvundet. – Resen omtaler tillige (a^{2r}) en utrykt Frederik 2.s historie på tysk af fhv. kancellisekretær *Nicolaus Engelbret*; denne har jeg ikke kunnet verificere. Derimod findes 3 eksemplarer af en fremstilling skrevet på latin før 1707 af sognepræst, magister *Christen Nielsen Aarsleb*: hdskr. Thott 1607 4°, NkS 608 fol. og NkS 961 4°, hvoraf det sidste vistnok er autograf (Gigas 60); dette arbejde indeholder intet af interesse for vort emne. Det samme gælder følgende trykte værker, hvis korte omtale af Frederik 2 er stereotypt rosende: [*Anonym*.:] *Chronica. Das ist Beschreibung aller Könige in Dennemarcken (Magdeburgk 1597). Jens Søffrensøn Nør-Nissom: En Kort Dansk Krønike (Kjøbenhaffn [1645]). Alb. Haelwegh: Regum Daniae Icones Accuratè expressæ (Hafniae [1646]). Michel Pederssøn Escholt: Stephanologia Danica. Det er: En kort Fortegnelse, paa huad Loff oc Lycke, den ældgamle Danske Krone, er antagen oc baaren med (Christiania 1648). Peder Christensøn Marebeck: Theatrum Regum Danorum. Det er: Danske Kongers Speyl oc Skue-spil (Kjøbenh. 1661). Hans Jacobsøn Spielderup: Danmarckis Kongers Rijm-Stock (Kjøbenhavn 1676). [*Anonym*.:] Danske Kongers Levnetsbeskrivelser. 3. Oplag (Kjøbenhavn 1816).*

²⁷⁾ Fremstillingen er næppe affattet af Jørgen Seefeld (død 1662), jf. Werlauff i *Nyt historisk Tidsskrift VI* (Kjøbenhavn 1856) 245, note 81, og C. O. Bøggild-Andersen i *Da. biogr. Leks. XXI* (1941) 531. Rørdam (se note 26) taler om at »et Hdskr. af Værket, som har tilhørt Jørgen Seefeld og er forsynet med enkelte Randbemærkninger af denne . . . indeholder allerede væsentlig det samme som den trykte Udgave«, men forholdet mellem dette håndskrift og Resens publikation er uden tvivl langt mindre intimt end Rørdams udtryk lader formode.

Dass er sich oft mit seinen Bedienten auch mit dem Truncke nach damahliger *Mode* erlustiget, führet *Sellnec*. . . an, mit solchen Redens-Arten, dass man wohl siehet, dass die *Manier* von grossen Herrn zu schreiben seit 120. Jahren sich sehr geändert habe.

Just denne bestyrtelse over de fremfarne tiders frimodighed ligger jo også til grund for Pontoppidans formodning vedrørende Vedel (ovenfor s. 253). Nyerup indså dette (75):

Pontoppidan synes ikke at have betænkt, at i de Tidens Bøger og Skrifter hersker en vis mandig, frimodig og oprigtig Tone, hvor der tales om eller til høje Personer, der meget stikker af mod vort Seculi qvindagtige, flau, krybende og slaviske Sprog.

Allerede tyve år tidligere havde dog J. H. Schlegel taget bladet fra munden, tilmed i et værk som var dediceret kong Christian 7, og som blev oversat til fransk (282):

Die Gefälligkeit gegen seine Gäste, und die Fröhlichkeit, die sich an seiner Tafel ausbreitete, war Ursache, dass er zuweilen die Mässigkeit im Trinken aus der Acht liess. Aufrichtige Männer, die er selbst seiner Vertraulichkeit gewürdigt, urtheilen, dass ohne diesen Fehler . . . Dänemark sich länger dieses vortreflichen Königs erfreuet haben würde.

En så afdæmpet kommentar som denne blev endog sjældent i den følgende tid. Få lod sig nøje med at skildre Frederik 2 som »den gemytlige Drikkebroder«²⁸), det blev sædvane at gå ud fra at kongens stærke levevis havde nedbrudt hans helbred, navnlig – som også Vedel mente – at umådeholdent forbrug af alkohol havde lagt ham i graven før tiden. Allerede 1776 kunne P. F. Suhm i en skolebog lakonisk skrive at det gik »meget lystigt til ved hans Hof, helst med Drik, hvorved han ogsaa forkortede sit Liv« (373). Denne dom går igen og igen indtil nutiden, i det sidste hundrede år også hos udenlandske skribenter, således fx R. N. Bain: »there can be but little doubt that his love of wine accelerated his end« (85)²⁹). Enkelte krydrer karakteristikkene ved deres meddigtende fantasi, som Cedergreen Bech, der om den 25årige Frederik 2 skriver: »Endnu havde hans flittige besøg ved drikkebordet ikke afsat forfaldsmærker i hans smukke ansigtstræk, kun forlenet dem med en forsoren og afvæbnende kynisme« (324). Rent ud uvederhæftig er dog kun Oettinger, der bl. a. taler om kongeparrets »ziemlich glückliche

²⁸) P. Colding 1935 (236). Lignende hos L. A. Gebhardi (57, note *), L. J. Flamand (134), Møllerup 1891 (290), Arup (593), Hans Bølling (12) og Ingvar Andersson i Svensk uppslagsbok, 2. uppl. X (Malmö 1949) 477.

²⁹) Tilsvarende hos G. L. Baden 1797 (248), 1809 (108) og 1830 (420), P. A. Munch (239), Werlauff (72–73), Hammerich (166), E. M. Oettinger (269), Barfod 1869 (69) og 1891 (573), Bache (439), P. C. Sinding (268), Allen (361–362), Troels-Lund 1891 (45) og Dagl. Liv (158), Tang (271), H. E. Friis (134), Joh. Ottosen (224), Schäfer (248), Møllerup 1906 (283), Fabricius (214), Hans Lund (50, 87), Colding 1944 (258–260), Danstrup (191), Vilh. la Cour (II: 8), Palle Lauring (150–151) og Cedergreen Bech (510–511). Desuden C. F. Bricka: Kong Frederik den Andens Ungdomskjærlighed (Kjøbenhavn 1873) 150.

Ehe, die nur dann und wann durche brutale Launen des Gemahls, der sich bald nach seiner Heirath dem Trunke hingab, getrübt ward« (257)³⁰). Bortset fra at J. H. Trützchler Hanck uden nærmere begrundelse vægrede sig ved at »underskrive Suhms strænge Dom over denne Konges Diæt« (9–10) har kun Arup taget afstand fra at det skulle være drikkældighed som voldte Frederik 2.s død (citeret s. 252–253).

Den traditionelle dom synes velfunderet. At samtiden hæftede sig så stærkt ved kongens drikkevaner siger i sig selv ikke lidt. Daglig indtog man, som bekendt, i alle samfundslag en efter vore begreber formidabel mængde alkohol. Af dokumentationen hos Troels-Lund må særlig fremhæves den yngre Cornelius Hamsforts krasse skildring af danskerne, navnlig adelens, opfattelse af »en ærlig rus«: Bliver nogen drukket fra sans og samling, vækker det kun jubel; den som drikker sig fuld er et rigtigt mandfolk, den som afskyr drikkeriet er til almindelig spot og regnes for fej og uduelig³¹). Hermed stemmer også de råd vedrørende omgang med alkohol som Henrik Ranzau gav sine sønner, og det var blot et skrabud for en kristelig konvention når han til slut advarede mod at drikke sig fuld (Troels-Lund: *Dagl. Liv* 166–167). Også præster drak uhæmmet (ibid. 160–161), men der var antagelig flere undtagelser fra reglen i denne stand end i andre samfundsgrupper. I hvert fald er det tydeligt at alvoren hos Vedel og Knoff er dyb og ægte. Det kan derfor ikke betvivles at Frederik 2 virkelig var »en vældig dryckeskæmpe«, som Ingvar Andersson siger (se note 28). Men fra at konstatere dette og til at hævde at kongen var drunker og døde af alkoholforgiftning – som Vedel bekymret formoder og som den forudindtagne Botero rent ud påstår – er der et betydeligt spring. Vi må derfor sammenholde nekrologernes ytringer med andre samtidige vidnesbyrd.

Ofte citeret er optakten til folkevisen om felttoget mod Ditmarsken 1559³²):

Koning Frederich hand sider paa Koldinghus,
med rider och suenne dricher hand gaat rus.

Det samme gælder nogle linjer af Oluf Pedersen Kongsteds mindedig fra 1589 (G2r):

Hand holt *Collatz* med Adelen sin,
Oc gjorde den lystig oc glader:
Hand drack met dennem den sødiste Vin,
Som Landzens Herre oc Fader

³⁰) Sml. *L. Daae* om »dette løgnagtige Verk« i [Norsk] *Historisk Tidsskrift* II (Kristiania 1872) 88, note 2.

³¹) *Scriptores rerum Danicarum* III (Hafniæ 1774) 286: Et cum semiamens, vel potius demens, in stratum collocatur, tum ingens triumphus excitatur, tum risus atque cachinnus exoritur. Atque huic studio *Nobilitas* maximam præ cæteris operam navat, immemor Reipublicæ tutelæ. Nemo etiam habetur bellicosus, nisi fiat & ebriosus; qvi enim a Liæo abhorret, omnibus ludibrio est, atque imbellis, inglorius, omniqve officio indignus censetur.

³²) *Danmarks gamle Folkeviser* III (Kjöbenhavn 1862) 676.

– men selv bortset fra at man gerne har glemt at citere den følgende linje: »Dog alting her i Gudfryctighed«, kan disse poetiske steder ikke godt tjene som vidnesbyrd om drikfældighed. For øvrigt skriver Kongsted nogle sider forinden om Frederiks forhold til præsterne (F^v):

Men de som mod deris Embed oc Ord,
Her leffde, som Tradzig oc stolte,
Der stedse kanden vild haffue paa Bord,
Som slømmer oc druckenbolte,
Tilsagde hand straff i Danmarck her,
Retuiselig det monne handle:
Thi det anstod deris Kald fornær
At de skuld *Habitum* vandle.

Men der er andre, mere påtagelige kilder. Allerede i årene umiddelbart før Frederik 2 tiltrådte regeringen finder vi tegn til at han befandt sig vel i et muntert lag. Således skrev Lave Ulfstand i oktober 1554 til Mogens Gyldenstjerne³³):

Oc maa y vide, ieg hagde vtj tisse dage hoss mig vtj ij natther retthelig glade giester, som war hertug Fredrick oc hans naadis hoffgesindt, oc wy drack ther alle gode venners skaall.

Hertug Hans den ældre savnede i maj 1558 Frederiks bistand til at tømme kælderen³⁴):

Es eyst meych alheyr eyn grosser schaden weyder varren, das mych der weyn vndt beyr eym keller vorsauert, vndt kan nemandes kreygen, der da drynken wyl. Wen du kommen woltest vndt mych aus disser not errette, hette eych tych eyn der varheyth herczlich gerne.

Og på vej til Frederiks kroning i august 1559 skrev kurfyrst August af Sachsen spøgende til sin unge svoger at han krævede »ein frei sicher Geleit für gute Rausche und Trinke«, ellers ville han vende om (Weber 205). Det har utvivlsomt været på sin plads at biskop Niels Palladius, der kronede kongen, i sin tale formanede kroningsgæsterne til at vare sig for drukkenskab³⁵).

I den første halve snes år af sin regering havde Frederik ret dårligt ry på sig i udlandet, og vi hører om flere pinlige episoder hjemme. I april 1561 skriver Nicholas Throckmorton fra Paris til dronning Elizabeth af England at Mary Stuart ikke vil ægte kongen af Danmark, som af mange anses for en udsvævende og ryggesløs fyrste (Regesta nr. 4130). I november samme år udtaler en engelsk agent at Frederik 2 i »insolency and monstrous manners« overgår alle sine forgængere (Re-

³³) Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre udgivne ved E. Marquard, I (København 1929) 268.

³⁴) Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv IV (Kjöbenhavn 1866–70), Tillæg s. 40.

³⁵) *Rasmus Hansøn Reravius*: Her Frederichs den Andens ... Oc Frue Sophiæ ... Beggis deris Kronings oc Brøllups Historie ... paa Danske Rim bescreffuet (Kjöhhavn 1576) D^v–D4^r.

gesta nr. 4280), hvilket uden tvivl er en overdrivelse af den ikke uvildige englænder – som fremhævet af både Schäfer (11) og Colding 1935 (233), i modsætning til Arup (558) – men under syvårskrigen gik der i 1564–65 vedholdende rygter i Europa om at den misfornøjede danske adel påtænkte at afsætte den umodne unge konge (Regesta nr. 4752, 4766, 4770, 4813, 4845, 4903, 4943), rygter som endog nåede at forurolige det sachsiske hof (Weber 411). For vort emne er det væsentligt at det i sommeren 1565 forlød om Frederik selv at »er spürt auch die Untreue . . . will jeweil die Gedanken mit Trinken und Jagen vertreiben«³⁶). Det var på omtrent samme tid at den ulykke indtraf som Vedel fortæller om (C3^v): kongen var

i stor Liffs fare . . . vnder Amager Bro, der salig oc Velbyrdig Mand Jørgen Brade ocsaa falt vd i Vandet, der hand vilde hiulpet hans N. op, oc bleff selff der offuer ilde faren, oc døde der efter nogle faa dage.

Episoden er siden ofte blevet refereret efter Vedel³⁷), men stilles i et noget andet lys ved en samtidig kalendernotits (under 21. juni) hvoraf det fremgår at Jørgen Brahe i beruselse faldt over bord fra et skib:

1565. Georgius Brade . . . Haphniæ extinctus est, postquam e nauī bene potus decidisset

– og, som Henry Bruun siger: »helt umuligt er det ikke, at begge Versioner lader sig forene«³⁸). Det var i så fald ikke første gang kong Frederik havde været ude for et uheld af denne art. I 1560, fortæller Cornelius Hamsfort, da kongen i beruset tilstand red over slotsbroen i Nyborg, styrtede hans hest i voldgraven, og han selv blev kun med nød og næppe trukket af hesten (714):

rex ad commessionem a nobilitate uocatus est in oppido, cumque peteret regiam ebrius, teneretque arcis pontem, equus de ponte præcipitatur, sed ipse magno cum periculo a satellite equo excussus est.

Ved sin søsters bryllup i Celle to år senere kom kongen ved drikkebordet i skænderi med hertug Johann Albert af Mecklenburg, og havde de tilstedeværende ikke lagt sig imellem, var det kommet til regulært slagsmål; hertugen nåede dog at få en lussing som han siden ikke glemte (Hamsfort 717):

³⁶) *Johannes Voigt* i *Allgemeine Zeitschrift für Geschichte*, hrsg. W. Adolf Schmidt, VI (Berlin 1847) 240.

³⁷) Således Lauerentzen (122), Holberg (510), Frydensberg (296), Schlegel (285). Forfatteren af en populær Vedel-biografi mener endog at turde sige at Jørgen Brahe havde været »i Følge med Kongen paa Harejagt paa Amager«: *M. E. M.* i *Nordslesvigske Søndagsblad*. Folkelig Del. 8. Aargang (Flensborg 1886) 317.

³⁸) *M. Morten Pedersens* historiske Kalenderantegnelser ved H. F. Rørdam i *Ny kirkehistoriske Samlinger III* (Kjøbenhavn 1864–66) 495. Wegener, som kendte denne kilde, udtrykker sig yderst diplomatisk: »Det hendte sig . . . at Kong Frederik den Anden ved Uforsigtighed eller paa anden Maade styrtede ned i Canalen under Amagerbro« (35 med note 9). *Henry Bruun* i *Da. biogr. Leks.* III (1934) 566, jf. H. D. Lind (276).

inter pocula lis exarsit inter regem et Megalburgensem principem, quæ ad manus venisset, nisi a proceribus et ijs, qui sunt a consilijs, dirempta fuisset. Megalburgensis tamen colaphum accepit, quod postea multorum malorum fax extitit³⁹).

Det var vel slige intermezzi som foranledigede den strenge og fromme enkedronning til at advare sin søn mod drukkenskab. I september 1563 skrev Dorothea til Frederik⁴⁰):

Vnnd wir bitten E. L. muterlich vnd zum vleysigsten, die wollen sich von vbermesigen trincken, daraus all andere erschröckliche sunden herfliessenn, enthalten.

Disse episoder og kommentarer tegner dog et for ensidigt billede af kongen. Andetsteds træder hans åbne, elskværdige charme frem, således med fortrolige træk i en beretning som Gustav Vasas »högste sekrete råd«, hr. Sten Abrahamsson Leijonhufvud, har efterladt sig om en audiens hos Frederik 2 i januar 1562:

Tha svarede han, fick meg ved ermen: »Min gode her Sten, opa min side skall thet eke mangle. Kunne vi ecke finne opa en annen handell, som rickerne kunne tiennglig vara?⁴¹).

Og i Niels Hvids ligprædiken i Lund 5. juni 1588 hedder det (9^v) at kongen var

Comis: det er: beleffuen i sin ord och thale, baade hos fattige och Rige huor hand kom, och huoss huem hans Naade wille omgaass, och thenne gaffue haffde hand, at i sin lystighed, wille hand icke gierne høre fortalelse, besönderlige om gott folck, Wred hoffuedet strax fra thennö, som ther haffde lyst till, fick en andenn snack, som kunde forsage baguaskelse.

At Frederik også kunne bære en rus ser vi af et brev som Oluf Mouritsen Krognos i juni 1571 skrev til Birgitte Gjøe. Oluf Mouritsen søgte at udfritte kongen om hans misfornøjelse med Birgitte Gjøes holdning ved hendes fratrædelse af Ring kloster⁴²):

menn iegh førde ethers naaffn well paa talle, der iegh waar paa Frederickesborre, och daa atth haade hoffth, atth hanns naade schulld nogith laadeth siigh merck om ether, deth førde iegh wdj talle bode wdj fulldschab och eruhed, men som gud [o: sågu] hanns naade icke neffnde elther (!) tenckthe ethers naaffn wdj nogenn maade, menns att iegh waar der.

³⁹) Som det fremgår af teksten faldt der kun ét slag. Episoden skildres altså urigtigt af Troels-Lund: *Dagl. Liv.* (158: »faa skilt de kæmpende ad«, 170: »og derpaa brødes med ham«), Møllerup 1906 (248: »kom ... i Haandgemæng«) og Colding 1944 (259: »havde ... været i regulært Haandgemæng«).

⁴⁰) Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv I (Kjøbenhavn 1852–55) 154. En mindre direkte advarsel findes i et brev af maj 1566, *ibid.* s. 205.

⁴¹) [Svensk] *Historisk tidskrift* 27 (Stockholm 1907) 102–105; citatet s. 104–105. Jf. fra *Peder Palladius'* *Visitatsbog*: »vil i snakke eller tale noget, da tager huerandre uid ermet och gaar uden kirkegaarden ... attj icke tør vanbruge denne sted«, *Danske Skrifter*, udg. Lis Jacobsen, V (Kjøbenhavn 1925–26) 40.

⁴²) *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe*, udg. G. L. Wad, I (Kjøbenhavn 1893) 133.

Med denne beherskelse var Frederik dog stadig glad for at drikke og kunne i private breve slutte af med en karakteristisk hilsen som »Jeg drichker eder et stur glas met wijn til och er alle ehrljich Dansche och schwensche mendss schol«⁴³). I 1575, da kurfyrstinde Anna af Sachsen tog ham i akvavitkur under en langvarig febersygd, holdt han måde med vinen, men søsteren så sig nødsaget til at advare ham mod at erstatte vinen med samme kvantum akvavit (Weber 436). Vinen var Frederik også mere fortrolig med, ja blev vistnok connaisseur (Kanc. Brevb. 16. nov. 1583), og en østrigsk adelsmand, Christoffer von Teuffelt (hos Schäfer 10: Christoph von Tauffeld), kunne over for Sivert Grubbe prale af at han i 1587, under et besøg på Skanderborg, havde lært af kong Frederik personlig hvordan man drikker vin – hvilket han demonstrerede ved et selskab hvor »der blev drukket tæt, og Christoffer von Teuffelt overgik alle« (Grubbe 380).

Men fra Frederiks modnere år, efter afslutningen af syvårskrigen, hører vi ikke mere om ubesindigheder og ulykker voldt ved beruselse. Mens Christian 4 ikke sjældent måtte bæres døddrukken fra bordet (Troels-Lund 1891: 44), vides noget sådant ikke om faderen. I 1577, da digteren Erasmus Lætus skriver om festlighederne ved Christian 4.s dåb, fremhæver han at kong Frederik ofte holder sig ædru under et gilde hvor andre bliver berusede, og hvis kongen endelig overskrider mådeholdets grænse, gør han det ikke af egen tilbøjelighed, men for at føje sine gæster (673)⁴⁴):

Nam quod ad ipsum Regem attinet, etsi pro patriæ ac regnorum more largè præbeat, quod potent, alijs: ipse tamen hac plerumque moderatione bibit, vt nullam planè ex potatione deformitatem vel probare, vel consecrari velle videatur. Inebriantur sæpe alij sobrio illo: at si quando mensuram fortasse accidat ex aliqua occasione transgredi, aliorum profectò voluntatibus consultiur, non voluptati propriæ obtemperatur.

Hermed stemmer også traditionen om Frederik 2.s mærkelige fornyelse af omgangsformen ved taflet. Efter den ældste dansksprogede kilde citerer vi (Holberg 510):

Hans Sædvane var at sige efter Maaltid: Kongen er ikke hiemme, hvilket var et Tegn, at *Ministrerne* og Hoff-Tienerne maatte slaae sig løs saa meget som de vilde: Men, saa snart som han sagde: Kongen er kommen hiem igien, blev allting stille.

Tolerancen over for alkohol er som bekendt mere individuel end moderne promilleberegnerne vil vide af. Både Lætus' høflige karakteristisk og anekdoten⁴⁵) tyder på at Frederik 2 kunne tåle ikke så lidt. Her er

⁴³) Brev af 7. maj 1571 til Carl de Mornaj i Stockholms Magazin, utg. Magnus Swederus, III (Stockholm etc. 1781) 69. Tilsvarende fra okt. 1580: Regesta nr. 7592.

⁴⁴) Henvisningen til dette sted skyldes Werlauff (73, note 3).

⁴⁵) Ingen fremstilling nævner anekdotens kilde. Den ældste gengivelse har jeg fundet i det førnævnte anonyme tyske værk fra 1685: Der Königen Leben etc. (757:

det værd at minde om en passus i det allerede citerede afsnit af Knoffs ligprædiken (E4^v):

Vnd ob er wol, wan er durch solche gelegenheit an den trunck gerhaten, denselbigen ohne alle bitterkeit oder verletzung einiger Menschen, mit gar bescheidener fröligkeit allezeit volendet, vnd sich darauff zu ruhe begeben: So können wir (osv.).

Det samme bevidnes, som nævnt, af forfatteren til Resens krønike (ovenfor s. 263). Hertil slutter sig endelig den skildring som Niels Hvid gav af kongen i sin ligprædiken (9^v-10^r):

Icke pleyede heller hans Maiestadt, at sette allting till rette i gledskaff, men loed allting were gott, saa lenge som thz stod paa. Thet er icke huer mands gaffue, at holde siig from i gledskaff. *Alexander Magnus* i gestebud icke kunde bere offuer met sitt Raad och hoffsinder, men bleff wredh och forhastede siig, som paa kiende, ther hand slog *Clitum* och hans tro mennd ihiell, huilcket hand noch fortrød, ther hand bleff edrug om morgenen. Thenne kongelig Beleffuenhed och thz guode hierte emod sine egne Landzsaatter och fremmede gaff hans Maiestet stort Naffn i alle Lande, och Mangen ther for fortycker hans død.

Var Frederik 2 drikfældig? En uhildet prøvelse af de citerede kildesteder må føre til at vi ikke tør svare ja. Vi finder talrige vidnesbyrd om at Frederik var »en väldig dryckeskämpe« og nægter ikke at han undertiden – og værst i sin ungdom – »im trincken sein excess gethan«. Men vi vover ikke springet til den påstand at han var en dranker, at han forkortede sine dage ved drikkeri.

3.

Om årsagen til Frederik 2.s død haves ingen anden samtidig udtalelse end Vedels (citeret s. 252). Dødsfaldet kom uventet, efter en måneds sygeleje. Indtil sit 53. år havde kongen været sund og rask. Det bevidnes ikke blot af Vedel, men også af Knoff (G4^v: »allezeit ein gesunder, frischer und starcker Herr gewesen«), Anders Lauridsen (G^v: »Ea corporis temperatio, & valetudo Regi Friderico fuit . . . quæ rariùs morbis tentaretur«) og forfatteren af Resens krønike (357):

Men hvad Tjden oc Venner kunde forsincke, var hand om Morgenen, om Sommeren meenligen oppe naar Klocken var tre, fire, &c. paa Jacten, oc med

»weil der König hinweg ist«). Traditionen omtales ikke hos Resen, og før Holberg nævnes den kun af Hojer (302). Efter Holberg er traditionen abundant: Frydensberg (292), Gebhardi (57), Baden 1809 (110), Trützchler Hanck (10), Flamand (134), Hammerich (163), Oettinger (265-266, med den karakteristiske tilføjelse: »wenn er nüchtern war«), Barfod 1869 (69) og 1891 (572-573), Troels-Lund 1891 (44), Tang (170), H. E. Friis (96), Schäfer (10), Bain (85), Fabricius (151), Ceder-green Bech (492). Desuden *Jens Möller* i Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs filosofiske og historiske Afhandlinger II (Kiöbenhavn 1824) 320, og *P. V. Jacobsen* i Historisk Tidsskrift V (Kiöbenhavn 1844) 442.

sin store Lyst øffvede oc rørde Legemet, toeg til Tacke med kold Köcken, Fleske-Skincken, Rubrød oc Dansk Øll, til Tjden kallede hannem hiem igjen tilbage.

Dette svarer ganske til hvad Lætus skrev i 1577, i umiddelbar fortsættelse af det tidligere citerede (673):

Summo mane surgere, quod mehercle in hoc Rege laudibus ante omnia vehendum est... sæpe in vesperum omnem vitare cibum: potum nusquam poscere, venationibus interdum aut longissimis itineribus exerceri: inde cænare largiter, probeque indormire.

Lad nu velviljen i de to sidste skildringer være noget vidtdreven: der kan dog ikke være tvivl om at den jagtglade Frederik 2 havde et robust helbred.

Vi kender da også kun til nogle få sygdomstilfælde forud for det som medførte døden: i juni 1559 en feber, i november 1570 en katar (Lübbers 651), begge formentlig ordinære akutte lidelser. En febersygdom i 1575 – vist den samme som kurfyrstinde Anna ville kurere med akvavit (s. 269) – var derimod langvarig. Vi kan følge dens forløb dels gennem indberetninger fra den franske gesandt, Charles Dançay, dels gennem breve som dronning Sofie skrev til sin far, hertug Ulrich af Mecklenburg, mens hun fulgte kongen på hans sædvanlige rejser gennem riget⁴⁶). Sygdommen havde et intermitterende forløb, og patienten mobiliserede stor modstandskraft:

er helt sich stercker, als er ist. Wen seine goden dage sein, so rit er vnd gett gelick wol aus, das ich mich befruchte, das im mochte schedlich sein,

skrev Sofie (nr. 6). Anfaldene var begyndt i august, i december indtrådte gradvis bedring, men endnu i slutningen af januar 1576 var patienten ikke helt restitueret. Samtiden diagnosticerede sygdommen som fjerdedagsfeber, malaria quartana (Dançay 109: »une fièvre quarte«). Det er utvivlsomt denne sygdom kongen selv refererede til på sit dødsleje (Knoff I3^v):

In meinem Quartanfieber zu Friederichsburgk, da ich einmal in meiner Schlafkammer allein war, kam mich ein omacht an, das ich zur Erden sanck, vnd fast todt war⁴⁷).

I 1583 havde kongen igen et feberanfald som han selv opfattede som malaria: »ieg hadde den kollesue [ɔ: kolde syge]« skrev han i sin kalender under 19. oktober, men vender ikke senere tilbage til emnet;

⁴⁶) Correspondance de Charles Dantzai ... Dépêches de l'année 1575, i Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI (Stockholm 1824) 109, 115, 117, 119. – Nogle Breve fra Frederik II's Dronning Sofie ... Meddelte af J. A. Fridericia, i Personalhistorisk Tidsskrift, 3. Række I (Kjøbenhavn & Christiania 1892) nr. 6, 7, 8, 9, jf. Kanc. Brevb. 1575–76.

⁴⁷) Anders Lauridsen fortæller det samme (H^v), men husker formentlig fejl når han henfører episoden til 1576. Kongen var på Frederiksborg fra 16. aug. til 6. sept. og fra 16. sept. til 30. okt. 1575 (Kanc. Brevb., jf. Sofies ovenfor citerede brev, som er dateret Frederiksborg 9. okt. 1575). Vedel udtrykker sig vagere (D2^v): sagde H. N. Ieg er oc falden en gang paa Friederichsborg vdi Amectighed.

29. oktober var han igen på rejse. En anden sygdom noterede kongen under 6. feb. 1583, men fire dage efter var han vært ved et adeligt bryllup⁴⁸).

Hovedkilden til vor viden om Frederik 2.s sidste sygdom er Knoffs ligprædiken, eftersom Knoff var til stede ved kongens dødsleje. På visse punkter kan vi supplere Knoffs beretning efter andre kilder, navnlig Anders Lauridsen, Vedel og Resen.

Kongen var begyndt at føle sig sløj i sommeren 1586; kort efter hans død skrev dronning Sofie til sin far (citeret efter Werlauff 80):

ehr ist nicht wol tzufriden gewesen disen gantzen Wintter, auch nicht eher soder [?] das er von Luneburck⁴⁹) kam, das werden sich E. G. wol tzu erinnern wissen wie vbel er da aus sach: die Farfe hatte er bis nu behaltten, wiewol er nich wolde das er schwach wahr.

1584–86 indtraf en række dødsfald i kongens slægt – i oktober 1586 to med 14 dages mellemrum, hvilket efter Vedel (C4^v)

haffuer vel været seltsom hoss mange Forstandige Folck, oc giffuen atskillige betenckend, at det syntis nu i disse Aar at være falden paa H. N. Slect oc Herrestamme.

Vel som følge af sin svækkelse var Frederik i forvejen bekymret (Lauridsen G^v):

Tunc enim quædam naturalium imbecillitas animaduersa, quam paulatim auxêre graues & molestæ cogitationes, de tristi atq; deformi statu orbis Christiani.

Dødsfaldene i slægten tog nu en overgang modet helt fra ham, sygdommen forværredes og nåede sin foreløbige kulmination i sommeren 1587 (Knoff G4^v):

Solches ist vnserm seligen König vnd Herrn sehr zu gemüt gegangen, hat auch oft gesagt: Die vornhemsten meiner Blutsverwandten seind fast alle dahin, die ordnung ist an mir, ich mag mich zu der Reise fertig machen. Es ist allen beandt, das er sonst allezeit ein gesunder, frischer vnd starcker Herr gewesen, Aber nach derselbigen zeit hat er an Leibes gesundheit vnd kräfte abgenommen, vnd viel anstöss auff einander, Insonderheit aber im vergangenen Sommer, vnd darnach einen hefftigen anstoss von einem schweren Catarrho vñ trangen Husten bekomen, der jhn sehr matt vnd schwach gemacht. Es seind aber alle diese anstöss wol fürüber gangen, also das er diesen Winter, wiewol jhn der Catarrhus vnd Huste nicht gantz verlassen, zimlich ist zu fried gewesen⁵⁰).

⁴⁸) Kong *Frederik II's* Kalenderoptegnelser for Aarene 1583, 1584 og 1587, udg. Otto Carøe, i *Historisk Tidsskrift*, 4. Række III (Kjøbenhavn 1872–73).

⁴⁹) Dvs. fra den protestantiske fyrstekongres i Lüneburg i juli 1586.

⁵⁰) Tilsvarende hos Lauridsen (G^v–G2^r): De quibus sæpè dicebat Principes sibi coniunctissimos in veram & cœlestem patriam abijsse: eodem quoq; sibi breui commigrandum ... Tota ferè æstate superiore, catarrho & sicca tussi grauitè affligebatur. – Ifølge enkelte kilder skal sygdommen være begyndt under ophold på Nygård 3. okt. 1587: *Descr. pompæ fun.* (se note 15) 75, *Ens* (159) og vel her efter Lindenbrog (62) og Pontanus (75) samt des Roches (421).

At Frederik trods sin midlertidige bedring stadig ventede et nyt slag af skæbnen tør måske udledes af en ejendommelig hændelse i november 1587. Ved kysten af Bohuslen havde norske fiskere fanget to sild i hvis skæl man mente at kunne se nogle bogstavliggende tegn. Den ene sild blev bragt til kongen, som – ifølge en franskmænd der i 1589–90 opholdt sig i Danmark for at tyde tegnene – umiddelbart opfattede den som et varsel om sin egen eller dronningens nærforestående død⁵¹):

ad regem Fridericum secundum . . . halec defertur eiusdem mensis Nouembris vigesimo octauo die . . . non sine magna inspicientium admiratione, & præcipuè Regis qui, terrore percussus, statim pallescit; & profert, Hoc ostentum vel mea, vel vxoris mors est.

I februar 1588 brød sygdommen op igen. Skønt kongen stadig var »noget mere wlystig oc tungfærdig, end hans Naade pleiede at være«⁵²), overværede han sin bror, hertug Hans' bryllup på Sønderborg og ville først ikke lade sig mærke med sin svaghed (Resen 353):

hand . . . var i Brøllups Dagen tilstæde der de bleffve sammenvjede, oc siden loed sig finde til Aftens Maaltjd med de andre Førster paa Salen. Anden Dagen befandt hand sig end meere svag, forholdt sig derfore stille inde paa sit Kongelige Gemack, oc gick de andre Bryllups Dager ingensteds ud, uden nogen faa ganger hand besøgte oc talede med de fremmede Herrer⁵³).

Til disse dages hændelser har vi endog et øjenvidne i Niels Kaas, som den 9. marts skrev til Kristoffer Valkendorf⁵⁴):

bleff Kon: mtt. nogitt suag ther aff drick.

Alligevel påtog kongen sig at holde bryllup for et andet fyrsteligt par ugedagen efter på Haderslevhus. Her gik det ligeså (Resen 353):

Paa deris Brøllups Dag var Hans Majestæt selff tilstæde med de andre Herrer, den stund Kircke-Tienesten oc Vielsen gick an, men for sin Svaghed, kom hand icke siden paa Salen, men ved sit Raad, Adel oc Hoff-Sinder, loed Førsterne oc alle deris Folck herlig oc præctig tractere.

Efter brylluppet blev et par af gæsterne efter særlig indbydelse boende på Haderslevhus. Herom skriver Niels Kaas:

men meste parthenn war Hans mtt. saa suag, att Hans mtt. icke kunde were till middags maaltiid till bordz, Drucke dog temmeligen om effter middagen.

⁵¹) *Antipas Francus*: Diuinorum characterum halecum duarum, in littore Nortuuegico, Anno 1587 captarum vera lectio (u. st. 1591) 9; fortalen er dateret Colingæ 9: Kolding. Vedel nævner at kongen afæskede ham en udtalelse om fænomenet (E4^v), der naturligvis gav anledning til alle hånede udlægninger: *J. H. Schlegel* i *Geschichte Christian des Vierten, Königs in Dännemarck, von Niels Slangen verfertigt*, I (Kopenhagen & Leipzig 1757) 129, note 80.

⁵²) Vedel (C4^v), jf. Resen (353): dog hand . . . iblant siuntis ocsaa meget tung oc besværlig i Kroppen.

⁵³) Tilsvarende hos Lauridsen (G2^r): Sed à conuiuijs, nisi quando Principes, qui conuenerant, salutandi essent, plerumq; abfuit.

⁵⁴) Meddelt af N. M. Petersen i *Danske Magazin*, 3. Række III (Kjøbenhavn 1851) 72–73.

Kongen besluttede nu at rejse til Sjælland (Knoff Hr):

in hoffnung, es würde durch die bewegung auff der reise, die kranckheit sich verziehen, vnd zur besserung schicken⁵⁵).

Lørdag den 2. marts nåede selskabet Odense, hvor man blev søndagen over:

ther drucke Hans Mtt. och nogitt, som bekom Hans Mtt. icke well, om mandagen komme wij til Nyborig och tøffuede ther tisdagen offuer, for skiibene ware icke ankomne⁵⁶), Kon: mtt. war och flux Suag,

skriver Niels Kaas. Vedel fortsætter (Dr):

den Onssdag, som vaar den 6. dag *Martij*, der hans N. gick til Skibs, da maatte hand støtte sig noget ved Kammer Junckerens haand. Oc der hans N. skulde træde igen aff Skibet, vaar det hannem meget besuærligt, vden andre deris hielp det at gjøre, oc foer dog alligeuel hen til Antuorskoff Slot inden Afftenen.

Sejladsen over Storebælt skildres således hos Resen (353): da kongen gik om bord,

kunde mand baade paa hans Gang oc Ansict nock kiende, at hand var icke vel. Oc effterdi Vinden var icke goed, loed hand anrette kaald Køcken for sig oc Herrerne, bleff siddendis hos dennem, gad dog hvercken ædt, drucket, eller talet, eller effter sin allmindelige Sædvane skemptet med dennem⁵⁷).

Fra Antvorskov ville Frederik have fortsat rejsen mod Kronborg den følgende dag, men efter livlægens råd⁵⁸) udsatte han rejsen, foreløbig til 11. marts. Den 9. skrev Niels Kaas:

Hans mtt. haffuer och stille holditt seg inde, saa ingen aff oss haffuer weritt hoss hannem siden hand kom hiid, och haffuer hans mtt. meste skrøbelighed wdj Maffuen, och æder saare liiditt, Gud hielpe hans mtt. well till sin Helbred, I gaar haffuer thett och weritt nogitt bedre end tilforn, I dag wilde Hans mtt. tage nogen Medicin till seg.

Alligeuel ventede Niels Kaas at man ville komme af sted den 11. marts og opfordrede Valkendorf til at møde selskabet i Roskilde den 12. Men rejsen blev aldrig fortsat.

Om sygdommens videre forløb siger Knoff (Hr):

er ... hat die ordentlichen mittel, so Gott den Krancken gegeben vnd verordnet,

⁵⁵) Lauridsen (G2^v): vt soli & cœli mutatione vires corporis nonnihil recrearet.

⁵⁶) Dette moment, som belyses nærmere af Lind (234), har Lauridsen ikke været klar over; han tilskriver opholdet en forværring i hosteanfaldene som hindrede kongen i at sove (G2^v): Neoburgum quarto die Martij venit, vbi, quamuis secundus ventus ad nauigandum inuitaret, biduum tamen ferè tussi sicca, quæ ipsi somnum sæpius interrupit, grauitè afflicto, substitit.

⁵⁷) Lauridsen (G2^v): nauim ægrè conscendit, quà cum veheretur, aberat ipsi familiaris antea vultus hilaritas & suauitas. Cæteris cibum capientibus, ipse, præter morem, loquutus pauca, parum comedit.

⁵⁸) Kun *J. J. Wolf* (se note 16) nævner livlægens navn: det var Peder Sørensen (D3^r: Petro Seuerini Archiatro regio).

so viel er in dieser seiner schwachheit vertragen können, gebraucht⁵⁹⁾, sich darneben in seiner Kamer still gehalten. Er ist aber, weil jhm der Catarrhus vnd beschwerliche Huste, vnd das inwendige Fieber, alle lust zu Essen vnd auch den Schloff benommen, jimmer krafftloser vnd schwächer worden, also das er sich im Bette halten müssen.

Hos Resen hedder det (353–354) at kongen

befandt dog ingen Forlindring, oc saae at en jdelig oc hitzig Febris oc en tør Hoste begyndte daglig jo meere de meere at tage Ofverhaand, saa hannem omsider forgick all Lyst oc Begierlighed til all Mad oc Øll, hvor ofver hand baade af den strenge Febri, oc at Naturen fick intet at vederqvæge sig med, begyndte meget at udmattis. Udi den tredie Uge begyndte Siugens Hitzighed at forlindre sig, oc Naturen igien noget at styrckes, saa at der var Forhaabning til Bedring med Hans Kongl. Majest.⁶⁰⁾. Men strax der efter faldt Siugdommen hannem igien gandske hart oc hastig an, saa baade hand selff oc andre begyndte at bære Sorrig for, at hand neppeligen skulde kunde komme der fra med Ljfv⁶¹⁾.

Ud fra Resens opgivelse – »Udi den tredie Uge« – tør man måske slutte at det var optimismen over patientens bedring der gav anledning til at Kristoffer Valkendorf i København fik ordre om »Dag og Nat uspart, at hidsende nogle Amer Vin, da der daglig gaar 2 og undertiden 3 Amer Vin med« (Kanc. Brevb. 20. marts 1588).

Knoff skildrer tilbagefaldet således (H3^r):

Denn am Freitag vor dem PalmSontag [o: 29. marts], kam gegen Abendt, ein newer anstoss vom Fieber wieder, mit kälte vnd durst, die kranckheit nam zu, die kräfte verlohren sich, So kundte er keiner Speiss geniessen, also, das alle die auff jhn warteten, fast alle hoffnung verlohren. Nichts desto weniger war er von hertzen vnd gemüt starck, sagte, das er keine schmerzen oder kranckheit an sich empfinde, sondern krafftlos vnd matt were.

Om mandagen, den 1. april, måtte lægen give op (Knoff H3^v–H4^r):

Den Montag nach Palmarum, als sein Leibmedicus seiner gewonheit nach zu jhm kame, vnd vnser seliger König sich mit jhm von seiner Kranckheit vnterredete, vnd fleissig nach aller gelegenheit forschete, Hat derselbige, weil er die grosse gefahr für Augen gesehen, vnterthenigst geantwortet: Gnedigster König vnd Herr, wir haben bissher noch zimliche hoffnung gehabt, es solte sich E: M: Kranckheit zur besserung schicken, Ich befinde aber, das die Kranckheit jetzund gantz vberhand genommen, vnd die Natur mit allen jhren kräften vnterdrucket ist, So können E: M: weder Speiss noch Medicin mehr vertragen, Derwegen kan ich nicht sehen, wie E: M: ferner in dieser schweren Kranckheit könne erhalten werden . . . Ich hab solches E: M: lenger mit gutem Gewissen nicht verhalten können. Es hat vnser gnedigster König vnd Herr solches

⁵⁹⁾ Lauridsen (G3^r): medicamentis, quantum quidem vires corporis possent ferre, vsus est.

⁶⁰⁾ Sml. Vedel (D^{r-v}): følede sig siden nogle dage bedre end tilforn. Saa at hans Naade sad op, oc taled offuer Borde met sine gode Mend, som hoss vaare.

⁶¹⁾ Dette forløb står mindre prægnant hos Knoff (H^v–H3^r). Lauridsen siger (G3^r): Nam Dei ope atq; medicamentorum efficacitate eiusmodi facta est morbi remissio, vt pleriq; omnes spem de vita ipsius longiüs proroganda . . . conceperint; men senere (G3^v): morbus nouis auctus viribus, tanto cum impetu recurrit, vt nulla propemodum euadendi spes appareret amplius.

alles in gnaden angehört vnd auffgenommen, vnnd sich vber dieser rede gar nicht entsetzet, viel weniger betrübet, Sondern gantz Christlich vnd bescheidenlich geantwortet, vnd vnter andern gesagt, Ich bin wol zu frieden, vnd bekümmere mich nicht mehr vmb mein leben, vnd alles was in dieser Welt ist, Mein Leib vnd Seel vnd alles was ich habe, befehle ich dem lieben Gott⁶²).

Tirsdag morgen var yderligere en forværring indtrådt (Knoff H4^v-I^r):

Folgendes Dinstages früe fordert er mich wieder zu sich, zeiget an, das er eine beschwerliche Nacht gehabt, derwegen er mit der Communion nicht biss auff künftigen grünen Donnerstag verziehen wolte⁶³).

Onsdag formiddag fandt kommunionen sted. Om eftermiddagen blev patienten flere gange dårlig (Knoff I2^r):

Nach Mittage seind jhme etliche anstösse gleich einer omacht, angekommen⁶⁴).

Skærtorsdag morgen, den 4. april, ønskede kongen at høre gudstjeneste i sit sovekammer og deltog i salmesangen »mit zimlicher starcker stimme«. Resten af hans sidste levedag skildrer Knoff således (I3^r-I4^v):

Nach der Predigt, hat er sich aus der Schlawfkamer in sein Gemach tragen lassen, vnd ist im Bette eine zeitlang still gelegen. Da er gefraget ward, ob er sonderliche anligen hette, die jhn, wie andere Menschen, in solcher Kranckheit etwan beschweren möchten, sagte er, Ich habe keine anfechtung noch beschwerung. Es ist jhn aber ein wenig darnach eine omacht angekommen, darumb vnser gnedigste Königin jhm stets *aquam vitæ* fürhalten, vnnd damit bestreichen müssen. Wan er sich wieder erholete, redete er frisch, vnd war bey rechtem guten verstandt, liess sich auch nichts anfechten noch jrren ... Ich füle keine angst des Hertzens noch schmerzen, krafftloss vnd matt bin ich. Wie auff diese rede wiederumb ein harter stoss der omacht folgte, vnd dieselbige fürüber war, sagte er, Diss war ein harter stoss, wer diss wol vberstanden hette⁶⁵) ... Balde darnach fragete er seinen Leibmedicum, wie lang es noch mit jhm weren kündte, Derselbige antwortete, das solches alleine bey Gott dem Allmechtigen stünde. Er fragte weiter, Wan seind aber diese Kranckheiten am schweresten, vnd als der Medicus sagte, Gegen Abendt, da antwortete er, das empfinde ich wol. Darauff nam er des Medici Hand, vnnd liess jhn fülen, wie jhm das Hertz schlüge, strecket jhm auch die Hand aus, vnd liess jhn den Pulss fülen, vnd fragte, wie schlegt er? Da derselbige antwortet, Gnedigster König, sehr schwach, sagt er mit frischer stimme, das es jederman

⁶²) Lauridsen (G3^v): Medicum, qui ipsi charus erat, interrogat, quidnam de morbi statu sentiret. Ad quæ Medicus, nihil dissimulans, sibi præsidij parum in secundis causis reliquum videri ... Cui Rex: Se nec de vita hac mortali, nec de vllis alijs rebus fallacibus & incertis, cuiusmodi sunt huius mundi omnia, sollicitè angustiam verò, animam & quicquid boni possidet, Deo ... commissa velle.

⁶³) Lauridsen (G4^r): Paulò post Ecclesiastæ consilium suum de vsu cænæ Dominicæ, in quartum diem differendo, se mutasse aiebat.

⁶⁴) Lauridsen (H^r): Post meridiem cum à leipothymia, quæ aliquoties recurrebat, ad se redijsset [osv.].

⁶⁵) Lauridsen (H^v): iussit se de cubiculo in proximum cœnaculum deferri, in quo, post aliquot leipothymias, ad se reuersus, monebatur à concionatore ... Ad quæ ille: Nullas cordis angustias sentio, viribus vero corporis sum defectus: atq; hæc locutus animo concidit. Quo mox collecto, dixit: Hæc erat grauis incurio: O, si quis eam superaret.

hören kundte, Lass jhn schlagen in Jhesu Christi Namen, Ich bins zu frieden. Es war kein zeichen einiger trawrigkeit oder kleinmütigkeit an jhm zusehen, oder im wenigsten zuuernemen⁶⁶).

Sent på eftermiddagen⁶⁷) var patientens sidste modstandskraft brudt (Knoff K^v):

Stracks darauff, als er auffzustehen begerete, ist jederman aus der Kammer gewichen. Da jhm aber sein Kamerdiener aus dem Bette auffhelffen wolte, vnd in seine Arme jhn auffzurichten gefasset, ist abermahl vnserm seligen Herrn eine omacht angekomen. Da solches der Kamerjuncker stracks ruchtbar machete, ist vnser gnedigste Königin, der Herr Cantzler, vnd alle andere die auff jhn warteten, stracks zugesprungen, vnd da ich jhme zurieff, In deine Hende Herr befehl ich meinen Geist. Item, das Vater vnser anfienge zu Beten, hat er dreymahl vngefehr athem geholet, vnd ist damit gantz sanfft vnd still im Herrn entschlaffen, im 54 Jahr seines Alters, vnd 29 Jahr seiner Regierung⁶⁸).

Hvad var det nu for en sygdom der voldte Frederik 2.s død? Tydeligvis havde den intet at gøre med hans tidligere godartede lidelser. Vi resumerer: Ca. 2 år før sin død begyndte patienten at svækkes; siden da så han påfaldende dårlig ud. Han blev træt og nedslået. Sygdommen kom i stadig hyppigere anfald der skildres som en svær katar, åbenbart i respirationsvejen, ledsaget af stærk hoste uden ekspektorat. I vinteren 1587–88 tog anfaldene af uden dog at høre helt op. Midt i februar 1588 blusser sygdommen op igen; patienten tåler ikke mad og drikke, han forsøger nogle gange at være med ved det sædvanlige drikkebord, men bliver kun mere utilpas deraf. Umiddelbart før ankomsten til Antvorskov (6. marts) er han så afkræftet at han ikke kan gå uden

⁶⁶) Lauridsen (H2^v): Rex paulò post Medici manum pectori suo admouit, vt cordis motum exploraret, extenditq; brachium, vt carpi arteriam contrectaret, cuius motum cum admodum imbecillem, quod ipsemet sensit, audijsset, in hæc verba erupit: Pulset in nomine Domini. Ego sum, Deo sit gratia, æquo animo. – På dette sted afviger Resen påfaldende; her svarer kongen (355): Lad Aaren sla hvad hun sla vil, det vjde vi at Guds Naade oc Venskab slar os icke feyl. Det er Resens version der siden gentages: Holberg (510) osv. til Fabricius (213). Af indlysende grunde må man anse Knoffs fremstilling for den rette, både her og på et andet sted hvor Resen har været ophav til traditionen: Ifølge Knoff (I4^r) og Lauridsen (H2^r) var det dronningen der refererede hvad hendes moster havde sagt på sit dødsleje: »Es was ein wunderlicher Krieg, da Todt vnd Leben rung« osv.; men Resen lader kongen selv sige disse ord (355). – Rammerne for denne undersøgelse tillader i øvrigt ikke at berøre andre detaljer, som kongens tillidsfulde gudsforhold og dronningens gribende resignation. Navnlig Lauridsens og Knoffs skildringer fortjener at læses.

⁶⁷) Vedel (D3^r): der Klocken vaar slagen fire, och saa gaat som halffgaaen at fem. Lignende hos Knoff (K^{r-v}), Lauridsen (H3^r) og Resen (356).

⁶⁸) Lauridsen (H3^{r-v}): dixit se velle surgere. Secessit itaq; illa [v: Regina] & alij omnes, præter Cubicularium nobilem, & paucos alios ministros, à quibus cum leuaretur è lecto, in leipothymiam recidit. Quo cognito confestim accurrunt Regina, Cancellarius, præses arcis, nobiles ministri, Medicus & Pastor, à quo, recitatis verbis illis: In manus tuas depono animam meam: redemisti me Iehova Deus verax: & inchoante orationem Dominicam, Fridericus II. confecto vitæ mortalis curriculo, placidè, quemadmodum sæpe optarat, absq; omni cruciatu, aliquot ductis suspirijs, obdormiuit in Domino, cum vixisset annos 53. Mens: 9. dies 4. Anno verò Regni 29.

støtte og har mistet al appetit; hertil kommer en hidsig feber og søvnløshed som følge af hosten. Fra nu af er patienten sengeliggende (undtagen muligvis under den kortvarige bedring vistnok omkring 20. marts). Den 29. marts stiger feberen voldsomt igen, og patienten kan nu hverken indtage føde eller medicin. Under alt dette klager han aldrig over smerter noget sted, kun over en total mathed. Den 3. april bliver patienten mærkbart dårligere og mister et par gange bevidstheden. Den følgende dag besvimer han atter adskillige gange, men er ind imellem fuldstændig klar og fattet. Endelig, under en bevidstløshed hen på eftermiddagen, glider han ind i døden.

I 1902 stillede medicinalhistorikeren A. Lübbers følgende diagnose (658–659):

Tilstanden kunde ligne Alkohol chr. med den gnavne Stemning, det kakektiske Udseende, Halskatarrhen, Digestionsforstyrrelserne, den stærke Muskelslappelse og den svækkede Hjertevirksomhed; det ætiologiske Moment har her været til Stede. Muligvis har der ogsaa ligget en – maaske malign – Lidelse af et eller andet Organ (Leveren?) til Grund for dette Sygdomsbillede.

Lübbers ville altså principalt antage kronisk alkoholisme; i sin gennemgang af sygehistorien (658) fremhæver han at kongen »har stadig ikke kunnet modstaa sin ulyksalige Tilbøjelighed«. Men som tidligere påvist er det lidet sandsynligt at det ætiologiske moment virkelig har været til stede. Det går heller ikke an at bygge på Niels Kaas' umiddelbare indtryk, at kongen »blev noget svag af drik«: i sin svækkede tilstand måtte patienten før eller senere miste appetitten. Fremdeles er det efter de samtidige skildringer åbenbart urigtigt at beskrive patientens modfaldenhed under sygdommens progression som »den gnavne Stemning«. En malign lidelse i leveren ville have ytret sig symptomatisk som gulsot, hvilket utvivlsomt ville være blevet observeret af patientens omgivelser. Derimod viser erfaringen at lungekræften – en sygdom som var lidet påagtet på Lübbers' tid⁶⁹) – godt kan vare et par år og give konstant tør hoste med periodisk svær katar og feber. Det kakektiske udseende og matheden passer også ind i billedet af denne sygdom der udvikler sig med først mindre, siden sværere angreb af lungebetændelse, som bliver den egentlige dødsårsag⁷⁰).

*

Vort udgangspunkt var Erik Arups utraditionelle kommentarer til Frederik 2.s død. Vi har iagttaget at Anders Sørensen Vedels trohjertige betragtninger over kongens livsførelse – som Arup noget ubilligt anser for udslag af »protestantisk præstevigtighed« – ikke var enestående, og

⁶⁹) *Edv. Gøtfredsen: Medicinens historie*, 2. udg. (København 1964) 491; jf. *Oscar Bloch: Om Døden I* (København 1903) 80–104, hvor Frederik 2 dog ikke nævnes.

⁷⁰) For sagkyndig diagnostisk vejledning retter jeg en varm tak til professor, dr. med. *Vilh. Møller-Christensen* og til min kone, læge Hanne Karker.

at hans ytringer må have været uden betydning for hans stilling som kongelig historiograf. Fremdeles har vi påvist at traditionen om Frederik 2.s drikfældighed savner tilstrækkeligt grundlag i kilderne. De samtidige skildringer af den sygdom som førte til hans død taler heller ikke for alkoholisme. Snarere tyder symptomerne på en lungelidelse – fx kræft, således som Arup uden nærmere begrundelse antog.

LITTERATUR

- [*Anonym*.:] Der Königen in Dänemark Leben, Regierung und Absterben (Nürnberg 1685).
- C. F. Allen*: Haandbog i Fædrelandets Historie. 8. Udgave (Kjøbenhavn 1881).
- Iohannes Andreas*: Predigt Von dem frommen vnd Christichen (!) Könige Josia ... vber der Königlichen leiche. Des ... Herrn Friderichen des andern (Rostock 1588). – Genoptrykt i: *Politica Christi, Das ist, Ehr vnd Regierstand ... Jesu Christi ... in sieben Predigten verfasst* (Rostock 1599).
- Nicolaus Laurentii f. Arctander*: Exeqviæ ... Dn. Friderico II. ... factæ (Hafniæ 1590).
- Erik Arup*: Danmarks historie II (Kjøbenhavn 1932).
- [*Niels Bache*.:] Danmarks, Norges og Sverigs Historie III (Kjøbenhavn 1871). – Det relevante uændret i: *Nordens Historie III* (Kjøbenhavn 1884).
- Gustav Ludvig Baden*: Det danske Riges Historie (Kjøbenhavn 1797).
- De danske Kongers, af det oldenborgske Huus, fra Kristian den Første til Frederik den Femte, Karakteristiker (Kjøbenhavn 1809).
- Danmarks Riges Historie III (Kjøbenhavn 1830).
- R. Nisbet Bain*: Scandinavia. A political history of Denmark, Norway and Sweden from 1530 to 1900 (Cambridge 1905).
- Frederik Barfod*: Fortællinger af Fædrelandets Historie. 3. Udgave. II (Kjøbenhavn 1869).
- Danmarks historie fra 1536 til 1660, II (Kjøbenhavn 1891).
- Giouanni Botero*: Le relationi vniuersali. Quinta impressione (Venetia 1622). – Det er denne udgave Resen kendte; de tidl. findes ikke i Danmark.
- Hans Bølling*: Danmarks Konger fra Christian I til Christian X (Kjøbenhavn 1944–45).
- Joannes Caselius*: Friderico II. regi Daniae. ad regni senatores επιταφιος (Rostochii 1588).
- Svend Cedergreen Bech*: [Politikens] Danmarks historie VI (Kjøbenhavn 1963).
- David Chytræus*: Chronicon Saxoniarum & vicinarum aliquot Gentium (Lipsiæ 1593).
- Poul Colding* i Dansk biografisk Leksikon VII (Kjøbenhavn 1935) 230–236.
- i Danmarks Konger. Under Redaktion af Knud Fabricius (Kjøbenhavn 1944).
- Andrew Crichton & Henry Wheaton*: Scandinavia, ancient and modern; being a history of Denmark, Sweden, and Norway, II (Edinburgh 1838).
- John Danstrup*: Danmarks historia I (Malmö 1946).
- S. A. Dunham*: History of Denmark, Sweden and Norway III (London 1840).
- Heinrich Döring* i Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste. Erste Section, 49. Theil (Leipzig 1849).
- Gaspar Ens*: Rerum Danicarum Friderico II ... rerum potiente ... gestarum historia (Francofurti 1593).
- M. J. B. Eyriès*: Danemark (Paris 1846).
- A. Fabricius*: Illustreret Danmarkshistorie for Folket. 4. Udgave. Revideret og forøget af Knud Fabricius. II (Kjøbenhavn & Kristiania 1915).
- L. J. Flamand*: Det oldenborgske Kongehuus (Kjøbenhavn 1841).
- J. A. Fridericia* i Danmarks Riges Historie IV (Kjøbenhavn [1896]).
- H. E. Friis*: Brudstykker af det oldenborgske Kongehus' Historie (Kjøbenhavn 1901).
- Oluf Friis*: Den danske Litteraturs Historie I (Kjøbenhavn 1945).
- Det Danske Oldenborgske Konge-Huus i Vers og Kobber. Udgivet ved *Mauritz Frydensberg*. I (Kjøbenhavn [1763]).
- L. A. Gebhardi*: Kongeriget Danmarks Historie IV (Kjøbenhavn 1797).
- A. Geffroy*: Histoire des états scandinaves (Paris 1851).

- E. Gigas*: Katalog over det kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark. III, 1 (København & Kristiania 1911).
- Sivert Grubbe*, citeret i oversættelse ved H. F. Rørdam i Danske Magazin, 4. Række II (Kjøbenhavn 1873). – Den latinske original er hdskr. Uldall 449 4°.
- Hermannus Hamelmannus*: Oldenburgisch Chronicon (Oldenburg 1599).
- Fr. Hammerich*: Danmark under Adelsvælden II (Kjøbenhavn 1855).
- Cornelius Hamsfort* i Monumenta historiæ Danicæ, udg. Holger Rørdam, I (Kjøbenhavn 1873).
- P. Hansen*: Illustreret dansk Litteraturhistorie. 2. Udg. I (Kjøbenhavn 1902).
- Nicolaus Helduaderus*: Sylva Chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald, vñnd Vmbzirck dess Baltischen Meers oder der OstSee (Hamburg 1624).
- Historiarum sacrarum encolpodion ... met Danske Kongers oc Bispers beskriffuelse (Hamburg 1634).
- Andreas Hojer*: Kurtzgefasste Dännemärckische Geschichte (Flensburg 1718).
- L. Holberg*: Danmarks Riges Historie II (Kjøbenhavn 1733).
- [*Niels Hvid*:] En kort antegning paa superintendents predicken i Lund den dag salig Kong Friderichs Liig bleff begraffuit i Roschilde (hdskr. Add. 150 4°).
- Gotthard von Hövel*: Chronik, i: A. Fahne: Die Herren und Freiherren von Hövel, III (Cöln 1856).
- Ellen Jørgensen*: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (København 1931).
- Allan Karker*: Anders Sørensen Vedel og den danske krønike (København 1955).
- Christophorus Knoff*: Leichpredigt ... Bey ... Herrn Friederich des Andern ... Königlichem Begrebnuss (Kopenhagen 1588). – Genoptrykt uændret (Wittenberg 1589).
- Kongsted* se Regiostadanus.
- Adam Henrich Lackmann*: Einleitung zur Schleswig-Holsteinischen Historie I (Hamburg 1730).
- Vilh. la Cour*: Danmarks Historie I–II (København 1947).
- Johann Lauerentzen*: Das Preiswürdigste Gedächtnüss des ... Königes Herrn Friderich des Andern ([Kjøbenhavn 1693]).
- Andreas Laurentius*: Oratio de vita et morte ... D. Friderici II (Hafniæ 1588).
- Lauridsen* se Laurentius.
- Palle Lauring*: A History of The Kingdom of Denmark (Copenhagen 1960).
- H. D. Lind*: Fra Kong Frederik den Andens Tid. Bidrag til den dansk-norske Sømagts Historie 1559–1588 (København 1902).
- Petrus Lindebergius*: Historica rerum in Europa ... gestarum Narratio (Hamburgi 1591).
- Historia compendiosa ac succincta serenissimorum Daniæ regum: Ab incerto auctore conscripta; nunc vero vsque ad Christianum IIII. deducta, primumque in lucem edita, opera & studio Erpoldi Lindenbruch.* (Lugduni Bataurorum 1595).
- Hans Lund* i Det danske Folks Historie IV (København 1928). – Det relevante uændret i Schultz Danmarkshistorie II (København 1941).
- A. Lübbes*: De oldenborgske Kongers og deres nærmeste Families Sygdomme og Død, i: Ugeskrift for Læger 1902.
- Claudius Christophorus Lyschander*: Synopsis historiarum Danicarum ... Forfatted vdi De Danske Kongers Slechtebog (Kjøbenhaffn 1622).
- Erasmus Lætus* i Monumenta historiæ Danicæ, udg. Holger Rørdam, II (Kjøbenhavn 1875).
- Mallet*: Histoire de Dannemarc III (Copenhague 1777).
- Samuel Meigerius*: Nucleus Historiarum Oder Ausserlesene liebliche, denckwürdige vñd warhaffte Historien (Hamburg 1598–99).
- V. Møllerup* i Dansk biografisk Lexikon, udg. C. F. Bricka, V (Kjøbenhavn 1891) 288–293.
- i Danmarks Riges Historie III, 2 (København 1900–06).
- P. A. Munch*: Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug (Christiania 1838).
- Rasmus Nyerup*: Fortegnelse paa Kongelige Danske Historieskrivere, tillæg til: Anders Sørensen Vedel om den Danske Krønike at beskrive (Kjøbenhavn 1787).
- Johan Ottosen*: Vor Historie. Fra Margrete til Karl XII ([Kjøbenhavn] 1902).
- Carl S. Petersen*: Illustreret dansk Litteraturhistorie I (København 1929).
- N. M. Petersen*: Bidrag til den danske Literaturs Historie III (Kjøbenhavn 1855–56).
- Joannes Isaacius Pontanus*: Vita Friderici Secundi ... quam ex autoris manuscripto nunc primum edidit Georgius Krysingius (Flensburgi 1735).
- Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Series secunda. II, 1* (Havniæ 1895).
- Olaus Petrus, Regiostadanus*: Graffscriff Ved huilcken ... Kong Friderichs, den Andens ... Naffn oc Rycte, skal bliffue ... vdi Euig oc Høylofflig hukommelse (Kjøbenhaffn 1589).

- Peder Hansøn Resen*: Kong Frederichs Den Andens Krønike (Kjøbenhaffn 1680).
J. B. des Roches: Historie de Dannemarc VI (Paris 1732).
Holger Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II (Kjøbenhavn 1869–72).
Johann Heinrich Schlegel: Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme I (Kopenhagen 1769). – Det relevante uændret i fransk oversættelse: Histoire des rois de Dannemarck I (Amsterdam 1776).
Diétrich Schäfer: Geschichte von Dänemark V (Gotha 1902).
Nicolaus Selnecker: Kurtze Historia, vom Christlichen Leben, auch vom seligen Abschied, dess ... Herrn Friderici II, trykt i: Thomas Stybarus: Historische Ertzehlung vnd Leychpredigten Etlicher Hoherleuchter Keyser, Könige vnd Churfürsten I (Leipzig 1593).
Paul C. Sinding: The Scandinavian races (New York 1875).
Peter Friderich Suhm: Danmarks, Norges og Holstens Historie udi tvende Udtog til Brug for den studerende Ungdom (skreven 1776, og siden giennemseet og forøget), i: Samlede Skrifter VIII (Kjøbenhavn 1792).
Ludv. Chr. Müller: Danmarks Historie V. Udgiven af *J. T. A. Tang* (Kjøbenhavn 1892).
Jacobus Augustus Thuanus: Historiarum sui temporis tomus III (Francofurti 1658).
Troels-Lund: Frederik den Anden af Danmark, i: Museum 1891, I.
– Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. 5. Udgave ved Knud Fabricius. 5. Bog: Fødemidler (Kjøbenhavn 1929–31).
J. H. Trützchler Hanck: Kong Frederik den Anden og Oluf Bagger (Odense 1837).
Karl von Weber: Anna Churfürstin zu Sachsen (Leipzig 1865).
Anders Søffrinsøn Vedel: En sørgelig Ligpredicken ... Herr Frederich den Anden ... til en Christsalig amindelse (Kjøbenhaffn 1588).
C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. 2. Udgave (Kjøbenhavn 1847).
E. C. Werlauff: Sophia af Meklenborg, i: Historisk Tidsskrift III (Kjøbenhavn 1842).
Eduard Maria Oettinger: Geschichte des dänischen Hofes von Christian II. bis Friedrich VII., I (Hamburg 1857).

STATSMINISTER OTTO LIEBE OG PÅSKEKRISEN 1920

Ved Tage Kaarsted.

Den 2. juli 1920 afgav tidligere statsminister, højesterets-sagfører Otto Liebe til Rigsarkivet en beretning affattet 8. maj 1920 om påskekrise 1920. Den måtte først offentliggøres fem år efter kong Christian 10.s død. Beretningen meddeles her af universitetslektor Tage Kaarsted sammen med uddrag af to breve, som tidligere stats- og justitsminister C. Th. Zahle i 1937 fik af Otto Liebes søn, Karl Liebe, og som Zahle lod henlægge i Rigsarkivet ved Liebes beretning. Tillige aftrykkes et notat, som professor, dr. phil. Aage Friis har efterladt sig i Det kgl. Videnskabernes Selskabs arkivkommissions arkiv, og som gengiver en samtale, han har haft med Liebe.

Højesteretssagfører Carl Julius Otto Liebe (1860–1929) havde aldrig gjort sig bemærket i det politiske liv, da han 29. marts 1920 modtog kongens opfordring til at danne regering. Han var vel udgået fra et stærkt politisk præget miljø, idet hans far var den fremtrædende højrepolitiker, landstingsformand, højesteretsadvokat C. C. V. Liebe; men selv om Otto Liebe havde utvivlsomme konservative sympatier, havde han aldrig i egentlig forstand eksponeret sig politisk. Han helligede sig sin efterfaderen arvede, meget ansete sagførerforretning og anvendte sin tid og kraft på at procedere for højesterets skranke, deltagte i ledelsen af forskellige erhvervsvirksomheder og forvalte boer osv. Som faderen havde været advokat for kongehuset, blev Otto Liebe kong Christian 10.s sagfører. Dette personlige bekendtskab var vel en af årsagerne til, at kongen tilkaldte ham og bad ham danne regering, da det radikale ministerium C. Th. Zahle var blevet afskediget, vel i nogen grad provokeret dertil af Zahle, men uden at kongen var i stand til at få nogen politiker til at tage ansvaret for dette opsigtsvækkende skridt.

Påskekrise skal ikke gennemgås her. Der henvises i almindelighed til Ove Rode: Påskekrise 1920, 1926; P. Munch: Erindringer 1918–24, 1963; P. Hedebol i Bogen om Stauning skrevet af hans Venner, 1950; Ernst Kaper: Efterladte Memoireblade ved Sigurd Thorsen, 1944; Heinrich Schlebaum Larsen: Træk af de faglige storkonflikter i 1920 og 1925, Økonomi og Politik 1955, og gængse håndbøger. Nogle bemærkninger om Liebes beretning skal dog anføres. Den er skrevet i maj 1920 – altså kun ca. en måned efter de omhandlede begivenheder – og må efter sin karakter bygge på samtidige notater; disse er forgæves efter-

spurgt. Beretningen er naturligvis subjektiv, det er Liebes advokatoriske indlæg for sin overtagelse af statsministerposten for at dække kongen; men den er ved sin klarhed og øjensynlige redelighed et værdifuldt supplement til de allerede eksisterende kilder.

I begyndelsen af marts 1920 havde kong Christian i sine overvejelser om ønskeligheden af et forretningsministerium efter J. C. Christensens tilskyndelse henvendt sig til Liebe, der havde erklæret sig villig. Det fremgår da også af beretningen, at han har været inddraget i planer om at styrte det radikale ministerium; men også at han ikke billigede hverken tidspunktet for aktionens iværksættelse eller formen, hvorunder det skete. Når Liebe ikke desto mindre trådte til, hænger det utvivlsomt sammen med hans opfattelse af en sagførers pligt til at hjælpe en klient i vanskeligheder. Hertil kom nok, at en ubestridelig selvfølelse lod ham tro, at netop han kunne løse krisen. Liebe var heller ikke – som ofte hævdedet – Flensborgmand i egentlig forstand, hvad også træder tydeligt frem i professor Aage Friis' notat. At hans ministerium kom til at bestå af tilhængere af Flensborgbevægelsen, kan hænge sammen med, at af sådanne var der mange i Liebes bekendtskabskreds, og med, at det var vanskeligt under de foreliggende omstændigheder at få andre til at indtræde i regeringen. Beretningen viser, hvor svært Liebe havde ved at få et ministerium sammensat. Embedsmændene og andre neutrale undskyldte sig, og ministeriet fik ikke karakter af et upolitisk forretningsministerium.

Interessant er etatsråd H. N. Andersens og J. C. Christensens rolle. Der kan ikke være tvivl om, at H. N. Andersen har søgt at presse kongen frem til det farlige skridt, som afskedigelsen af ministeriet Zahle var, når intet nyt hold af politikere stod parat til at tage det parlamentariske ansvar. Men det ses også, at H. N. Andersen under krisen blev ængstelig ved situationens udvikling, hvorfor han bidrog til en aflastning. Sikkert er det også, at J. C. Christensen har set med sympati på kongens handling og Liebes redningsaktion; ministeriet Zahle var bragt af vejen, inden den af Venstre uønskede valglovsændring var ført igennem, og uden at Venstre behøvede at tage noget ansvar, hvad jo også var vanskeligt, eftersom oppositionen ikke kunne mønstre noget flertal i folketinget. Derfor opfordrede J. C. Christensen til at stå fast. Efter samtalen med J. C. Christensen følte Liebe sig styrket, og ministeriet beredte sig på »at tage stødet«.

Imidlertid kom kongen – til akkompagnement af tiltagende gadespektakler – under så kraftig og mangesidet påvirkning ved personlige henvendelser fra snart sagt alle politiske som embedsmandskredse, at han øjensynligt ængstedes for kronens stilling. Rusland 1917 og Tyskland 1918 stod i frisk erindring. Den paradoksale situation indtraf da, at kongen til sidst ønskede at skille sig af med ministeriet Liebe mod

dettes vilje. Et dramatisk højdepunkt i beretningen er skildringen af kongens vandringer mellem ministeriet Liebe siddende på én etage og politikerne på en anden i residenspalæet på Amalienborg. Ministeriet Liebe blev som bekendt til sidst afskediget. Liebe måtte endda lide den tort, at statsminister i det nye forretningsministerium blev overformynder M. P. Friis, som han direkte havde frarådet kongen at udnævne.

Liebe forstod øjensynlig slet ikke, at bl. a. kabinetssekretær A. Kriegers virksomhed i virkeligheden tjente til at styrke det konstitutionelle kongedømme. Det var med rette Kriegers opfattelse, at monarkiet kunne blive truet, hvis ikke en hurtig løsning på krisen blev fundet. Kan man end forstå, at Liebe i den givne situation trådte til for at hjælpe sin klient, så viser hans holdning – navnlig i krisens sidste dage – et udpræget politisk kortsyn. Han var næppe helt klar over, hvor farlig en ild han legede med.

Beretningen er gengivet bogstavret; fra de to breve er kun medtaget, hvad der har politisk interesse.

»Aar 1920 Søndagen den 7. Marts. Kl. 5 Eftermiddag fik jeg Besøg af en Mand, som jeg kun kendte løseligt, og som ikke direkte havde med Politik at gøre¹⁾. Han kom for at fortælle mig, at der indenfor indflydelsesrige Kredse, som han stod nær, i længere Tid havde været stærkt Stemning for at faa Ministeriet Zahle fjernet og et Forretningsministerium dannet, for at der kunde finde nye Valg til Folketinget Sted. Man mente nemlig med Sikkerhed at vide, at den internationale Kommission²⁾ nærede en saa dyb Foragt og Uvilje for Ministeriet og specielt for Udenrigsministeren³⁾, at man ikke kunde vente noget for Danmark gunstigt Forslag, saalænge Ministeriet Zahle sad ved Roret. Han fortalte mig yderligere, at man paa et Møde havde drøftet, hvem det var ønskeligt, at Kongen tog til Chef for Forretningsministeriet, og at man da fra alle Sider var blevet enig om at udpege mig. Han kom nu for at spørge mig, om jeg eventuelt var villig til at paatage mig Hvervet.

Forespørgslen kom mig ganske uventet, jeg havde intet Øjeblik tænkt mig en saadan Mulighed. Naturligvis udbad jeg mig Betænkningstid, men min Beslutning var hurtig fattet. Det var ikke udelukkende Hensynet til den slesvigske Sag, der var afgørende for mig, det var lige saa meget min dagligt voksende Væmmelse ved det Zahleske – eller

1) Der er antagelig tale om oberstløjtnant, sen. generalløjtnant Erik With (1869–1959), jf. Liebes brev til hustruen og P. Munchs erindringer 1918–24. With havde været klassekammerat med kongen på officersskolen.

2) Nedsat af fredskonferencen i Paris i 1919 til at forestå afstemningen i Slesvig.

3) Erik Scavenius (1877–1963).

rettere det Rodeske – Regimente⁴). Det Undertrykkelse af Initiativ og Arbejdslyst indenfor Erhvervslivet samt dets Logren for Arbejderstandens uheldigste Elementer igennem den kritikløse Uddelelse af Arbejdsløshedsunderstøttelse. Allerede et Par Dage derefter svarede jeg derfor vedkommende Trediemand, at jeg ikke principielt var uvillig, men at jeg maatte stille mine Betingelser.

Jeg forlangte navnlig straks, at Førerne for Venstre⁵) og det konservative Parti⁶) underhaanden skulde akceptere saavel Tanken om Dannelsen af et Forretningsministerium som specielt Valget af mig til Ministeriets Chef og gjorde yderligere gældende, at man selvfølgelig først maatte have Finansloven endelig vedtaget af Rigsdagen, da Folketinget ellers kunde tænkes at nægte Forretningsministeriet de nødvendige Midler til Regeringens Førelse. Endvidere fremhævede jeg – under de Samtaler, der senere fandt Sted mellem vedkommende Trediemand og mig, og som iøvrigt havde en ret foreløbig Karakter – at Forretningsministeriet ikke kunde have noget som helst Ansvar for selve Ministeriets Fjernelse, dets Opgave skulde overhovedet kun være at træde til, naar man stod overfor et fait accompli, for at udskrive nye Valg til Folketinget og lede Statens Forretninger, indtil der var dannet en ny Regering paa Basis af disse Valg.

For at det ikke skulde kunne bebrejdes Forretningsministeriet, at vigtige Lovarbejder var blevet standsede ved dets Dannelse, burde derhos alle de Love være definitivt vedtagne, som overhovedet kunde gennemføres i Rigsdagen, og for de andres Vedkommende burde det være konstateret, at der ikke kunde naas noget Resultat.

Jeg gjorde endelig opmærksom paa, at jeg aldrig aktivt havde beskæftiget mig med Politik og aldrig tilhørt noget som helst Parti – hvad jeg iøvrigt i denne Forbindelse fandt en Fordel – og at den eneste Grund, der kunde naturliggøre en Henvendelse netop til mig, var mit Navn (jfr. min Faders Virksomhed som Landstingets Formand) og den Omstændighed, at jeg var uafhængig stillet i økonomisk Henseende og derfor kunde bringe det Offer, som utvivlsomt var forbundet med at overtage Regeringens Førelse for en ganske kort Tid og under de Vanskeligheder, som det kunde medføre.

Som allerede angivet havde jeg senere forskellige Samtaler med vedkommende Trediemand og ogsaa med en anden Person, som jeg dog allerede efter et enkelt Møde paa Grund af hans yderliggaaende Stand-

4) Ministeriet Zahle var ved magten fra 1913, og Ove Rode (1867–1933) gennemførte p. g. a. krigens forhold en række planøkonomiske foranstaltninger, rationeringer osv. Liebe havde været defensor i en meget omtalt krisesag mod grosserer A. Peschke Køedt.

5) J. C. Christensen (1856–1930) og Niels Neergaard (1854–1936).

6) Johan Knudsen (1865–1942) og E. G. Piper (1865–1942).

punkt i den sønderjyske Sag tog Afstand fra og afbrød Forbindelsen med⁷⁾).

Hvad angaar min egen Stilling til det sønderjyske Spørgsmaal erklærede jeg mig efter det uheldige Udfald af Valget 14. Marts i Flensborg decideret mod »at tage Flensborg uden videre«, hvorimod jeg gerne saa en Ordning, hvorved der aabnede sig Mulighed for Dele af 2den Zone, og specielt Flensborg, til en Gang ad Aare at stemme sig tilbage til Danmark (Internationalisering eller midlertidigt engelsk Protektorat). Derhos var det efter min Opfattelse ganske utilbørligt af Ministeriet Zahle, at det vilde afgøre denne Sag uden først at have givet Folket Lejlighed til at udtale sig gennem Valg til Folketinget.

Det blev meget snart meddelt mig, at saavel I. C. Christensen som Piper havde erklæret, at de vilde finde det ønskeligt, om jeg tog Affære under den angivne Forudsætning: at Ministeriet Zahle var fjernet og at intet af de politiske Partier selv vilde danne Ministerium.

Jeg præciserede under mine Samtaler med den oftomtalte Trediemand, at det efter min Mening var korrektest, at Partierne selv fremkaldte Ministeriets Fald; jeg vilde i saa Henseende anse det for tilstrækkeligt, naar man i Landstinget vedtog et Mistillidsvotum med overvejende Majoritet, og et lignende Mistillidsvotum kun faldt i Folketinget paa nogle faa Stemmer, deriblandt Ministrenes egne. Under saadanne Forhold vilde jeg nemlig anse det for selvfølgeligt, at Kongen havde Ret til at forlange af Zahle, at han skulde udskrive nye Valg, og til, hvis han nægtede det, at opfordre ham til at indgive Ministeriets Demission. At Zahle vilde afslaa ogsaa denne Opfordring, ja endog nægte at fungere, indtil Forretningsministeriet var dannet, var ganske vist ikke noget Øjeblik faldet mig ind!

Det var altsaa kun under den forudsatte Situation, at jeg paa Forhaand erklærede mig villig til at træde til og dække Kongen konstitutionelt efter Grundlovens § 12⁸⁾).

Jeg havde intet imod, at vedkommende Trediemand overfor enkelte af os omtalte Personer antydede Muligheden af, at jeg eventuelt kunde komme til at rette en Henvendelse til dem om at indtræde i et saadant Forretningsministerium, hvis Opgaver var stærkt begrænset baade i Tid og Omfang. Derimod nægtede jeg personlig at henvende mig til nogen, da jeg ikke stod i direkte Forhold til Kongen.

At Kongen iøvrigt var bekendt med, at man havde ønsket mig som eventuel Statsminister, fremgik af en Opfordring, som jeg fik om til Kabinetssekretariatet at opgive min Adresse under en Forretningsrejse, som jeg foretog til Stamhuset Egholm fra Lørdag den 13de til Søndag

⁷⁾ Der er tale om læge, dr. med. Vald. Harsløf (1867–1943).

⁸⁾ I grundloven af 1915 hed det i § 12: »Kongen er ansvarsfri; hans person er fredhellig. Ministrene er ansvarlige for regeringens førelse; deres ansvarlighed bestemmes nærmere ved lov.«

den 14de Marts. Jeg nævner dette specielt af den Grund, at jeg var overmaade ked af at skulle afgive denne Oplysning, da jeg fandt, at Tidspunktet endnu ikke var kommet, og den politiske Aktion jo overhovedet slet ikke var indledet, hvad jeg ogsaa senere har sagt til Kabinetssekretær Krieger⁹⁾. Det er muligt, at Krieger ikke har troet mig paa mit Ord, og jeg anser det ikke for helt utænkeligt, at en medvirkende Grund til, at han under min korte Ministertid stillede sig saa fjendtligt overfor mig (jfr. Kongens telefoniske Advarsel: »Der er en Krieger ude efter Deres Liv«!), skønt jeg havde kendt ham i mange Aar og aldrig tidligere har mødt Uvenlighed hos ham, var den, at han har ment, at det var mig, der var primus motor til Aktionen mod Zahle«.

En times tid efter at Otto Liebe søndag den 14. marts kl. ca. 16 kom hjem fra Egholm skrev han et brev til sin hustru Johanne Liebe, f. Heide, der opholdt sig i Leksand i Sverige. I brevet hed det bl. a.:

»Intet nyt. Intet hørt og ganske klar paa, at Sagen *i alt Fald* trækker længe ud – sandsynligvis til efter Paaske. Rimeligst er det ubetinget, at det hele løber ud i Sandet, og det skal jeg ikke græde over, om jeg vel end kommer til at føle en flov Smag i Munden. Men bedre det end at begaa en Dumhed, som ikke lader sig redressere . . .«

I det andet bevarede brev fra lørdag den 20. marts kl. 19,30 skrev Liebe bl. a.:

»Jeg parerer ordre og skriver strax for at berolige Dig. Der er ikke Tale om, at jeg trækker mig tilbage, eller at E[rik] W[ith] søger andet Steds hen. Han deler saa ganske min Mening med Hensyn til Umuligheden af at »tage« Flensborg efter den sørgelige Afstemning. Men der findes nok en Mellemsvei. – Det trækker op til at blive Alvor, dog er jeg mest tilbøjelig til at tro, at *enten* giver Zahle i sidste Øjeblik efter og udskriver selv nye Valg, hvorved hele Sagen falder til Jorden *eller* ogsaa bliver Kongen bange, naar det kommer til Stykket. Han er jo ikke saa stærk af Karakter, og det kan heller ikke nægtes, at Fremgangsmaaden for hans Vedk. nok vil kunne give Anledning til Staahei og Raab om, at han har overskredet sin Kompetence som konstitutionel Konge. – Men foreløbig kan der nu i hvert Fald ikke ske noget; det skulle forbyde mig meget, om Spørgsmaalet overhovedet blev aktuelt før om et Par Uger . . .«

⁹⁾ Kammerherre A. Krieger (1858–1940) var 1910–36 kabinetssekretær.

Beretningen fortsætter:

»Nogle faa Dage før Paasken¹⁰⁾ meddelte min Trediemand mig, at Sagen vilde blive udsat til efter Paaske, »hvis det hele overhovedet bliver til noget«. Udsættelsen faldt godt i Traad med, at hverken Valgloven eller Forslaget til Ændringer i Grundloven¹²⁾ var ført til Ende, og Tilføjjelsen var meget forklarlig ved, at det hed sig, at den internationale Kommissions Taalmodighed nu var slut, og at dens Indstilling til Paris vilde afgaa en af de første Dage.

Herefter betragtede jeg nærmest Sagen som skrinlagt og indrettede mig paa Tirsdag den 30. om Aftenen at rejse med mine Børn til Leksand i Sverige for at hente min Hustru hjem fra et Rekreationsophold dersteds.

Mandagen den 29. Marts, vistnok omkring Kl. 12 Middag, blev der ringet paa mig, medens jeg var paa mit Kontor¹³⁾. Det var Kongen, der bad mig komme hen paa Palæet. Kongen meddelte mig da, at han samme Morgen havde sagt til Zahle, at han ikke længere ansaa Folketinget som et paalideligt Udtryk for Folkets Vilje, og han havde forlangt af Zahle, at han skulde udskrive nye Valg, og da han ikke vilde det, at indgive sin Demission. Da Zahle ligeledes nægtede at demissionere, havde Kongen »afskediget Ministeriet«. Han tilføjede, at han ved en senere Henvendelse til Zahle havde bedt ham fungere indtil videre, og at han forstod, at Zahle var gaaet ind derpaa. Dette viste sig imidlertid urigtigt, hvad der fremgik af et Brev fra Zahle, som Kabinetssekretæren kort derefter foreviste mig.

Kongen var under denne Samtale i høj Grad bevæget af Situationen, rettede en indtrængende Anmodning til mig om at hjælpe ham og lagde ikke Skjul paa, at Stillingen var meget kritisk.

Dette sidste fremhævede jeg ogsaa stærkt for Kongen, men erklærede mig iøvrigt villig til at gøre et Forsøg paa at danne et Forretningsministerium med det Formaal, at Valgene snarest skulde udskrives.

Jeg satte mig straks i Forbindelse med de forskellige Personer, som jeg ønskede knyttede til Ministeriet, og havde i den Anledning i Dagens Løb en Række Konferencer paa mit Kontor.

Fra Tid til anden aflagde jeg Beretning for Kongen, og under et af disse Besøg paa Palæet viste Kongen mig en maskinskrevet Fortegnelse paa forskellige Navne med Tilføjjelsen, at han havde faaet den fra indflydelsesrig Side uden nogen nærmere Angivelse af, hvem der stod bag-

¹⁰⁾ Skærtorsdag faldt i 1920 1. april, 2. påskedag 5. april.

¹¹⁾ Den gældende valglov begunstigede Venstre, og Socialdemokratiet, Det radikale Venstre og Det konservative Folkeparti var ved at nå til enighed om en ny valglov.

¹²⁾ Nødvendigjort p. g. a. Sønderjyllands forestående genforening med Danmark.

¹³⁾ Bredgade 30, altså ganske tæt ved Amalienborg.

ved, og at han vilde sætte megen Pris paa, om jeg kunde tage nogle af de anførte Navne paa min Liste. Krieger sagde mig senere, da han saa Listen, at den utvivlsomt skrev sig fra H. N. Andersen¹⁴).

Desværre fik jeg ikke Listen med. Jeg erindrer imidlertid, at den begyndte med til Statsminister at foreslaa Højesteretssagfører Liebe eller Overformynder Friis¹⁵), at den bl. a. havde Castenschiold¹⁶) i London til Udenrigsminister (jeg havde foreslaaet Harald Scavenius¹⁷), men højede mig for Kongens Udbrud »Det er absolut ugørligt paa Grund af Navnet«), Professor Rovsing¹⁸) som Undervisningsminister, Sonne¹⁹) som Landbrugsminister, Departementschef Schrøder²⁰) og Folketingsmand Marott²¹). Jeg sagde straks til Kongen, at hvis jeg skulle være Justitsminister, kunde jeg ikke undvære Schrøder som Departementschef, at jeg ansaa det for ganske utænkeligt, at Marott vilde indtræde i Ministeriet, at jeg derimod fandt Rovsing udmærket paa Grund af hans stærkt udprægede radikale Standpunkt, og at jeg var meget villig til at tage Castenschiold til Udenrigsminister og Sonne til Landbrugsminister.

Det viste sig imidlertid, at Sonne ikke var at formaa til at indtræde, idet han dog udelukkende gav til Motivering, at han for nogle Aar siden havde udgivet en Brochure, som han havde endt med udtrykkelig at erklære, at han absolut ikke under nogen Omstændighed igen vilde have med Politik at gøre, selv ikke som Medlem af et Forretningsministerium. Dette forhindrede ham dog ikke i 6 Dage derefter at indtræde i det Friis'ske Ministerium!!!

Fra Castenschiold i London fik jeg senere Svar paa min telegrafiske Forespørgsel, at han beklagede ikke at kunne følge min Opfordring.

Da jeg sent ud paa Aftenen paany begav mig til Kongen for at holde ham à jour med mine Forsøg, fortalte Kongen mig, at Stauning²²) havde anmeldt sit Komme, og bad mig om at blive paa Palæet, indtil Stauning havde været der. Saavidt jeg erindrer var Klokken 11 1/4, da Stauning havde Foretræde.

¹⁴) Direktør for Ø. K., etatsråd H. N. Andersen (1852–1937), der også havde været virksom ved regeringsskiftet i 1901.

¹⁵) Overformynder M. P. Friis (1857–1944) afløste Liebe som statsminister 5. april 1920.

¹⁶) Gesandt, kammerherre Henrik Grevenkop-Castenskiold (1862–1921).

¹⁷) Gesandt, kammerherre Harald Scavenius (1873–1939) blev udenrigsminister i ministeriet Neergaard 1920–22.

¹⁸) Professor, dr. med. Thorkild Rovsing (1862–1927).

¹⁹) Forpagter Chr. Sonne (1859–1941) var tidligere frikonservativ landstingsmand, han var formand for Det kgl. Landhusholdningsselskab og sad i ledelsen af en række erhvervsvirksomheder.

²⁰) Departementschef i justitsministeriet, sen. nationalbankdirektør F. C. G. Schrøder (1866–1936).

²¹) Redaktør Emil Marott (1856–1940) var socialdemokratisk folketingsmand 1903–20, men brød med sit parti på spørgsmålet om Flensborg.

²²) Socialdemokratiet støttede ministeriet Zahle, og Th. Stauning (1873–1942) havde sæde i det som minister for sociale anliggender.

Kongen meddelte mig derefter, at Stauning havde afgivet en Henvendelse til ham fra Socialdemokratiet, hvori de beskyldte ham for at have forøvet Statskup, og forlangte af ham, at han skulle tage Ministeriet Zahle igen.

Fordringen gik ogsaa ud paa, at der snarest skulde genoptages Forhandlinger om Valgloven, men Pointet i Adressen var Beskyldningen for Statskup og Kravet om Ministeriets Genindsættelse.

Der fandt derefter en Konference Sted paa Amalienborg. Tilstede var Kongen, Prins Valdemar²³) – i enkelte Øjeblikke ogsaa Kronprinsen – og Kabinetssekretæren. Til min – jeg kan godt sige – Forfærdelse raadede Krieger her Kongen til at gaa ind paa Staunings Forlangende, idet han fremhævede, at Kongen i modsat Fald udsatte sig for Muligheden af at blive stødt fra Tronen. Jeg gav Krieger fuldstændig Ret i, at der var en saadan Fare tilstede – omend jeg personlig ikke troede meget derpaa, – men jeg tilføjede samtidig, at der efter min Mening ikke kunde være Tale om, at Kongen kunde give efter, i hvilken Forbindelse jeg iøvrigt ikke lagde Skjul paa, at Tidspunktet for og den Maade, hvorpaa Zahle var blevet styrtet, aldeles ikke vandt mit Bifald.

Kongen var ogsaa selv paa det rene med, at der ikke var Plads for noget Valg; han brugte det Udtryk, at hvis han gav efter, kunde han ligesaa godt straks »pakke sammen«, og fandt en stærk Støtte hos Prins Valdemar. Imidlertid blev Krieger ved sit, og da jeg paa Grund af hans store Erfaring og Intelligens søgte at vinde ham for min Opfattelse, svarede han Gang paa Gang med et ironisk Smil og efter min Opfattelse i en tirrende Tone, at det var jo »Statsministeren, der maatte tage Ansvaret«. Han vidste dog godt, at jeg i det Øjeblik ikke var Statsminister, da Kongens Afskedigelse af Ministeriet Zahle, endnu ikke var kontraseret efter Grundlovens § 12, og at det derfor ogsaa var en yderst graverende Embedsforseelse, som Zahle og de andre Ministre havde gjort sig skyldige i, ved at »gøre Strejke« og nægte at fungere.

Da jeg længe efter Midnat forlod Palæet, var Forholdet det, at jeg skulde fortsætte mine Forsøg paa at danne et Ministerium.

Tirsdag den 30. Marts fortsatte jeg altsaa mine Bestræbelser i nævnte Retning.

Vistnok ved 3-Tiden havde jeg Listen i Orden (Kommandør Konow²⁴), Forsvarsminister, Stiftamtmand Oxholm²⁵), Indenrigsminister, Professor Rovsing, Undervisningsminister, Rektor Hass²⁶), Kirkemini-

²³) Prins Valdemar (1858–1939) var Christian 9.s yngste søn og altsaa Christian 10.s farbror. Han deltog ogsaa i rådslagningerne om mineudlægningen i 1914.

²⁴) Kommandør, sen. viceadmiral Henri Konow (1862–1939).

²⁵) Stiftamtmand over Maribo amt, sen. Frederiksborg amt Waldemar Oxholm (1868–1945).

²⁶) Rektor for Stenhus Kostskole, formand for KFUM H. Edv. Hass (1866–1946).

ster, Reder Suenson²⁷), Handelsminister, Etatsraad Monberg²⁸), Minister for offentlige Arbejder, Direktør Hjerl Hansen²⁹), Finansminister). Udenrigsministeriet skulde midlertidig forvaltes under Konow, Landbrugsministeriet – hvor vi havde forskellige Vanskeligheder ved at faa en egnet Mand til Minister – under Oxholm.

Kongen approberede Listen, jeg paraferede Afskedigelsen af det gamle Ministerium og Udnævnelsen af det nye. Ved 4-Tiden var Ministeriet officielt dannet.

Der blev straks fra vor Side udstedt en Fællesudtalelse, hvori vi gav en Fremstilling af, hvad der var passeret mellem Kongen og Statsminister Zahle den foregaaende Morgen, og samtidig gjorde Rede for Forretningsministeriets Opgave. Jeg havde forud faaet Kongens Approbation paa Udtalelsen, idet jeg navnlig Gang efter Gang havde bedt ham meget nøje overveje, om Referatet af Samtalen mellem ham og Zahle var korrekt, da han udsatte sig for, at Zahle bestred dets Rigtighed, hvad dog iøvrigt ikke skete. Jeg tilføjede, at jeg fandt det i sig selv yderst uheldigt, at Ministeriet skulde nævne noget om denne Samtale, men at jeg ansaa det for nødvendigt overfor Beskyldningen mod Kongen for Statskup.

Da det gjaldt om at faa Finansloven underskrevet endnu samme Dag, havde jeg bedt Kongen om, at der snarest maatte blive afholdt Statsraad. Dette skete derfor allerede ud paa Aftenen. I Statsraadet henvendte Kongen en meget varm Tak til Ministrene og specielt Statsministeren, fordi vi havde støttet ham i en vanskelig og kritisk Situation. Jeg svarede derpaa paa Ministrenes Vegne, at vi var gennemtrængt af Overbevisningen om, at enhver Beskyldning mod Kongen for at have tilsigtet noget Statskup, var ovenud taabelig, at vi var klare over Situationens Farlighed og intet kunde garantere i Retning af den Udvikling, som Begivenhederne kunde tage, men at vi dog stolede paa det danske Folks sunde Sans.

Om Aftenen mødtes Ministeriets Medlemmer i min private Bolig, hvor vi nærmere drøftede Situationen, og hvor Stemann³⁰), der var designeret til Amtsassessor i et af de sønderjyske Amter, ønskede at høre vor Stilling, hvis der fra den internationale Kommission skulde blive rettet Henvendelse til Regeringen angaaende Reguleringen af Grænsen sydøst for Tønder, hvor særlige tekniske Forhold (Afvandings-spørgsmaal) gjorde sig gældende.

Jeg nævner i denne Forbindelse, at Kongen straks efter Ministeriets

²⁷) Korresponderende reder, direktør Magnus Nicolaj Suenson (1875–1955).

²⁸) Entreprenør, ingeniør Nic. Monberg (1856–1930).

²⁹) Direktør og sen. formand for A/S Det sibiriske Kompagni H. P. Hjerl Hansen (1870–1946).

³⁰) Sekretær i indenrigsministeriet, designeret amtsassessor, sen. amtmand over Bornholms amt P. C. von Stemann (f. 1891). Stemann har i »En dansk embedsmands odysse« I (1961), s. 46 f. kort skildret sit møde med ministeriet.

Dannelse havde ladet den internationale Kommission underhaanden vide, at man ønskede Indgivelsen af Forslaget udsat til efter Valgene. I samme Retning gik de Meddelelser, der ad ganske uofficiel Vej skikkedes til Kommissionen paa Konows Foranledning. Det lykkedes herved at hindre, at Sagen foregrebes, uden at Folket havde faaet Lejlighed til at udtale sig.

Onsdag. Om Formiddagen Kl. 10 1/2 afholdtes paany Statsraad. Jeg forelagde Kongen til Underskrift aabent Brev om Udskrivelse af nye Valg til Fredagen den 23. April, Folketingets Opløsning fra den 22. April at regne og Rigsdagens Hjemsendelse straks. Kongen ønskede Valgene fremskyndede saa meget som muligt, og da det viste sig gørligt at holde dem allerede Tirsdag den 20. April, forandredes Tidspunktet i Overensstemmelse hermed. Iøvrigt var der hverken hos Kongen eller Ministeriets Medlemmer Tvivl om, at Rigsdagen straks maatte hjemsendes for at forhindre storpolitiske Debatter med Beskyldninger mod Kongen for Statskup, og fordi det overhovedet forekom naturligt ikke at lade Rigsdagen træde i Virksomhed efter Paaskeferien, naar man ikke havde Tro paa, at Folketinget længere repræsenterede Folkets Vilje.

Umiddelbart efter Statsraadet gik vi over i Forsvarsminister Konows Privatbolig³¹), hvor han kortelig gjorde Rede for de militære Hjelpe-midler, man raadede over, naar den Generalstrejke, som Socialdemokraterne truede med, traadte i Kraft. Der var ialt kun 700 Mand i København, hvoraf Størstedelen skulde bruges til Bevogtning af Ammunitions-magasiner m. m., og det var ikke nogen stor Forøgelse, man fik ved at kalde Skolerne fra Roskilde og Helsingør til Byen³²). Imidlertid var det et stort Held, at Mandskabet til Besættelsen af 1ste Zone i Sønderjylland af den afgaaede Regering var indkaldt til Begyndelsen af den næste Uge, og vi billigede naturligvis ganske Konows Planer om i fornødent Fald at indkalde det til Møde et Par Dage tidligere, saa vi havde det til Disposition, naar Generalstrejken blev effektiv i sit fulde Omfang. (Ordren hertil udgik om Fredagen). Endvidere fortalte Forsvarsministeren os, at han søgte at sikre sig Assistance fra de frivillige Korps³³), og at ligeledes »Samfundshjælpen« havde lovet sin Bistand. Denne Forening, der var stiftet af fædrelandskærlige Mænd, havde allerede ca. 4000 Medlemmer her i Byen, skønt den kun var nogle Uger gammel,

³¹) Konow boede Amaliegade 13.

³²) I Helsingør lå kornet- og underofficersskolen samt 1. divisions korporalsskole. Disse tre skoler var fra 1. til 21. april forlagt til København. I Roskilde lå 3. divisions korporalsskole, som ikke var i København under krisen. (Oplysn. fra Hærens Arkiv).

³³) I København fandtes i 1920 bl. a. følgende frivillige korps: Akademisk Skyttekorps, Københavns Skytteforenings Rekyllkorps, Kongens Livjægerkorps, Københavns Amts Skyttekorps.

og ved dens Medvirkning kunde vi haabe paa at holde de vigtigste Institutioner i Gang. Ved denne Lejlighed – som baade før og senere – fik jeg et stærkt Indtryk af, at Konow var »the right man on the right place«, der nok skulle vide at gøre fuld Fyldest, hvis Situationen blev kritisk.

Fra Konow gik jeg op i Justitsministeriet og hilste paa Departementschef Schrøder. Jeg havde næppe været der et Kvarterstid, før Kabinetssekretæren kom op til mig. Han var selvfølgelig kendt med Beslutningen om Opløsningen og Hjemsendelsen, og advarede mig nu i stærkeste Toner imod de Ulykker – Revolution, Overfald paa Kongen etc. – som efter al Sandsynlighed vilde være Følgen af Rescripternes Bekendtgørelse. Efter at han var gaaet, mødte Overformynder Friis op, der gentog det samme og ligesom Krieger slog paa, at man sikkert fra den anden Side vilde Forlig og kun forlangte, at Rigsdagen skulde indkaldes og Ministeriet møde for Folketinget. Dette havde jeg i og for sig ikke noget imod, da han lod til at mene, at det ikke var Tanken, at man skulde bøje sig og øjeblikkelig demissionere i Tilfælde af det Mistillidsvotum, som man sikkert vilde faa i Folketinget. Efter at Friis var gaaet, tropede Nationalbankdirektør Ussing³⁴⁾ op. Han angav, at han mødte fra Nationalbanken, fordi der stod saa store interesser paa Spil ved en Generalstrejke, at man endelig maatte forhindre en saadan. I Tilslutning hertil fik jeg et Par Linier fra Departementschef Schrøder om, at han fuldt ud kunde tiltræde d'Herrers fremførte Anskuelse.

Klokken nærmede sig nu stærkt til 3, og Departementschef i Statsministeriet, Petersen³⁵⁾, en Mand, der ved sin store Arbejdskraft, sit sympatetiske Væsen og sin absolut loyale Personlighed har været mig en stor Støtte – meddelte mig, at der nu maatte tages en Beslutning om, hvorvidt Rescripterne skulde bekendtgøres. Under disse Omstændigheder fandt jeg det rigtigst at lade Offentliggørelsen stille i Bero. Forholdet var nemlig det, at Rigsdagens Paaskeferie varede til den 14. April, og det var derfor i og for sig ikke nødvendigt at hjemsende Rigsdagen allerede nu, naar det blot blev forhindret, at Folketingets Formand kaldte Tinget sammen inden Feriens Udløb. Og hvad angik Afholdelsen af nye Valg kunde de godt finde Sted til det fastsatte Tidspunkt, naar blot Offentliggørelsen fandt Sted Fredag Eftermiddag. Naturligvis var det formelt set uberettiget af mig at standse Offentliggørelsen af de i Statsraadet vedtagne Beslutninger uden Kongens Samtykke, men han takkede mig selv derfor. Begivenhedernes Udvikling førte iøvrigt med sig, at der slet ikke senere blev Tale om Rigsdagens Hjemsendelse.

Efter Kongens Opfordring begav jeg mig derefter op til ham. Han var ret altereret og fremhævede, at ogsaa han havde været Genstand for en voldsom Pression i samme Retning som jeg, bl. a. ved at Overpræ-

³⁴⁾ Nationalbankdirektør, dr. jur. Carl Ussing (1857–1934).

³⁵⁾ Departementschef Frederik V. Petersen (1868–1950).

sidenten³⁶⁾ i Forening med Borgmestrene Kaper³⁷⁾ og Jensen³⁸⁾ Dagen i Forvejen havde henvendt sig til ham for at faa et Forlig i Stand. Iøvrigt viste det sig meget hurtigt, at alle d'Herrer havde set for optimistisk paa Sagen, idet man fra socialistisk Side haardnakket fastholdt, at Ministeriet skulde bøje sig for et Mistillidsvotum i Folketinget.

Under Hensyn til den særlige Situation fik jeg Kongens Tilladelse til at tilkalde Ministrene, der kort efter indfandt sig paa Palæet og opholdt sig i Hofchefen, Kammerherre Rothes³⁹⁾, Værelse, medens jeg fra Tid til anden blev kaldt op til Kongen.

Det var iøvrigt særlig heldigt, at mine Kollegaer kom tilstede paa Amalienborg. Skønt jeg med Sandhed tør sige, at Henvendelsen fra de fire ovennævnte Mænd til mig, medens jeg var oppe i Justitsministeriet, ikke havde faaet mig til at vakle i Hovedsagen – Afholdelsen af Valg og det saa snart som muligt – var jeg naturligvis blevet noget betænkelig ved de Skræmmebilleder, de havde oprullet for mig. Det var jo Mænd, der hver for sig beklædte betydelige og ansete Stillinger, hvis fremragende Dygtighed var ubestridelig, og om hvis Loyalitet jeg ikke havde Ret til at nære Tvivl. Og saa havde det Udseende af, at de kom uden forudgaaende Aftale, hver for sig udelukkende tilskyndet af deres levende Interesse for Statens Vel.

Nu vilde imidlertid Tilfældet, at Professor Rovsing den foregaaende Aften havde været til en Familiefest hos Departementschef Schrøder, hvor man selvfølgelig havde drøftet den politiske Situation, og hvor Departementschef Vedel⁴⁰⁾ og fhv. Handelsminister Weimann⁴¹⁾ i Forbindelse med Værten havde forsøgt at intimidere Rovsing paa samme Maade. Rovsing var derfor straks paa det rene med, at det hele var en Kamarilla af Zahles Folk med Krieger som Repræsentant ved Hoffet! Det forandrede jo unægtelig i høj Grad Betydningen af d'Herrers Henvendelse. At der havde dannet sig en Kamarilla for at styrte vort Ministerium og – under en mere tildækket Form – paany at faa det radikale Parti til Magten, blev efterhaanden mere og mere klart for os alle. Førerne i denne Kamarilla var utvivlsomt Krieger, Frijs⁴²⁾, Schrøder og Generaldirektør Michael Koefoed⁴³⁾. Hvad specielt Schrøder angaar forekom det mig unægtelig besynderligt, at han hver Dag i denne Uge skulde et eller andet Sted hen paa Landet. Formelt er der intet at be-

³⁶⁾ Overpræsident, kammerherre Frederik de Jonquières (1854–1925).

³⁷⁾ Borgmester, dr. phil. Ernst Kaper (1874–1940).

³⁸⁾ Borgmester, sen. overpræsident Jens Jensen (1859–1928).

³⁹⁾ Hofmarskal, kammerherre William Rothe (1852–1926).

⁴⁰⁾ Departementschef i indenrigsministeriet Henrik Vedel (1867–1932).

⁴¹⁾ Wilhelm Weimann (1868–1942) havde 1909–10 været handelsminister i det første ministerium Zahle. Han var nu medlem af ØK.s ledelse.

⁴²⁾ Grev Mogens Frijs (1849–1923) var 1880–1918 medlem af landstinget og leder af den frikonservative gruppe.

⁴³⁾ Generaldirektør for Skattevæsenet Michael Koefoed (1867–1940) blev finansminister i ministeriet Friis.

brejde ham, da han spurgte mig, om der var noget til Hinder for, at han forlod Byen – men jeg tænkte i mit stille Sind, at det havde været nok saa naturligt, om han (uanset Helligdagene) var blevet i København og havde stillet sig til Disposition.

Kort efter at jeg var kommet op paa Palæet, mødte d'Herrer Stauning, Lyngsie⁴⁴), J. A. Hansen⁴⁵) og Madsen⁴⁶) efter forudgaaende Anmeldelse hos Kongen, der havde bedt mig om at være tilstede ved Modtagelsen. De afleverede en Resolution, der var vedtaget samme Eftermiddag paa et Møde af det socialistiske Arbejderparti, og hvorefter der var erklæret Generalstrejke straks fra samme Dag omend med den Tilføjelse, at den først skulde være fuldstændig effektiv fra Tirsdag den 6. om Morgenen 3: efter Paaskedagens Forløb. Kongen henvendte nogle venlige Ord til dem og pointerede navnlig, at hvad der laa ham paa Sinde, var kun at faa Valg til Folketinget, og at han selvfølgelig vilde modtage selv et social-demokratisk Ministerium med aabne Arme, hvis det viste sig at have Majoritet i Befolkningen. Han bad derefter mig at svare d'Herrer. Jeg tog Afstand fra Udtalelsen i Resolutionen om, at Kongen havde begaaet Statskup, men fremhævede iøvrigt, at jeg maatte antage, at naar d'Herrer havde søgt Kongen for at overrække ham en Genpart af Resolutionen, kunde Meningen kun være den, at man ønskede en Forligsforhandling med Regeringen. Jeg tilføjede, at Regeringen til enhver Tid var villig til at forhandle med d'Herrer, og at jeg rimeligvis i Løbet af Aftenen vilde bede dem komme til en Konference. Medens Stauning – ved denne Lejlighed som ogsaa senere – gjorde et højst usympatetisk Indtryk, optraadte de andre Socialistførere paa en Maade, der tydede paa, at de ønskede en fredelig Ordning, og jeg skylder Lyngsie at tilføje, at han til Slutning med stor Kraft holdt en ganske ypperlig Tale, hvori han stærkt fremhævede det katastrofale for Samfundet ved en Generalstrejke og indstændigt opfordrede til at søge den afværget.

Iøvrigt fik vi i Eftermiddagens Løb – medens vi, som ovenfor nævnt, opholdt os i Kammerherre Rothes Værelse paa Amalienborg, – Besøg saavel af Bogtrykker Langkjær⁴⁷) qva Formand for Arbejdsgiverforeningens Bestyrelse som af Forligsmand Riis-Hansen⁴⁸). Det fremgik af begge disses Redegørelse, at den faglige Strid, der laa til Grund for Konflikten Opstaaen, i Virkeligheden havde været bragt i Orden – desværre som sædvanlig ved Eftergivenhed fra Arbejdsgiverforeningens Side – men at Socialisterne nu havde kædet den faglige og den politiske

⁴⁴) Formand for Dansk Arbejdsmandsforbund M. C. Lyngsie (1864–1931).

⁴⁵) Formand for Smede- og Maskinarbejdernes Forbund I. A. Hansen (1867–1926).

⁴⁶) Formand for De samvirkende Fagforbund Carl F. Madsen (1862–1944).

⁴⁷) Bogtrykker H. Langkjær (1865–1942).

⁴⁸) Departementschef i finansministeriet K. Riis-Hansen (1876–1937) blev trafikminister i ministeriet Friis.

Strid sammen, fordi de var sig bevidst, at de ikke kunde faa Arbejderne med til en Strejke udelukkende paa Basis af Beskyldningen for Statskup.

Forskellen mellem de tvende Herrers Personlighed og de af dem afgivne Referater var paa andre Punkter stærkt fremtrædende. Langkjær gjorde et roligt og støt Indtryk; han fremhævede gentagne Gange, at vi ikke af Hensyn til Arbejdsgiverforeningens Interesse i at undgaa Generalstrejken skulde lade os aftvinge Indrømmelser, vi ansaa for politisk uforsvarlige. Riis-Hansen, der selv havde ønsket en Konference med os, udfoldede en ikke ringe Veltalenhed i sin Fremstilling af Situationen, men han gjorde umiskendelig Indtryk af fuldstændig at gaa Arbejdernes Ærinde, og han lagde Langkjær Ytringer i Munden, som vi efter vor forudgaaende Samtale med denne havde overmaade svært ved at anse for overensstemmende med Sandheden. Han vilde jage os Skræk i Livet – det var ikke til at tage fejl af.

Kongen bad mig paany ved 6-Tiden komme over til sig for at lade mig vide, at H. N. Andersen ogsaa havde sat sig i Bevægelse, og at Kongen fandt det rigtigst at telefonere til ham om at deltage i en Forhandling. Kort efter kom H. N. Andersen, og der fandt en Samtale Sted mellem Kongen, ham og mig, der trak temmelig længe ud, men som i Virkeligheden ikke førte Sagen videre. H. N. Andersen blev blot ved at fremhæve, at man ikke maatte afbryde Forhandlingerne, og at man ved at tale yderligere med de paagældende rimeligvis vilde kunne faa Indtryk af, paa hvilket Punkt det var, at de lagde Hovedvægten, og at man saaledes muligvis kunne finde Vej til en Forstaaelse. Han antydede iøvrigt i Samtalens Løb Muligheden af, at man kunde bruge Etatsraad Glückstadt⁴⁹⁾ som Mellemand, men dette stillede jeg mig noget reserveret til, allerede fordi Etatsraad Glückstadt jo var stærkt knyttet til den Zahleske Regering, og fordi det efter min Mening vilde svække vor Prestige alt for meget, hvis vi skulde bruge Mellemmænd til Forhandling.

Da det var trukket saa langt ud paa Aftenen, indbød Kongen samtlige Ministre til at deltage i Taflet, der havde en overmaade hyggelig og ligefrem Karakter. I denne Forbindelse bør jeg ikke lade uomtalt et Par Smaatræk, der i sig selv er ganske ubetydelige, men som viser, hvor hensynsløst Kongen maa være blevet behandlet af de Zahleske Ministre. Den Gang, jeg forelagde det officielle Afskedigelsesdokument til Underskrift tilligemed de nye Ministerudnævnelser, undslap der Kongen den Ytring til Kronprinsen, der var tilstede: »Det er skam en helt anden Maade, vi nu bliver behandlet paa, end jeg har været vant til de sidste Aar«. Og Dagen efter Taflet begyndte Kongen vor Samtale med at

⁴⁹⁾ Direktør for Landmandsbanken, etatsråd Emil R. Glückstadt (1875–1923).

spørge mig, om vi ikke havde haft det rigtig hyggeligt den foregaaende Aften; Dronningen havde bagefter sagt til ham: »Aa, hvor det er dejligt engang igen at have nogle pæne Folk i vort Hus«.

Mine Kollegaer og jeg var naturligvis enige om, at vi samme Aften skulde have en Forhandling med d'Herrer Socialistførere, og efter en Del Besvær lykkedes det os igennem Bestyrelsen i Rømersgade at faa sendt Bud til de paagældende om at møde i Indenrigsministeriet Kl. 11 1/4 Aften.

Medens de andre Herrer begav sig op i Indenrigsministeriet, fandt jeg det nødvendigt ved 11-Tiden at gaa op til Politidirektør Dybdal⁵⁰), som jeg forgæves havde søgt Forbindelse med i Dagens Løb. Han fortalte mig, at Politiet var fuldstændig tilstrækkeligt og fuldt ud til at stole paa, saalænge der kun var Tale om almindelige Gadespektakler, men »absolut umuligt«, hvis der blev Spørgsmaal om politiske Revolter, eller hvis blot den socialdemokratiske Partibestyrelse vilde rette en Opfordring til Politiet om ikke at skride ind mod Arbejderne. Det var just ikke fornøjeligt at høre!

Men for Resten er jeg ikke utilbøjelig til at tro, at Politidirektøren har gjort sit Personale nogen Uret – i alt Fald opførte det sig fortræffeligt under de Sammenstød, der fandt Sted næsten hver Aften, naar Mørket var faldet paa.

Ved 11 1/2-Tiden mødte saa Stauning op i Indenrigsministeriet, hvor samtlige Ministre var tilstede. Han sagde, at han havde forstaaet Beskeden saaledes, at han alene skulde møde, men jeg er mest tilbøjelig til at mene, at det var Taktik fra hans Side. Han begyndte med at erklære, at Generalstrejken jo straks kunde blive aflyst, hvis vi vilde tilraade Kongen at danne et socialistisk Ministerium. Da jeg – der førte Ordet paa Ministrenes Vegne – nærmest slog det hen som en Spøg, gik han over til voldsomme Angreb paa Kongen og Ministrene for at have begaaet Statskup, det var stridende mod al konstitutionel Skik, at Ministrene ikke straks fremstillede sig for Folketinget og demissionerede, hvis de ikke kunde faa et Tillidsvotum, og det var til ingen Nytte, at jeg fremhævede Kongens selvfølgelige Ret til at faa nye Valg afholdt, lige saa lidt at jeg forklarede ham, at vi ikke kunde gaa paa Grund af et Mistillidsvotum, dels fordi vi jo netop nærede Tvivl om, at Folketinget repræsenterede Folkets Anskuelse, og dels fordi det jo vilde være ganske meningsløst, da vi paa Forhaand havde erklæret at ville gaa, saa snart Valgene havde fundet Sted.

Forhandlingen var yderst trættende og krævede stor Taalmodighd fra vor Side, da Stauning idelig kom tilbage til de samme Argumenter, og det hele overhovedet gik ud paa – hvad der ogsaa senere blev meddelt os var Staunings sædvanlige Trick – at udmatte os, der jo ikke paa langt

⁵⁰) Politidirektør, etatsråd Theodor Dybdal (1856–1939).

nær som han var vant til disse ørkesløse Debatter hele Nætter igennem.

Et Par Punkter er dog af Interesse: Det viste sig, at han troede, eller gav det Udseende af at tro, at Ministeriet havde til Hensigt at afgøre det sønderjyske Spørgsmaal paa en Maade, der stred imod det radikale og socialistiske Partis Anskuelse. Naturligvis svarede jeg ham straks i de mest kategoriske Udtryk, at noget saadant laa os ganske fjernt, og at vi overhovedet ikke vilde foregribe dette Spørgsmaals Afgørelse, men overlade det til den nye Regering efter Valgenes Afholdelse. En særlig Grund til Mistro fandt han i Professor Rovsings tidligere Udtalelser om Flensborgspørgsmaalet, men Professor Rovsing erklærede paa min Foranledning udtrykkeligt, at han var ganske enig i, at Ministeriet ikke kunde eller vilde bestemme noget om denne Sag, skønt han naturligvis ikke lagde Skjul paa sin personlige Mening desangaaende.

Det andet Punkt af Interesse var, at jeg fik Lejlighed til meget stærkt at fremhæve, at vi ikke paa nogen Maade havde villet hjælp Venstre til at faa Valg paa den hidtil gældende Valglov; vi var – som jeg udtrykte mig – ikke mere Venstre end Socialister og ikke mere Konservative end Radikale.

Da det viste sig umuligt at naa til et Resultat, afsluttedes Debatten endelig ved 3 1/2 Tiden, men vi blev enige om, at Forhandlingerne skulde fortsættes den næste Dag. Inden sin Bortgang nedskrev Stauning iøvrigt Hovedpunkterne af, hvad der fra vor Side var gjort gældende, for at han kunde bringe det videre til sine Meningsfæller.

Torsdag. (Skærtorsdag). Ministeriets Medlemmer mødte Kl. 11 i Indenrigsministeriet for at drøfte de forskellige Sager. Vistnok ved 1-Tiden mødte det af Socialdemokraterne til Fortsættelse af Forhandlingerne nedsatte Udvalg. De var 8 – altsaa lige saa mange som Ministrene – nemlig foruden Stauning, Borbjerg⁵¹), Nina Bang⁵²), Vilh. Nygaard⁵³), Lyngsie, L. Rasmussen⁵⁴), J. A. Hansen og Madsen. Nu tog den samme endeløse Debat igen sin Begyndelse. Under Forhandlingerne lykkedes det dog for os at faa Klarhed paa, at det var Ønsket om at faa den nye Valglov ført igennem inden Valget, der i Virkeligheden var Kernen i det hele. Jeg sagde dem i Samtalens Løb, at jeg ikke havde fundet mig berettiget til at henvende mig direkte til de politiske Partier, da Ministeriet jo skulde være ganske upolitisk, men at jeg havde søgt Orientering og derefter maatte antage, at det konservative Parti ikke under den nuværende Situation vilde staa ved det Tilbud, som det forinden Paaskeferiens Begyndelse havde gjort Socialisterne og de Radikale, hvorefter

⁵¹) Folketingsmand, sen. minister F. Borbjerg (1866–1936).

⁵²) Landstingsmedlem, sen. undervisningsminister Nina Bang (1866–1928).

⁵³) Sekretær i De samvirkende Fagforbund Vilhelm Nygaard (1872–1936).

⁵⁴) Statsrevisor, folketingsmand, sen. forsvarsminister Laust Rasmussen (1862–1941).

Valgloven skulde være gennemført imod Venstres Ønske. Dette bragte dem i Harnisk, navnlig Lyngsie holdt igen en længere Tale om »de to Mystiker«, hvoraf den ene var de skjulte Kræfter, der havde ført til Kongens Afskedigelse af Ministeriet Zahle, og den anden, at jeg nu troede at kunne stille i Udsigt, at det konservative Parti ikke længere stod ved Aftalen om Valgloven. Jeg benyttede dette til at slaa fast, at jeg egentlig fandt, at det laa nærmest, at Socialdemokraterne selv fik Klarhed paa dette Punkt, men at jeg gerne skulde henvende mig direkte til de paa-gældende Partiførere i Rigsdagen nu, da Socialisterne selv gav mig Anvisning derpaa.

Omkring ved 3-Tiden henstillede jeg, at begge Partier skulde trække sig en kortere Tid tilbage for at forhandle hver for sig om Sagen. Socialisterne sagde da, at de vilde gaa hen at spise til Middag, men komme tilbage efter 3/4 Times Forløb. De blev et Par Timer borte, vistnok som et Led i deres sædvanlige Taktik. De vidste jo, at vi blev i Indenrigsministeriet og ikke kunde faa noget at spise, fordi vi stadig ventede paa deres Tilbagekomst, medens de paa Hotel »Kongen af Danmark« styrkede sig til den efterfølgende Debat.

Da jeg havde lovet Kongen at komme til Amalienborg ved 5-Tiden, gik jeg min Vej efter Aftale med mine Herrer Kollegaer om, at de skulde fortsætte Forhandlingerne alene, da det vist ogsaa var ganske heldigt, at jeg glimrede ved min Fraværelse, eftersom jeg ikke var i synderlig Naade hos d'Herrer, fordi jeg ret skarpt havde forsvaret Kongen mod Beskyldningen for Statskup.

De andre Ministre var enige om, at Forhandlingerne skulde høre op Kl. 6, og da jeg først kunde forlade Amalienborg Kl. 5 1/2, svarede Indenrigsministeren mig paa min telefoniske Forespørgsel, at der ikke var Anledning for mig til at komme mere derop.

Mine Kollegaer meddelte mig senere, at d'Herrer Socialister paany havde fastholdt, at Ministeriet snarest burde indgive sin Demission, og antydte som den bedste Løsning, at vi tilraadede Kongen at danne et ublandet socialistisk Ministerium. Man lagde megen Vægt paa at faa Valgloven gennemført, men da det bl. a. af Hjerl Hansen gentagne Gange blev fremhævet, at Ministeriet muligvis kunde føre denne Sag igennem efter Socialisternes Ønske, kom det tydeligt frem, at af vort Ministerium vilde de ikke tage imod en saadan Ordning. Vi skulde »strække Hals« – det var en *conditio sine qua non* for Generalstrejkens Aflysning.

Jeg telegraferede i Aftenens Løb til J. C. Christensen om øjeblikkelig at komme til København, og senere ligeledes til Landstingsmand Jørgen Pedersen⁵⁵⁾ som Formand for Valglovsudvalget.

Hele Aftenen gik med Opringninger – de fleste dog uden vigtigere Indhold, saavidt jeg mindes.

⁵⁵⁾ Bladudgiver, landstingsmand Jørgen Pedersen (1841–1920) var en af Venstres ledere.

Fredag, (Langfredag). Da jeg laa vaagen i Morgentimerne, blev det mig klart, at Forholdene nu var væsentlig forandret, da jeg måtte søge Føling med de politiske Partiførere, og at jeg under disse Omstændigheder ikke kunde faa Tid til at fungere som Justitsminister. Jeg satte mig derefter i telefonisk Forbindelse med Professor Sindballe⁵⁶⁾ og fik hans Løfte om at indtræde i Ministeriet som Justitsminister, hvad Kongen approberede ved et Besøg, som jeg ved 8-Tiden aflagde paa Amalienborg. Departementschef Schrøders kendelige Misstemning, da jeg telefonerede Resultatet til ham, var mig et nyt og ubedrageligt Bevis paa, at han ikke stillede sig velvilligt til Ministeriet, men helst saa, at vi saasart som muligt forsvandt fra Scenen.

Ved vort Møde Kl. 11 i Indenrigsministeriet foreslog jeg under Hensyn til Situationen, at der fremtidig skulde arbejdes i Udvalg, da der ellers gik for megen Tid til Spilde. I egentlig politiske Spørgsmaal skulde jeg kunne søge Støtte hos Indenrigsminister Oxholm, Justitsminister Sindballe og Forsvarsminister Konow. Til at fortsætte Forhandlingerne med Socialdemokraterne valgtes Rovsing, Monberg og Hjerl Hansen, idet vi enedes om, at det væsentlig gjaldt om at bevare Følingen med d'Herrer, saaledes at det ikke med Rette kunde siges, at vi havde afbrudt Forhandlingerne.

Endelig delegeredes d'Herrer Suenson, Hass, Hjerl Hansen og Rovsing til med Generalstrejken for Øje at søge nærmere Oplysning om, hvilke Forsyninger der fandtes af de nødvendigeste Levnedsmidler, og hvilke Foranstaltninger der skulde træffes for at holde Virksomhederne i Gang.

Ved Mødet i Indenrigsministeriet vedtoges yderligere et af mig udfærdiget Udkast til en Henvendelse til Offentligheden, hvori vi meddelte, at Valgene var udskrevet til Torsdag den 22. April. Af taktiske Grunde meddelte man yderligere i Fællesudtalelsen, at man telegrafisk havde anmodet Formændene i de forskellige Udvalg om at indkalde deres Medlemmer til Lovarbejdernes Fremme, og at man ligledes havde tilskrevet Hovedbestyrelsen for Arbejdsgiverforeningen med Anmodning om at strække sig saa vidt i Imødekommenhed som muligt for at undgaa Generalstrejken. I Virkeligheden vidste vi efter vor Forhandling med Langkjær, at Arbejdsgiverforeningen var villig til at gøre de forlangte Indrømmelser, men det forekom os heldigst, at det fik Udseende af, at det var Ministeriet, der bevægede Arbejdsgiverforeningn til Eftergivenhed.

Jeg gik senere op i Rigsdagen og søgte straks J. C. Christensen, der om Morgenens var kommet til Byen efter min Anmodning. Han billigede ganske Indholdet af vor Fællesudtalelse og opfordrede os blot til at staa

⁵⁶⁾ Professor, dr. jur. K. Sindballe (1884–1953) havde ligesom Th. Rovsing oprindelig stået de radikale nær.

fast. Det samme gjorde Slebsager⁵⁷). Jeg fik endvidere J. C. Christensens Løfte om ved Henvendelse til Formanden Pedersen-Nyskov⁵⁸) at hindre, at han gav efter for det Pres, som sikkert vilde blive lagt paa ham af de radikale og socialistiske Partier for at faa ham til at sammenkalde Folketinget inden Paaskeferiens Udløb den 14. April.

Jeg hilste derefter paa Pedersen-Nyskov – ligesom jeg lagde mit Kort hos Landstingsformanden⁵⁹), der var bortrejst – og efter at jeg havde forelagt ham Situationen, lovede han mig ikke at sammenkalde Folketinget uden mit Samtykke.

Endelig konfererede jeg med d'Herrer Piper og Døcker⁶⁰) af det konservative Parti, der ligeledes lovede paa alle Maader at støtte Ministeriet.

Jeg var senere paa Eftermiddagen hos Kongen, aflagde Beretning om det passerede, som Kongen godkendte med en spøgende Udtalelse om, at nu var jo Opgaven blevet betydeligt udvidet, idet vi fra et Forretningsministerium var gaaet over til at blive et storpolitisk Ministerium.

Kort derefter lod Pedersen-Nyskov mig vide, at han gerne vilde tale med mig, og jeg gik da straks op til ham i Rigsdagsbygningen. Han fortalte mig, at han først havde haft Besøg af d'Herrer Zahle, Rode og Munch og senere af Socialistførerne, der alle havde krævet af ham, at han skulde sammenkalde Rigsdagen øjeblikkelig, og i høje Toner havde udtalt deres Indignation over, at han følte sig bundet ved det til mig givne Løfte. Jeg bad ham imidlertid holde fast ved dette, idet jeg dog samtidig tilføjede, at vi intet som helst havde at erindre mod Sammenkaldelsen, naar Generalstrejken blev aflyst.

Udvalget til Førelse af Forhandlingerne med Socialisterne havde – vistnok ogsaa i Løbet af Eftermiddagen – haft Møde med d'Herrer, men naturligvis var Sagen som ventet løbet ud i Sandet. Om Aftenen ved 9-Tiden ringede Borgbjerg og Stauning mig op og forlangte øjeblikkeligt at tale med mig. Da jeg ikke fandt det klogt at gaa ind herpaa, svarede jeg i Telefonen, at jeg ikke havde Tid, hvad øjensynligt opbragte d'Herrer. Den næste Dag bragte nemlig Politiken en skarp Bemærkning i saa Henseende, men »glemte« at tilføje, at jeg havde henvist d'Herrer til at sætte sig i Forbindelse med Justitsminister Sindballe, med hvem jeg havde drøftet Spørgsmaalet indgaaende, og som lige saa godt som jeg kunde sige dem, hvilke Fredsbetingelser Ministeriet maatte fastholde.

I Dagens Løb havde jeg iøvrigt Besøg dels af Harald Scavenius for i al Almindelighed at udtale sig om Situationen, og dels af Overformynder

⁵⁷) Folketingsmand, sen. minister M. N. Slebsager (1874–1962) var et af Venstres fremtrædende medlemmer.

⁵⁸) Folketingsmand, statsrevisor Niels Pedersen-Nyskov (1850–1922) tilhørte Venstre.

⁵⁹) Anders Thomsen (1842–1920) var formand for landstinget til sin død 11. juli 1920. Han tilhørte Venstre.

⁶⁰) Proprietær, statsrevisor, landstingsmand J. L. Døcker (1860–1938).

Friis, der havde søgt Kongen for at indprente ham Nødvendigheden af et Forlig, og som nu overbragte mig den Besked, at jeg endelig maatte love ikke at afbryde Forhandlingerne.

Lørdag. (Paaskelørdag). Allerede om Formiddagen havde Kabinetssekretær Krieger fortalt mig, at Borgerrepræsentationen »in pleno« vilde møde op hos Kongen om Eftermiddagen for at anmode om Ministeriets Afsættelse som det bedste Middel til at forhindre Generalstrejken. Jeg havde straks sat mig i Forbindelse med Overretssagfører Becker⁶¹⁾, der beroligede mig med, at de konservative Partier sikkert ikke vilde støtte en Henvendelse i saa Henseende.

Formiddagen gik iøvrigt dels med Forhandlinger i Indenrigsministeriet med samtlige Ministre og Udvalgenes Beretninger, dels med Besøg i Rigsdagen, hvor jeg paany talte med J. C. Christensen, Slesbager og Piper, og navnlig med Formanden Pedersen-Nyskov, der fortalte mig om det yderligere Pres, der var lagt paa ham. Zahle, Munch og Rode havde endog forlangt af ham, at han skulle nedlægge sin Stilling som Formand, for at en af de radikale Viceformænd kunde træde til og sammenkalde Folketinget, da de paagældende jo ikke var bundet af Formandens Løfte til mig! Pedersen-Nyskov havde dog svaret, at dette var noget Humbug, som han ikke vilde indlade sig paa. Han mente nu, at Viceformændene Klausen⁶²⁾ og Alfred Christensen⁶³⁾ vilde søge ham for at true med Nedlæggelse af deres Embeder, men heller ikke dette vilde influere paa hans Stilling. Naturligvis takkede jeg Pedersen-Nyskov for hans Fasthed og tilføjede, at Ministeriet selvfølgelig med Glæde vilde opfordre ham til øjeblikkeligt at sammenkalde Folketinget, naar Generalstrejken aflystes, men en saadan Indrømmelse laa øjensynligt ganske udenfor d'Herrers Tanke.

Da jeg, vistnok ved 2-Tiden, kom op til Kongen for at tale med ham om Situationen, var han meget fast. Han sagde bl. a., at nu var de fleste af Evropas Fyrster løbet deres Vej, men han skulde dog vise dem, at han turde blive og ikke lod sig afficere af Trusler.

Jeg gik derpaa tilbage til Indenrigsministeriet og havde her bl. a. Samtaler med Kontorchef Hammerich⁶⁴⁾ fra det sønderjyske Ministerium, der følte sig saa nøje knyttet til H. P. Hansen, at han øjensynlig var dennes haandgangne Mand i enhver Henseende, og med Retspræsident

⁶¹⁾ Overretssagfører Carl Becker (1863–1938) var første viceformand i borgerrepræsentationen.

⁶²⁾ Lærer K. M. Klausen (1852–1924) var første viceformand i folketinget. Han tilhørte Socialdemokratiet.

⁶³⁾ Overretssagfører Alfred Christensen (1854–1943) var anden viceformand i folketinget. Han tilhørte Det radikale Venstre.

⁶⁴⁾ Kontorchef i Ministeriet for sønderjyske Anliggender, sen. direktør for Sønderjysk Hypoteklånepfond Martin Hammerich (1883–1940).

Gram⁶⁵), der søgte Sindballe for efter opfordring af Folketingsmand Trier⁶⁶) at henstille til Ministeriet at trække sig tilbage for at lette et Forlig. Jeg svarede naturligvis straks, at vore Personer absolut ingen Betydning havde i saa Henseende, men efter at Sindballe og jeg nærmere havde forklaret ham Situationen, lod det iøvrigt til, at Gram forstod vort Syn paa Sagen. Navnlig var han ganske enig i, at Anklagen for Statskup var noget rent Vrøvl, at det var et meget graverende Retsbrud, som Zahle og de andre Ministre havde gjort sig skyldig i ved at nægte at fungere, skønt der om Mandagen endnu ikke forelaa en kontraseret kgl. Afskedigelse, og at vi ikke uden at komme i Strid med vort hele Standpunkt kunde demissionere, blot fordi Folketinget gav os et Mistillidsvotum.

Ved 4 1/2-Tiden tog jeg fra Indenrigsministeriet til Amalienborg og bad efter aftale med Kongen Finansminister Hjerl Hansen om at følge med, for at afgive Forklaring om Forsyningerne af Levnedsmidler m. m.

Efter Finansministerens Ønske tilkaldtes derefter Forsvarsminister Konow, der gav Kongen Meddelelse om de Midler til Ordenens Opretholdelse, som vi sad inde med. Jeg nævner i denne Forbindelse, at Stillingen var ganske gunstig med Hensyn til Forsyninger af Levnedsmidler: Kartoffler for ca. 15 Dage, Brødkorn 2 Maaneder, Mel ca. 8 Dage, rigeligt af Kolonialvarer og Sikkerhed for, at man pr. Automobil kunde tilføre Mælk i tilstrækkelige Kvantiteter.

Da jeg talte med Kongen, fortalte jeg ham, hvad jeg agtede at sige til Borgerrepræsentationen, og det blev billiget af ham, ligesom tidligere paa Dagen af Ministrene.

Ved 5-Tiden ankom Deputationen, men samtidig sprængte en større Skare navnlig af Syndikalister Politikordenen og trængte ind paa Amalienborg Plads, hvor de hujede og skreg og svingede med røde Faner. De var dog ikke flere, end at de knapt nok kunde fylde Halvdelen af Pladsen – og ikke mere tumultuariske, end at nogle »Bedsteborgere« i al Ro og Mag kunde spadsere omkring paa den anden Del af Pladsen og se til. Umiddelbart før Deputationen fik Foretræde for Kongen, sagde han mig, at han blot vilde sige et Par Ord og deriblandt beklage, at Borgerrepræsentationen havde blandet Politik ind i sin Omsorg for Byens Vel. Dette fraraadede jeg ham at gøre, jeg skulde nok selv tage Afstand derfra, og det var ikke værd, at Kongen tog det Odium paa sig, som naturligt maatte følge dermed. Dette billigede Kongen.

Der mødte derefter nogle og tredive Medlemmer af Borgerrepræsentationens radikale og socialistiske Grupper. Stauning som Forsamlingens Formand fik først Ordet, og derefter afgav Byretsdommer Jesper Simon-

⁶⁵) Højesteretspræsident, dr. jur. R. S. Gram (1857–1936).

⁶⁶) Herman Trier (1845–1925) var siden 1910 medlem af landstinget (ikke folketinget som anført). Han var radikal.

sen⁶⁷⁾ den vedtagne Resolution, hvori Ministeriet krævedes afsat, og knyttede en længere Udtalelse dertil.

Kongen sagde et Par Ord af almindelig Art og henviste derefter til mig. Jeg holdt da den Tale, som senere er blevet offentliggjort. Den var unægtelig meget skarp i Indholdet – men det fortryder jeg intet Øjeblik, da det forkom mig at være min Pligt at bede d'Herrer holde sig til de Sager, der vedkom Borgerrepræsentationen. Tonen var derimod maaske nok noget vel brusque i det Afsnit, hvor jeg frakendte Borgerrepræsentationen ethvert politisk Mandat fra Københavns Borgere. Flere af de Tilstedeværende gav deres Mishag til Kende »udfordrende, udæskende« o. l. var de Udtryk, der brugtes. Der udviklede sig saa lidt af en Polemik mellem Stauning og mig om i sig selv ganske ligegyldige Spørgsmaal, men herunder fik jeg Lejlighed til overfor Mishagsytringerne at sige, at det selvfølgelig ikke havde været min Mening at fornærme de Tilstedeværende personligt, men at jeg som Jurist maaske talte noget kortere, mere præcist og derfor ogsaa muligt skarpere i Tonearten, end de var vant til at høre.

Da de gik, var de efter Udsagn af Konow og nogle af de tilstedeværende Hoffunktionærer fnysende af Harme imod mig.

Kort efter ankom de konservative Medlemmer, men efter Aftale med Kongen var jeg ikke tilstede ved deres Modtagelse. Jeg er tilbøjelig til at tro, at de ikke har haft til Hensigt at skade Ministeriet – men at de har gjort det og det i Virkeligheden meget mere end de radikal-socialistiske Grupper, derom nærer jeg absolut ingen Tvivl. Allerede var det i sig selv uheldigt og liggende udenfor deres Kompetence, naar de anmodede Kongen om at indkalde de politiske Partiførere til Forhandling, men værre var det, at de eller i al Fald en enkelt af dem, paa hvis Mening Kongen paa Grund af personligt Bekendtskab maa antages at have lagt særlig Vægt (Professor Fischer⁶⁸⁾), utvivlsomt har bidraget til at forøge Kongens Skræk for »Generalstrejken« som noget, der vilde medføre uoverskuelige Ulykker for Byen. Og hvorledes var saa Forholdet i Virkeligheden? Vi havde igennem Konows Foranstaltninger og de offervillige Tilbud, der strømmede ind til Ministeriet, saa gode Kort paa Haanden, som der næppe en anden Gang gives en Regering her i Landet. Og vi vidste jo fra mange og ubedragelige Tegn (f. Eks. Telegramvekslingen med Branting i Sverige⁶⁹⁾), at Socialisterne selv var ret fortvivlede

⁶⁷⁾ Byretsdommer, senere højesteretsdommer Jesper Simonsen (1881–1957). Om hans medvirken ved løsning af påskekrisen, se: P. Munchs erindringer 1918–24.

⁶⁸⁾ Overlæge, professor Johan Fred. Fischer, M. B. (1868–1922).

⁶⁹⁾ Det er ikke lykkedes at trænge helt til bunds i den omtalte telegramveksling, som Liebe må have fået kendskab til ved indiskretioner; men i Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm findes et telegram af 2. april til det svenske socialdemokratiske leder, H. J. Branting, af følgende ordlyd: »Skall vi opgive generalstreiken. Stauning.« På telegrammet har en anden end Branting skrevet med blyant: »Svarer ej, telefon under natten.« (Meddelt af professor Jörgen Westerståhl, Göteborg). Stauning har

over den Situation, de var kommet ind i, og efter al menneskelig Beregning under et eller andet Paaskud vilde have aflyst Generalstrejken Mandag Nat, i al Fald hvis man havde lettet dem Retræten med en eller anden betydningsløs Indrømmelse.

Efter at Borgerrepræsentationens Medlemmer havde forladt Palæet, forefaldt der nogle Kravaller og Sammenstød med Politiet ude paa Pladsen. Disse var i Virkeligheden uden al Betydning, men det var ganske klart, at de gjorde et endog meget stærkt Indtryk paa Kongen, hvad navnlig fremgik af en Ytring til Kronprinsen. Det er senere blevet berettet mig, at ogsaa Krieger ganske tabte Hovedet, jfr. Marie Lassens⁷⁰) haanende Udtalelse om hans »skrækslagne Stemme«, da han ringede hende op for at komme i Forbindelse med I. C. Christensen.

Saa begyndte det at regne, og Mængden spredtes ret hurtigt.

Om Aftenen skete der ikke noget af særlig Interesse, og jeg gik tidlig til Ro. Ved 11-Tiden blev jeg vækket ved Telefonopringning, jeg blev kaldt til Palæet øjeblikkeligt.

Saa snart jeg kom derhen, sagde Kongen mig, at Partiførerne (jeg maatte forstaa Kongens Udtalelse som »alle Partiførerne«, hvad der unægtelig forbavsede mig – men det fremgik af senere Udtalelser af Kongen, at han med »Partiførerne« kun havde ment de Radikale og Socialisterne), forlangte »mit Hoved« som Betingelse for et Forlig og navnlig ogsaa for at aflyse Generalstrejken. Jeg svarede Kongen, at jeg efter hele det Forhold, der havde været mellem Ministeriets Medlemmer indbyrdes, ansaa det for givet, at ogsaa de øvrige Ministre i saa Fald tog deres Afsked. Iøvrigt pointerede jeg stærkt, at han absolut ikke maatte tage mindste Hensyn til vore Personer, da vi var overmaade villige til at fratræde, men at det laa mig meget paa Sinde, at han ikke blev overlistet af de radikale og socialistiske Partiførere. De Mænd, der var tilstede i Palæet paa Partiernes Vegne, var efter Kongens Meddelelse til mig I. C. Christensen, Piper og Johan Knudsen, Rode og Trier, Stauning og Andersen⁷¹).

Jeg sagde Kongen, at jeg vilde foreslaa Konflikten løst saaledes:

- 1) Socialdemokraterne skulde forpligte sig til at aflyse Generalstrejken og ikke under noget Paaskud tage den op igen, forinden der efter Valgene var dannet en politisk Regering.
- 2) At det paa den mest bindende Maade skulde anerkendes, at Kongen ikke havde gjort sig skyldig i noget Statskup.

---

fortalt, at Branting frarådede generalstrejken. (Oplysning fra dr. phil. Johannes Lehmann).

⁷⁰) Bladudgiver, landstingsmedlem Marie Lassen (1864–1921) var et indflydelsesrigt medlem af Venstre.

⁷¹) Rådmand Frederik Andersen (1862–1936) var fremtrædende medlem af Socialdemokratiet og fagbevægelsen.

3) At det under en eller anden Form skulde nævnes, at Zahle og hans Ministre havde gjort sig skyldige i et graverende Retsbrud ved at nægte at fungere indtil Dannelsen af mit Ministerium.

4) At der skulde dannes et Forretningsministerium derved, at man tog en af Departementscheferne fra hvert af Ministerierne. Jeg raadede til at gøre Damkier⁷²⁾ til Statsminister. Jeg fraraadede i denne Forbindelse Kongen meget stærkt at lade Overformynder Friis danne et Ministerium og at lade Generaldirektør Michael Kofoed indtræde i samme, da ingen af disse Mænd efter min Opfattelse var til at stole paa.

Jeg advarede iøvrigt Kongen mod at træffe nogen endelig Afgørelse, forinden jeg havde haft Lejlighed til at se den, da jeg var bange for, at en saadan Overenskomst ellers ikke blev affattet i tilstrækkeligt bindende Udtryk.

Jeg havde faaet Kongens Tilladelse til at tilkalde Konow, og paa hans Forslag blev sent ud paa Natten Sindballe hentet ind fra Ordrup. Disse Herrer var altsaa tilstede paa Slottet sammen med mig, indtil Afgørelsen blev truffet.

Kongen var iøvrigt den meste Tid oppe hos Partiførerne, der – saavidt jeg forstod – sad i forskellige Værelser, og skønt vi gentagne Gange bad Kongen, om vi ikke selv maatte træde i Forhandling med de paa-gældende Herrer Politikere, skete det ikke, fordi de, og de radikale og Socialisterne, absolut intet vilde have med os at gøre. Dertil var Hadet mod Ministeriet og specielt mod mig for stærkt.

Det var os snart tydeligt, at Kongens Modstandskraft var brudt. Vi udtalte alle tre i meget bestemte Udtryk, at det efter vor Mening vilde være fuldstændig forkert, om Kongen bøjede sig og afskedigede Ministeriet endnu i Nat. Vi brugte stærke Ord. Konow sagde meget indtrængende til Kongen, at hvis det skete, maatte Kongen ikke gøre Regning paa, at han en anden Gang kunde faa hæderlige og dygtige Mænd til at hjælpe ham i en kritisk Situation. Sindballe fremhævede med stor Bestemthed for Kongen, at efter alt, hvad der forelaa, og efter hans Erfaringer om Arbejdsstridigheder, særlig fra den faste Voldgiftsret, var det i Virkeligheden kun Bluff fra Socialisternes Side; de vilde sikkert overordentlig gerne ud af den Klemme, hvori de var bragt, og Generalstrejken vilde utvivlsomt uden Indrømmelser fra vor Side blive afløst, men ganske vist ikke før Mandag Aften. Jeg sluttede mig hertil og bad iøvrigt Kongen betænke, at han ved at afskedige os samme Nat vilde faa Udseende af at være blevet bange for de ganske ufarlige Tumulter om Aftenen. Ligeledes fremhævede vi alle tre Gang paa Gang og saa skarpt, som den imod Kongen skyldige Høflighed overhovedet tillod os,

⁷²⁾ Departementschef i kirkeministeriet Oskar Damkier (1853–1924).

at det var ganske uforsvarligt at forlange af Kongen, at han skulde træffe sin Afgørelse nu helt ud paa Morgen. Han kunde paaberaabe sig, at jeg ønskede først at konferere med de andre Medlemmer af Ministeriet, men vi lovede samtidig, at vi skulde indgive vor Demission i Løbet af Søndagen.

Hver Gang vi havde talt med Kongen, lod han til at vilde rette sig efter os, men naar han kom tilbage fra Etagen ovenover, hvor Partiførerne sad, var Modet atter sunket: Afgørelsen skulde falde nu i Nat, ellers var Mulighed for et Forlig udelukket. Alle Anstrengelser viste sig forgæves, og Kongen erklærede tilslut, at han ansaa det for nødvendigt, at Ministeriet gik, men at han haabede, at vi skiltes som Venner. Først nogen Tid efter, at Kongen havde trukket sig tilbage, fik vi Lejlighed til at se den Meddelelse, der skulde udsendes til Offentligheden. Naturligvis viste det sig, at den ikke indeholdt et eneste Ord om de forskellige Punkter, som jeg havde lagt Kongen paa Sinde!

Kl. 5 1/2 Morgen forlod vi Amalienborg.

Paaskesøndag. Om Morgen tidligt fik jeg en Haandskrivelse fra Kongen, der ikke alene var meget venlig i sin Form, men ogsaa udtalte, at han mente, at vi havde hjulpet Landet i en kritisk Situation, idet det var Aktionen fra vor Side, der havde bragt Partiførerne sammen paany og derved aabnet Muligheden for en Ordning.

Kl. 1 kom jeg til Amalienborg efter Kongens Anmodning, han takkede mig i stærke Udtryk, og der undslap ham iøvrigt nogle Ytringer, som tydede paa, at han ikke længere var helt sikker paa, at han havde valgt den rette Udvej (»det, der var sket i Nat, var nok ikke helt rent i Kantene«). Han fortalte iøvrigt, at han havde bedt de radikale og socialistiske Partiførere om at vise ham personlig den store Indrømmelse at gaa ind paa, at Ministeriet blev siddende – men Svaret havde været, at det var et alt for stort Offer.

Paa min Anmodning tillod Kongen mig at offentliggøre hans Brev, men et Par Timer senere bad han mig telefonisk ikke at gøre det, fordi han var bange for, at det vilde gyde Olie i Ilden. Naturligvis tog jeg denne Henstilling til Følge.

Paa Kongens Opfordring havde jeg bedt d'Herrer Ministre, der netop var samlede hos mig ved 1-Tiden, om at komme op paa Slottet, hvor Kongen ogsaa til dem udtalte sin Taknemlighed og Paaskønnelse.

Vi deltog i det kgl. Taffel, og Kongen udtalte paany til Ministeriets Medlemmer sin varmeste Tak for det, vi havde gjort, og Haabet om, at det vilde blive til Lykke for Landet. Han vilde fremtidig betragte os som staaende ham og hans Hus personlig nær. Efter Tafflet skænkede han os sit Fotografi i Ramme.

Hermed ender Beretningen om det 5 Dages Ministerium. Jeg kan dog ikke slutte uden at udtale min Glæde over det udmærkede Forhold, der fra først til sidst har hersket mellem Ministeriets Medlemmer, og som hjalp os til at komme over de mange Vanskeligheder, som vort korte Liv var saa rigt paa.

København, den 8. Maj 1920.

Otto Liebe.«

I professor Aage Friis' notat, der ikke blev affattet med henblik på offentliggørelse, er udeladt nogle bemærkninger om eventuelle arkivalier efter statsminister Otto Liebes far og onkel. Notatet har været lånt til Ove Rode, da han udarbejdede sin fremstilling af påskekrisen.

»Ved »Nordens« Middag den 2. December 1921 havde jeg en længere Samtale med Otto Liebe om hans Ministeriums Stilling til det slesvigske Spørgsmaal etc. Han sagde, at Ministeriet var ikke blevet dannet for at faa Flensborg til Danmark eller Internationalisering af 2. Zone gennemført. Han selv havde ønsket at faa Flensborg, men vel at mærke kun hvis Flensborg stemte for Danmark, og efter Afstemningen i Flensborg havde han været en bestemt Modstander af Forsøgene paa at faa Flensborg til Danmark, altsaa ogsaa af Rovsings Bestræbelser. Paa min Indvending at hans Ministerium jo dog havde støttet disse Bestræbelser, svarede han, at de absolut kun havde gjort det ene, at de havde raadet Flensborgfolkene til at faa Afgørelsen udsat til efter Valgene. Han erindrede meget godt, at vi, hvad han tidligere ofte havde tænkt paa, havde haft en Samtale i et Tog til Stockholm før Afstemningen i Flensborg og før hans Ministeriedannelse, i hvilken han netop overfor mig havde gjort gældende, at han kun ønskede Flensborg efter en gunstig Afstemning. Jeg sagde, at [jeg], nu da han erindrede mig derom, ogsaa huskede dette, men vi kunde ikke nøjagtig faa fastslaet, hvornaar denne Samtale fandt Sted. Jeg mente, det var da jeg rejste til Trondhjem for at holde Forelæsninger, altsaa i Marts 1920, han mente, at det var tidligere. Liebe fortalte mig, at han i Rigsarkivet havde deponeret en Fremstilling af sin Politik, som han havde ladet gennemlæse af en af sine Kolleger. Konow havde ogsaa nedskrevet sine Erindringer umiddelbart efter⁷³⁾.

Liebe fortalte, at han i en Samtale, der havde fundet Sted mellem Stauning og Rovsing, hvor sidstnævnte havde gjort sit Standpunkt til Flensborgspørgsmaalet gældende, bestemt havde præciseret, at dette

⁷³⁾ Konows beretning findes i Rigsarkivet.

ikke var Ministeriet Liebes Standpunkt, men Samtalen derom maatte være en Privatsamtale mellem Rovsing og Stauning. Liebe bemærkede, at han aldrig havde fortrudt, at han havde sat sit Navn under Oktoberadressen⁷⁴), dens Indhold fandt han stadig fuldstændig korrekt, der var sket en urigtig Fortolkning, der laa i Udtrykket. Han var i sin Tid blevet opfordret til at tage sit Navn tilbage, men havde nægtet at gøre det og fastholdt stadig, at Adressen havde været fornuftig, hvilket ogsaa maatte vise mig, at hans Ministerium ikke havde været dannet paa Flensborgspørgsmaalet.

. . .

Ved senere Samtale med Liebe konstateredes det, at *jeg* ikke havde været i Sverige den 14. Februar 1920 og han ikke havde været der den 20–21. Marts 1920, da jeg havde været i Stockholm. Derimod havde han været i Stockholm med en Direktør Kiær⁷⁵) den 21–23. Maj 1919, og da havde jeg været der til »Norden«s Fællesmøde med Middagen og Folkemødet paa Hasselbacken, Prinsesse Margarethas Bryllup etc. Formentlig maa vor Samtale i Toget have fundet Sted dengang. Denne Usikkerhed med Hensyn til Tidspunktet ændrer imidlertid ikke den fælles sikre Erindring om Liebes Udtalelser ved paagældende Lejlighed«.

---

⁷⁴) En kreds af mænd fra alle partier under ledelse af H. V. Clausen, Aage Friis, M. Mackeprang og H. L. Møller udsendte 13. oktober 1918 en ikke offentliggjort adresse, hvori ønsket udtaltes om, at kun det danske Nordslesvig måtte gå til Danmark. Baggrunden for adressen var et rygte om, at ententen ville tilbyde Danmark hele Slesvig uden afstemning. (Sønderjyllands Historie, V, 1932–33, 273 f.)

⁷⁵) Måske bankdirektør, konsul J. F. Kiær (1873–1941).

ANMELDELSER OG LITTERATURNYT

Ved universitetslektor, cand. mag. H. P. Clausen, universitetsadjunkt, cand. mag. Troels Dahlerup, overarkivar, mag. art. Vagn Dybdahl, arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen, bibliotekar, dr. phil. Helge Sjøgaard og arkivar, cand. mag. Paul G. Ørberg.

Vilh. la Cour og Hans Stiesdal: Danske voldsteder. Hjørring amt. (Nationalmuseet, 1964). 286 s.

Bindet om Hjørring amt af dette værdifulde værk er skrevet af Vilh. la Cour, der sammen med museumsinspektør Hans Stiesdal har udført undersøgelserne, men i øvrigt er hele Nationalmuseets materiale benyttet og forskellig hjælp modtaget fra mange steder. 13 voldsteder er beskrevet. Af disse er de 2 forhistoriske tilflugtsborge, Aggersborg hører til Trelleborg-typen, og kun 10 er levninger af borge i ordets almindelige betydning. Tallet er lille i sammenligning med antallet af de adelige sædegårde, som har fyldt Vendsyssel i middelalderen, og bogen indeholder derfor ikke nogen opregning af adelsgårdene fra denne landsdel, men giver kun en beskrivelse af de store gårde, hvis levninger endnu fremtræder i terrænet. Kr. Erslev har i Hist. Tidsskr. 7, VI, p. 121-129 (1905-06) i en anden sammenhæng peget på de mange små adelsmænd i middelalderens sogne, og det ville have været af værdi at lære de ydre forhold, hvorunder de levede, at kende, men deres gårde har ikke efterladt sig påviselige spor og har næppe adskilt sig meget fra den almindelige bondegård. Hvor meget man må reducere fordringerne til en herremands bolig i denne tid, har Axel Olrik strejft i et foredrag 1895 (trykt i Danske Studier 1925, p. 147-55). Hele denne ukendte og ubestemmelige mængde kan dog ikke udelades af overvejelserne, hvis man vil danne

sig et helhedsbillede af »borgene« i Vendsyssel, og på denne baggrund fremtræder de beskrevne voldsteder som betydelige pladser, der har adskilt sig fra alle de andre.

Jordfundene på de beskrevne voldsteder har ikke givet et stort udbytte, og bogens vigtigste resultat er de omhyggelige nivellementer og de samlede oplysninger, den giver om hvert anlæg.

Aggersborg indtager en særstilling, og med rette har Vilh. la Cour ofret et tillæg til den øvrige beskrivelse, hvor han søger at finde forbilledet på typen. Desværre har det store arbejde været delvis forgæves, idet dr. la Cour søger at vise, at disse lejrborge med den pinligt nøjagtige opførelse har deres forgængere i de noget ældre ringvolde i de omliggende lande, men begrundelsen virker ikke overbevisende, og foreløbig må Aggersborg og dens slægtninge henstå som gåder, hvor den primitive jord- og træarkitektur står i den stærkeste modsætning til den raffinerede præcision, hvormed de er bygget.

Helge Sjøgaard.

Niels Skyum-Nielsen: Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maske-ring. (Munksgaard, 1964). 251 s.

Blandt vort fags »obligatoriske discipliner«, hvor så at sige enhver nordisk forsker af format har følt sig forpligtet til at ytre en mening, indtager vist det stockholmske blodbad

en førsteplads. Uanset betydelige forskelle i vurdering og resultater har forskningen til denne dag stort set været enig om, at henrettelserne »kun kan betegnes som en politisk voldsdåd af værste art« (Henry Bruun 1940), hvorfor diskussionen især har berørt detailspørgsmål som ansvarsfordelingen – kongen personligt, hans råder, svenske (Gustav Trolle), danske (Didrik Slaghek) etc. – hvorvidt retssagen var en ren farce eller dog i nogen grad hyklede lovlighed, samt forskellige kritiske problemer om kildernes indbyrdes forhold og værdi.

Det er derfor med særlig spænding, at man åbner dr. Skyum-Nielsens bog, idet han hidtil har vist en forbløffende evne til at angribe traditionelle spørgsmål og gang på gang slået forskningen med overraskelse over den sikkerhed, hvormed han har kunnet gennemføre en total omvurdering af et tilsyneladende næsten uddebatteret problemkompleks.

Da de begivenheder, som udspillede sig på Stockholm Slot i november 1520, i hvert fald i formen var en proces, har forfatteren ganske logisk spurgt sig selv, hvorfor man i forsøget på at skaffe sig juridisk rygdækning gik så utroligt klodset til værks, som hidtil af forskningen antaget. Og med dette udgangspunkt når S-N frem til det forbløffende resultat, 1) at visse hidtil næsten uovervindelige modsætninger imellem kilderne opløses, 2) at retssagen set i lyset af såvel international som især af *lokal svensk kirkeret* viser sig at være gennemført med frapperende dygtighed og kirkeretlig sagkundskab.

Det kildekritiske crux er modsætningen imellem »Sentensen«, et af 14 høje gejstlige 1520 udstedt aktstykke, der udtaler, at visse af Gustav Trolle anklagede personer har gjort sig skyldige i åbenbart kætteri, og »Relationen« af 1523, hvori tre af de 14 over for Gustav Vasa blankt fralægger sig ethvert ansvar for de blodige begivenheder. (Derimod tager S-N na-

turligvis afstand fra Olaus Petris ca. 1546 skrevne propagandistiske fremstilling).

Disse to aktstykker, »Sentensen« af 1520 og »Relationen« af 1523, har dannet udgangspunkt for forskernes hidtidige kombinationer:

Har *de 14* udstedt en »Dom« under pres fra Christiern II (Paludan-Müller), eller ønskede *de tre* i 1523 at løbe fra det ansvar, som Gustav Vasa måske ville rejse imod dem (Erslev, med hvem de fleste har afvist Relationens kildeværdi), er Sentensen antedateret, dvs. at Christiern II *efter* blodbadet tvang de 14 til at legalisere sin bloddåd (Sandström, ja allerede 1596 foreslået af Huitfeldt)?

Har ærkebispens ønsket at rejse »civilt søgsmål« om erstatning, af kongen drejet over i retning af en kriminel kætteranklage (Gottfried Carlsson, jfr. Olaus Petri 1546), eller var tværtimod Gustav Trolle kongens »Onde ånd«, der ved sit hårdnakkede had til Sturepartiet tvang kongen til at opgive amnestipolitikken (Laurits Weibull)?

Tidligt var man opmærksom på, at kirkeretlige aspekter spillede en væsentlig rolle i sagen, således Weibull, der indså sondringen imellem kætteri og *notorisk* kætteri; men endnu 1955 fastslog Kauko Pirinen, at »overtrædelserne imod den kanoniske ret var mange og grove«.

Forfatterens nyvurdering samler sig om to afgørende punkter: 1) som Weibulls elev går også han ud fra, at processen drejede sig om *åbenbart* kætteri, og drager heraf den logiske slutning, at vi hermed er ude af det egentlige kætteribegreb og inde i notoritetsforbrydelsen, dvs. at Pirinens i og for sig korrekte indvendinger bliver irrelevante.

Sagens kerne er en paragraf i svensk partikulær kirkeret, efter hvilken de, som »nat og år« trodsigt har stået i band uden at søge absolution, som uforbedrelige *bandsmænd* skal dømmes under kongens sværd (idet kirakens »barmhertighed« forbød dens

deltagelse i afsigelsen af blodige domme), en elegant løsning, der på én gang giver kongen mulighed for at tilsidesætte amnestien (som han naturligvis ikke har kunnet give på kirkens vegne), og samtidig ret til at execvere, for ikke at sige pligt og kompetence, hvad han naturligvis ikke kunne have i en kætterisag, men derimod nok i en sådan »Kongens foged-forretning«.

Dermed bliver processens gang logisk og lovmedholdelig. Ærkebispem anmelder (»tilsiger«) sine fjender for kongen, der som rigets øverste dommer straks begynder at »ransage« med det resultat, at det berømte sammensværgelsesbrev af 1517 fremkommer; men i modsætning til hidtidig forskning fremhæver S-N, at dette ikke kunne være nogen overraskelse, da Gustav Trolle under lejde havde været til stede ved udstedelsen af dette *åbne* brev! Overgrebene imod Gustav Trolles person og nedbrydelse af Ståket Slot måtte ifølge gængs kirkelig opfattelse være at anse som forhold, der ipso facto bragte band over deltagerne, medens den vitterlige sammensværgelse imod såvel lokale som kuralle myndigheders indgriben var en bevidst stillen sig uden for den hellige almindelige kirke, og tilmed var sagen fulgt op med forkyndte bandlysninger såvel fra Lund som fra Curien.

Fortællingen om »Brask-Lappen« er desværre blot et af Olaus Petris storartede påfund; thi den kløgtige Hans Brask har utvivlsomt fremlagt en veritabel notarialattest om, at han kun nødtvungent deltog i 1517-sammensværgelsen, og S-N giver flere udmærkede eksempler på tilsvarende protester. Men episoden viser, at retten langt fra gik summarisk til værks, da den skulle afgøre sigtelsernes overensstemmelse med facta. At forholdene var vitterlige, kunne ingen tvivle om, hvorfor de sigtede tilbageholdtes natten over på slottet.

Men derfra og til at dokumentere disse vitterlige sagforholds kriminelle

karakter var endnu et skridt nødvendigt. I kirkeret var kongen inkompetent, hvorfor han ønskede et gejstligt responsum, og den følgende dag indkaldtes 14 gejstlige, blomsten af Sveriges kirke, fire bisper, én dominikaner, 9 kapitelsmedlemmer, eller to dr. theol., to dr. juris plus 7 magistre!

Dette andet punkt, hvor S-N sætter ind og afgørende ændrer vor opfattelse af begivenhederne, er med hensyn til den rette forståelse af Sentensen – sammenholdt med den famøse Relation – hvorom hidtil megen tvivl har rådet (af Erslev jævnsides betegnet herhjemme alt for lidet kendte gejstlige retspleje (det er vist første gang, at vi finder internationale autoriteter som Churchill, Eichmann o. m. a. citerede i et dansk værk) viser S-N, at det specielt i kætterspørgsmål var kutyme, at domstolene indhentede ekspertudtalelser, først og fremmest om, hvorvidt de af retten fremdragne forhold kunne anses for trosforbrydelser eller ej.

Herved ophæves modsætning imellem Sentens og Relation; og i betragtning af, at der 1523 burde kunne findes talrige øjenvitner til begivenhederne, må det have været stærkt begrænset, i hvor høj grad der kunne pyntes på fremstillingen. Ikke blot påviser S-N, at vi på dette punkt i sagen må forvente et gejstligt responsum; men dels har vi i Sentensen et sådant bevaret, dels de tres erklæring om, at de »rent abstrakt« besvarede nogle spørgsmål, herunder at bekæmpelse af pavens myndighed var at anse for vitterligt kætteri. Tilmed har man på et enkelt punkt i højere grad draget deres troværdighed i tvivl, end teksten gav grund til, idet magister *Kaj Bom* i et responsum til S-N har angivet en ny læsning. Hvor man hidtil gik ud fra, at Relationens udstedere benægtede kendskab til en evt. påfølgende domfældelse, synes deres brev nu blot at fremhæve, at de ikke ud fra de stillede spørgsmål eller deres eget svar havde kunnet forestille sig de grufulde

konsekvenser, altså at der kunne følge en sådan dom. Samtidig forstås til fulde, hvorledes de 1523 kunne fralægge sig ethvert ansvar, idet de som eksperter blot svarede »teoretisk«, hvorfor juridisk ansvar alene tilfaldt domstolen.

Hermed bortfalder i nogen grad den anstødssten, at Gustav Trolle, »Anklageren«, deltog i udstedelsen af Sentensen, da han naturligvis måtte være inhabil som dommer. Dog kunne jeg have ønsket en lidt nøjere redegørelse for eksperter (jurisperiti) kvalifikationer, specielt om der trods alt ikke med føje kunne gøres indsigelse imod, at domstolen sender »rekvirenten« Gustav Trolles tilsigelse til ærkebiskop Gustav Trolle som ekspert? Ligeså undrer jeg mig over, at forfatteren ikke har benyttet lejligheden til her at gøre rede for forholdet imellem konge og rigsråd som domstol i betragtning af, at dette i Danmark i ikke ringe grad kan parallelliseres med kirkens enedommer plus jurisperiti.

At forskningen til denne dag er strandet på forståelsen af Sentensen, skyldes givetvis det psykologiske faktum, at vi i en så celeberr sag venter at finde en *skriftlig* dom, skønt vi så at sige ikke har én middelalderlig kriminaldom bevaret, men blot domme i sager, der gav adkomst. Pudsigt nok anfører S-N ikke sin egen opdagelse af, at Byrge Gunnarsens eksemplar af dommen over Poul Laxmand betoner, at den var *civil*, ikke kriminalretlig! Men i det hele taget dominerer svenske og *franske* henvisninger, medens forfatteren er karrig med specielt danske eksempler.

Med stor metodisk dygtighed har S-N nået frem til det overbevisende resultat, at processen, hvoraf det stockholmske blodbad udsprang, langt fra at være et klodset, overfladisk legaliseringsforsøg tværtimod er en med overlegen dygtighed ledet regelret bandsmandsproces i overensstemmelse med »den skrevne svenske lov«,

en interessant parallel til forfatterens disputats om højmiddelalderens danske kirkekamp, hvor han konkluderede, at kongemagten klarede sig ved at have de bedste juridiske hoveder til disposition.

S-N er dog ikke faldet for den nærliggende fristelse at ville forklare *alt* og som ikke ualmindeligt blandt historikere opkaste sig til appel- eller kassationsret over for processen. Vigtigere er det for ham at sætte sig ind i domstolens tidsmæssige baggrund og søge at forstå, på hvilket grundlag den nåede sit resultat. Blandt andet fremhæves det, at der *efter* domfældelsen er sket uregelmæssigheder, idet der må være blevet henrettet flere, end proceduren berettigede. Men tal og navne er langt fra sikre, enkelte henrettelser har således intet med processen at gøre (deserterede lejetropførere), og i andre tilfælde har man muligvis »parallelliseret«, dvs. henrettet en del givetvis lige så skyldige som de formelt set korrekt dødsdømte. Det juridiske ansvar derfor tilfalder ifølge S-N kongen, det vil vel sige »den verdslige magt«; mon ikke folk som Didrik Slaghek og konsorter har været i stand til at fiske i rørte vande?

På ét punkt finder forfatteren en grov formfejl, idet bloddømmene ramte to bisper, der alene havde paven til værneting. Men atter kommer hans udstrakte belæsthed ham til hjælp, idet han giver talrige lærerige eksempler på, at den verdslige magt middelalderen igennem var særdeles utilbøjelig til at indrømme notorisk kriminelle gejstlige the benefit of the clergy.

Mine få indvendinger bliver rent formelle. Denne kyndige udgivers personlige stil kan endnu være ret usikker, og han ynder hjemmelavede ord (»procesfrihed« = amnesti – Haupt- und Staatsaktion forekommer mig misforstået, i hvert fald er det femininum). I noterne citeres ADP og SD snart med nr., snart med pagina; ved henvisning til DRA, TKUA hen-

vises (uden pakkenummer) til en gruppe på ca. 20 pakker og 4 bind.

Det er en bog med perspektiver i, ja endnu flere end forfatteren giver. Således viser den klart middelalderkirkens udsatte stilling; thi man må ikke opfatte de skarpe kirkemødevedtagelser om band imod overgreb som vidnesbyrd om en stærk position. Snarere er disse helvedesfordømmelser at forstå som nødråb, for ikke at sige hysteriske angstudbrud fra en på mange måder magtesløs institution, der håret oppe af ideelle krav ofte gabede over mere, end de reelle magtmidler tillod. Følgelig ender de fleste kirkekonflikter med et såre magert forlig, og den gru, der endnu står om blodbadet, skyldes især den sjældne konstellation, at konge og kirke arbejdede sammen.

Specielt viser denne episode os den svenske kirkes vanskelige situation; at bekæmpe de »antiklerikale« Sturer ved hjælp af Christiern II var som at uddrive Satanas med Beelzebub. Kongen havde selv for vane at tage hårdt fat på bisper; hvad Herrens salvede dækket af purpuren tillod sig, var dog ikke andet, end hvad kirken århundredre igennem havde været vant til. Men at usurpatorer som Sturerne – oprørere såvel imod Gud som konge – forsøgte sig ad de samme baner, måtte få et ubehageligt præg af »hussitisme«, og med vanlig dygtighed trækker S-N linier langt bagud og viser, at det var et af unionskongernes mest slidte våben at hente pavelige handlysninger imod deres svenske modstandere.

Ganske naturligt koncentrerer et sådant metodisk værk sig om placering af kilderne i deres korrekte sammenhæng, og først i et slutningskapitel ridser forfatteren nogle af de konsekvenser op, som hans epokegørende resultater må medføre, ikke mindst det fine spil gejstlig og verdslig domsmagt imellem, og S-N antyder den uhyggelige mulighed, at ledende politikere lige siden kongens amnesti havde forberedt dette alternativ, ikke som

en nødvendighed, men som en eventualitet, hvis det fra et samarbejde med Sturepartiet skulle blive oportunt at skifte over til højkirkepartiet!

Troels Dahlerup.

Jørgen H. Barfod: Orlogsflåden på Niels Juels Tid. (Marinehistorisk Selskabs Skrift nr. 7, 1963). 156 s.

Det er et overordentligt omfattende kildemateriale, marinehistorikeren Jørgen H. Barfod har måttet gennemgå til denne skildring af den danske flåde i sidste halvdel af 1600-tallet. I næsten samtlige regeringskontorer er der hentet enkeltheder; men interessantest er nok anvendelsen af svenske diplomaters korrespondance med deres regeringer. Her fremkommer nemlig foruden de reelle oplysninger en række personlige vurderinger til klarlæggelse af flådens tilstand og eventuelle effektivitet.

Bogen er spækket med skibsnavne og tekniske betegnelser, som den vel må være det; men resultatet er naturligvis, at den herved kun vender sig til en kreds af specielt interesserede, som for tidsrummet kan hente sig underretning om flådens størrelse og sammensætning, skibstyperne og deres bygning, skibenes ornamentering (der spillede en rolle for deres sejl-dygtighed), deres bestyknings og deres mandskabs våben. Desuden redgøres for de norske kobber- og jernværkers produktion af våben og ammunition, og fra Krigskancelliets kongelige ekspeditioner opstilles et orlogsskibs fulde udrustning 1673. En ganske kort oversigt over de europæiske flåders størrelsesforhold afrunder bogen.

Finn H. Lauridsen.

Alb. Fabritius (udg.): Maleren Otto Baches erindringer. (Gad, 1964). 169 s. i 4° med talrige tegninger af kunstneren.

Baches erindringer blev brudstyk-

kevis gengivet i Peter Christiansen: Otto Bache (1928). Her er de udgivet i deres helhed; selv om de nok ikke vil gå ind i rækken af de mest vægtige memoirer, er de – foruden at bogen er særdeles smuk – en værdifuld forøgelse af det historiske kildestof. Bache fortæller kort om sin egen barndom og giver et udmærket billede af det København, han da levede i; men derefter kommer det centrale: en lang række karakteristiske af godsejeradelens fremtrædende personer og af herregårdslivet i de sidste årtier af 19. årh., således som Bache mødte det under sine talrige besøg landet over for at udføre portrætbestillinger. Uden at være dybtgående siges en del, som både bidrager til øget forståelse af en række af højres ledere, og som fæstner det miljø, de levede i. Mindre afsnit beretter om Baches rejser til Paris og Rom og om de nordiske kunstnere, han traf der. Udgiveren har i noter og personregister givet netop de oplysninger, der er nødvendige.

Vagn Dybdahl.

C. Nørrelykke-Christensen og Jens Chr. Christensen: *Brydningstider. Træk af Sæbykredsens politiske historie 1848–1963. (Vendsyssel Tidendes Bogtrykkeri, 1964). 84 s.*

Bogen er udsendt i anledning af 75-året for stiftelsen af »De demokratiske foreninger i Hjørring amts 2. valgkreds – Sæby«. Siden 1872 har Sæbykredsen valgt venstre (i 1909 radikal); før den tid vekselvis venstre- og centrumsmænd – 1855–66 den senere kulturminister J. C. H. Fischer. Bogen holder sig væsentligst til at skildre valg møder og større offentlige møder, men giver også karakteristiske af en del af kredsens folketingsmænd, navnlig Vilh. Lassen, P. P. og Hans Pinstrup; med er også spredte oplysninger om formerne for kandidatnomineringerne. Bogen kunne

uden tvivl bore dybere, også da en hel del kildemateriale øjensynlig er bevaret; den vidner om de rige forskningsmuligheder, der gemmer sig i den lokale, politiske historie, og som vil kunne bidrage væsentligt til belysning af det politiske livs udvikling.

Vagn Dybdahl.

Statsrådets forhandlinger 1848–1863. VI. bind, 7. juni 1854–30. august 1856. Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. (1964). 688 s.

Udgaven af statsrådets forhandlinger mellem 1848 og 1863 skrider støt og planmæssigt fremad under landsarkivar, dr. Harald Jørgensens ledelse. Det sidst udkomne svære bind – det 6. i mammutrækken – dækker godt to år fra 7. juni 1854 til 30. august 1856. Det vil sige, at vi her har fortsættelsen af forhandlingerne under Ørsteds ministerium og det meste af forhandlingerne under ministeriet P. G. Bang. Heller ikke i dette bind er foretaget udeladelser, og gode registre letter som hidtil benytteren, når han skal bruge af det vældige stof.

H. P. Clausen.

Vilh. la Cour: Med Far i felten. På grundlag af breve fra 1864. (Gyldendal, 1964). 185 s.

Fælles for en del af de krigsdeltagere, der kom hjem fra 1864, var det, at de kun sjældent og højst ugerne talte om deres oplevelser. Nederlaget lå i dem som en smerte, de helst ville glemme eller i al fald tie om. Vilh. la Cours far, landøkonomen J. C. la Cour, en af dansk landbrugs mest betydende mænd i sidste fjerdedel af forrige århundrede, hørte til blandt den del af krigsveteranerne. J. C. la Cour deltog i krigen som løjtnant, og da forældrene var døde, henholdsvis i 1898 og 1929, fandt sønnen en om-

fattende samling af breve, de havde veksllet i krigsmånederne, og som på en ejendommelig og uventet måde bragte ham helt ind på livet af næsten alle sider af de sørgelige hændelser.

Fra sit grundtvigsk prægede miljø, der blandt sine medlemmer også talte svigerfaderen Frederik Barfod, medbragte løjtnant la Cour i krigen en sikker forvisning om en folkelig genrejning ved Guds hjælp og en klippefast tro på sandheden og retten i den danske sag, en tro, der kun kunne føre til sejr. La Cour blev skuffet, som størstedelen af det danske folk blev det, og han giver i sine breve stærke udtryk derfor – ikke bare over for det, som han mente var en slet politisk og militær ledelse, men også over for det folk, som ikke havde haft mod til at søge hjælpen det eneste sted, hvor den virkelig var at finde – hos Gud.

Som et udtryk for visse sider af stemningen omkring 1864 er disse breve intet mindre end enestående. I ingen tidligere publikation – bortset fra samtidens aviser – har det været muligt helt at fornemme, hvordan de, som var så bombesikre på en sejr, egentlig tænkte, følte og handlede, når de stod midt i begivenhederne. Som soldat virker la Cour professionel: frygtløs, udførende et arbejde, som politiker egentlig lige så ureflekteret: dommene er hårde og rygende uretfærdige, fordi de savner baggrund. Men midt i det alt sammen skulle hverdagen leves, og det er vel trods alt den, som brevene på trods af deres særpræg i første række belyser. De holder stolt trit med både Rist og Dinesen, og er som historisk kilde naturligvis langt værdifuldere.

Bogen har som undertitel: »På grundlag af breve fra 1864«, og herved skal forstås, at de ikke er gengivet in extenso, men i uddrag og meget ofte kun i referat. De er forbundet af en refererende tekst og en løbende redegørelse for krigens gang, begge dele noget som Vilh. la Cour vist

egentlig var ked af. Der er ingen grund til det: »Med Far i Felten« er blevet en af de mest værdifulde mindebøger i hundredåret for den sidste slesvigske krig.

Finn H. Lauridsen.

Aage Mogensen: Soldaten og den tabte krig. (Forlaget Fremad, 1963). 175 s.

Redaktør Aage Mogensen kalder sit indledningskapitel for »Soldaten der blev glemte«, og han sigter hermed til den kendsgerning, at den menige fra 1864 ikke blev hyldet som nogen tapper landsoldat, skønt han kunne have fortjent det fuldt såvel som ham fra Treårskrigen. Han var offer for en ansvarsløs politik, måtte kæmpe improviseret under de vanskeligste forhold, og da han kom hjem, måtte han smugles ind i sin garnison ad bagvejen for at undgå forhånelser på gaden. Takken var en proklamation fra kongen og overgeneralen og en »kobberskilling« til at hænge på frakken. Det officielle Danmark ville glemme ham. »Det var bittert, og det var blodigt uretfærdigt«.

Denne optakt og bogens titel i øvrigt skulle vel ikke gøre det urimeligt at vente et forsøg på at tegne den danske 64-soldat som menneske og type på baggrund af krigsbegivenhederne, og noget sådant har nok også foresvævet forfatteren. Det lykkes bare ikke. Det havde nok været muligt at gøre det f. eks. ved at gennemstudere det enorme brevmateriale, der er bevaret, og hvoraf en betragtelig part i tidens løb er offentliggjort i de amts-historiske årbøger. Aviserne kunne have givet deres rundelige bidrag, og selvfølgelig det offentlige arkivstof. Aage Mogensen har i stedet på grundlag af, hvad der tidligere har været trykt, givet en relativt kortfattet, men overskuelig og velskrevet redegørelse for krigen og dens forudsætninger. Hvorvidt det så var nødvendigt, er

mindre væsentligt. Den er en acceptabel introduktion, selv om den mangler registre. Billederne er i hovedsagen de kendte træsnit og stik fra tidens danske, engelske og tyske illustrerede blade – i udmærket gengivelse.

Finn H. Lauridsen.

Christopher Bruun: Soldat for sanning og rett. Brev frå den dansk-tyske krigen 1864. Utgitt af Vegard Sletten. (Det Norske Samlaget, 1964). 136 s.

»Hvad der for mig var af størst vigtighed i denne sag, var ikke skandinavisme, men sandhed og idealitet, ikke Danmarks nød, men Norges åndelige fare« – skrev den norske teolog Christopher Bruun 28. marts 1864 til sin mor i Rom. Han var på vej til Danmark for som frivillig at deltage i krigen. Under den tyske besættelse fandt hans dattersøn, den norske journalist Vegard Sletten, dette brev med adskillige andre på et loft, og det er forståeligt, at de netop i de dage betog ham stærkt. De afslørede nemlig adskilligt mere, end man tidligere havde vist, om motiverne for morfaderens krigsdeltagelse, selv om denne både før og efter 1864 offentlig gav dem til kende i både skrift og tale.

Christopher Bruun gik i krig først og fremmest for at realisere sig selv. Han tog den chance, situationen bød ham, for at sætte sit liv ind for en sag, hvor efter hans opfattelse Danmark repræsenterede sandheden og retten – nøjagtigt sådan som de store ord i festens stunder havde udtrykt det. Nogen elsker af Danmark var han så vist ikke, og heller ikke rummede hans sind nogen trang til at hjælpe »en broder i nød«. Bruun bliver her ved formentlig en ener blandt de nordiske frivillige, og med det pionerarbejde, han senere kom til at udføre i den norske folkehøjskole, in mente er de her offentliggjorte breve

egentlig snarere bidrag til belysning af den åndelige baggrund for denne end til skildring af krigen.

Bruun kom nemlig næsten ikke i krig. Han var kun på Dybbøl et par dage, og stormen oplevede han fra Als. Resten af tiden, til han i begyndelsen af august blev permitteret, tilbragte han i Aarøes strejfkorps, men uden at komme i træfning. Til gengæld oplevede han den danske ønatur på Fyn, Tåsinge og Sjælland; han kalder de lyse bøgeskove for et alfeeventyr – »jeg tvivler på, at Italien har noget yndigere« (28. april).

For Danmarks fortvivlede situation manglede den norske frivillige i sin stærke idealisme helt forståelse. Han ville slås til det sidste; der ville altid blive noget og nogen tilbage. Hans breve (der med undtagelse af et par enkelte alle er til moderen) er fulde af skarp kritik, især mod regeringen, men også mod det danske folk. »Trællesind« kalder han det, når han har hørt soldater sige, at det var lige meget, om de stod under danske eller tyske. Kritikken er naturligvis først og fremmest affødt af hans skuffelse over ikke at finde, hvad han søgte, og selv om den i sit indhold ikke er ny, er det alligevel interessant at se den fremlagt så stærkt af en fremmed – selv om den så også ind imellem er uretfærdig og præget af, at hans sag var en anden.

Finn H. Lauridsen.

Breve fra reserveløjtnanten til konseilspræsidenten. Viggo Monrads breve til faderen D. G. Monrad 1863-64. Udgivet af Albert Fabritius. (Gad, 1964). 120 s.

Det er lidt af en tilsnigelse, når dr. Fabritius i både titel og undertitel så kraftigt fremhæver D. G. Monrad. Langt størsteparten af de her offentliggjorte 69 breve er faktisk stilet til hans hustru, brevskriverens mor, og enkelte til andre familiemedlemmer.

Den læser, der derfor af titlen lader sig lokke til i den lille bog at søge øget viden om mennesket og politikeren Monrad, bliver til en vis grad skuffet. Til gengæld er brevene i høj grad læseværdige af andre årsager.

Viggo Monrad har været lidt af en mahognifyr. Munter, livlig og noget overfladisk møder han de skæbnetunge begivenheder; hans tone er akademisk, men ukompliceret, og han modnes tydeligt af det, han er med til. Ind imellem sine beretninger om dagligdagens begivenheder, strør han – især mod slutningen – også en række vurderinger, der især negativt går ud over hærens linieofficerer. Bogen er – sit emne til trods – et ganske charmerende portræt af en ung mand, der i og for sig lige så godt kunne have tilhørt en anden kreds end netop den Monradske. Den er i sit indhold mere en stemningsbeskrivelse end en beretning, men nok en stemningsbeskrivelse af en noget anden karakter end så mange tidligere.

Da Monrad i 1865 emigrerede til New Zealand, fulgte sønnen med, og han blev derude, da forældrene i 1869 vendte hjem. Først 1885, da hans første hustru var død, tog også Viggo Monrad tilbage til Danmark, hvor han blev assistent ved statsbanerne.

Finn H. Lauridsen.

Børge Schmidt (red.): Th. Stauning. Mennesket og politiker. (Fremad, 1964). 293 s.

I 1950 kom »Bogen om Stauning – skrevet af hans venner«; den var redigeret af Jul. Bomholt og Børge Schmidt. Den sidste har også stået for redaktionen af denne bog, der i anlæg svarer til de tidligere udsendte om Frisch, Hedtoft og H. C. Hansen, men også har træk fælles med den serie bøger, hvortil den første Stauning-bog hørte. Fra disse sidste adskiller den sig ved at have en større samlet

skildring af Staunings indsats som politiker; til denne kommer så en række ret korte skildringer af »venner«.

Bogen må vurderes ud fra det, den vil være: en sober, underholdende og oplysende bog for en vid læserkreds. Det er den også blevet; bortset fra et par ret uvæsentlige bidrag tilfredsstiller bogen de stillede krav, også på grund af de udmærkede illustrationer. Bogen er også sådan, at historikeren vil få adskillige nye træk og episoder med; men generelt vil det dog gælde, at den langt overvejende del af bogen er kendt i forvejen og heller ikke rummer nye synspunkter. Tilbage står, at en lang række begivenheder i Staunings politiske liv og sider af dette udmærket kunne trænge til en historisk behandling.

Vagn Dybdahl.

P. Chr. von Stemmann: En dansk embedsmands odysse I-II. (Gyldendal, 1961). 272 og 316 s.

En odysse har fhv. amtmand Stemmann kaldt sine erindringer, og da han derved formentlig mere har tænkt på det omtumlede end på de mange stationer, er titlen særdeles velvalgt. Stationerne har nemlig kun været to: Sønderjylland i genforeningsperioden og Bornholm under den tyske og russiske besættelse. Til gengæld har oplevelserne været af en mangfoldighed og brogethed, som få danske embedsmænd har været ude for. Kun 100 sider af hele værket er der levnet tiden før udbruddet af 2. verdenskrig. I 1920 kom Stemmann fra Indenrigsministeriet til Tønder som amtsassessor, og han fungerede i denne stilling en tid lang som en slags envoyé diplomatique mellem den internationale kommission i Flensborg og de skiftende ministerier i København. Fylde dagsbogsuddrag skildrer de forvirrede politiske forhold omkring Påskekrisen og de vanskeligheder, der herved opstod ikke mindst for de em-

bedsmænd, der i Sønderjylland stod midt i alt det nye.

Pr. 1. januar 1934 blev Stemann amtmand på Bornholm, hvor han under og efter besættelsen på grund af øens isolerede beliggenhed kom til at spille en dominerende rolle. Fremover vil hans erindringer fra disse år være et vigtigt kildeskrift – måske ikke mindst det eksemplar af dem, der med adgangsklausul er deponeret i Rigsarkivet, og som er adskilligt fyldigere end dem, der her er offentliggjort. I sin form er Stemann først og fremmest embedsmanden, der aflægger en rapport. Han vil ikke misforstås eller gøre sig skyldig i reelle fejl, og alle vigtige punkter forsynes derfor med – ofte lange – direkte citater af indberetninger og breve. Embedsmand var han også i den forstand, at han gennemførte i alle situationer, selv de værste, at reagere som sådan. En henvendelse til den tyske inselkommandant af 16. april 1945 i anledning af udvidede tyske befæstningsarbejder er i denne henseende – krigen var lige uden for døren – helt ud vidunderlig. I øvrigt er skildringen af de sidste faser af den tyske besættelse med den totale usikkerhed over for, hvad der skulle ske, af betydelig virkning.

Som bekendt blev Bornholm det eneste danske område, der fik russisk besættelse, og amtmandens erindringer fra disse måneder må derfor påkalde særlig interesse. Misundelsesværdig var hans stilling ikke, og han blev efter egen formening bakket elendigt op af centraladministrationen. Både Christmas Møller og Gustav Rasmussen får i den anledning et par kraftige sandheder med på vejen. Kontakten med russerne blev i formen gennemført med samme konsekvens, som tilfældet havde været med tyskerne; men den var præget af adskillig større selskabelighed, en tid endog domineret deraf. Der er mange morsomme træk fra russertiden, som på den anden side hvert øjeblik lige-

som har været på nippet til at »vippe over« og blive årsag til adskillig besværlighed.

På trods af de mange citater og andre forsøg på at gennemføre korrekthed er amtmand Stemanns erindringer naturligvis højst subjektive, som erindringer *må* være det. Men som et personligt vidnesbyrd om en embedsmands tilværelse i en tid, der lå uden for alt, hvad nogen dalevende havde kendt, er de særdeles værdifulde, og ringere bliver de ikke af, at de deres emne til trods er letlæselige og fornøjelige.

Finn H. Lauridsen.

Bertel Dahlgaard: Kamp og samarbejde. Nærbilleder af politik og politikere gennem 40 år. (Forlaget Fremad, 1964). 174 s.

I en forbemærkning til bogen skriver forfatteren bl. a., at erindringerne »er nedskrevet med det formål at kaste strejflys over politiske begivenheder, som måske kan påkalde interessen hos mennesker, hvem kendskabet til Danmarks nyere historie er af værdi«. Set på denne baggrund er formålet nået; fra en række områder af det politiske liv fra 1920 til de sidste år fortælles der om begivenheder og personer. I et par indledende kapitler fortælles om forfatterens barndom og ungdom, hvorefter det politiske begynder; hovedvægten er her lagt på tiden efter 1945. Bortset fra nogle enkelte sider er det meste af bogen samlet om centrale begivenheder i periodens historie; men da forfatteren øjensynlig ikke har lyst til at bringe detaljerede beretninger, bliver det for det meste til velkendte elementer af de forskellige begivenheder, hvortil ofte føjes Dahlgaards syn på dem i almindelighed. Det gør nok bogen til udmærket læsning for interesserede, men det gør den ikke til noget indholdsrigt historisk kildeskrift. Hvad der også mangler i bogen er miljøskildringer; rigsdagsarbejdet, mini-

stergerningen, livet i partiet og forholdet til dette, finansudvalgets virke er eksempler på emner, som sikkert med udbytte kunne have været taget op.

Generelt må man beklage, at bogen trods forfatterens mangeårige nøgleposition og hans stærke interesse for det politiske livs funktion ikke er blevet mere givtig for historikeren.

Vagn Dybdahl.

E. Dige: Politisk revy på langs og tværs. (Gad, 1964). 215 s.

Departementschef E. Dige i Finansministeriet har her publiceret dels erindringer, dels iagttagelser af og tanker om politiske problemer. På grund af erindringsstoffet skal bogen omtales her; men desværre indtager det en meget beskednen plads i bogen, kun godt en snes sider. På disse præsenteres dog kort den personlige baggrund for en af vor tids fremragende embedsmænd, alene derved får de værdi. I dette afsnit indgår også et stykke om departementschefstyret 1943-45, et emne, som også tages op i et senere kapitel. Begge steder bringes værdifulde generelle karakteristikker og konklusioner, men ikke konkrete oplysninger. Bogens øvrige indhold er afsnit om centraladministration, organisationerne, en række fundamentale problemer i demokratiet og i kulturlivet; udgangspunkterne er historisk betingede, og selv om den aktuelle argumentation vidner om erfaring og indsigt fremføres der dog næppe noget, som ikke kendes fra den politisk-videnskabelige litteratur.

Vagn Dybdahl.

Tage Kaarsted: Regeringskrisen 1957. En studie i regeringsdannelsens proces. Udg. af Institut for presseforskning og samtidshistorie. (Universitetsforlaget i Aarhus, 1964). 194 s.

Der hører vovemod til at give sig i kast med et så vanskeligt og kompli-

ceret samtidshistorisk emne som trekantregeringens tilblivelse i 1957. Men Tage Kaarsteds dristighed har fået sin belønning. Hans bog er blevet et særdeles vellykket bidrag til den samtidshistoriske forskning herhjemme – ikke blot fordi den fremlægger meget og vigtigt stof, men også fordi den betyder et nybrud med hensyn til emnevalg i vor politiske historieskrivning.

Kaarsted har undfanget ideen til arbejdet, mens regeringskrisen i 1957 stod på, og han begyndte indsamlingen af kildestoffet med det samme. Dette første materiale bestod af pressestof, og senere har Kaarsted suppleret det ved at foretage en systematisk og tidkrævende indsamling af oplysninger hos politikere, embedsmænd og pressefolk, der måtte formodes at kunne give bidrag til oplysning af begivenhederne omkring regeringskrisen i maj 1957. Desuden har Kaarsted haft adgang til partiprotokoller, dagbøger og samtidige noter.

Der er altså tale om et stykke samtidshistorie i egentligste forstand. Ikke blot analyseres et begivenhedsforløb, som ligger os meget nær i tid, men Kaarsted har også i vidt omfang selv måttet skabe sig sit kildemateriale, og han har da støttet sig på de endnu levende aktørers og iagttageres erindringer. Netop disse elementer i forskningsprocessen karakteriserer mere end noget andet samtidshistorikerens særlige situation.

Her ud fra giver sig også samtidshistoriens særegne problemer og muligheder. Det er klart, at nærheden i tid gør det vanskeligt på traditionel historisk måde at føle en distance til de behandlede problemer. Tilmed er spørgsmålene omkring en regeringsdannelse af en art, som det altid vil være vanskeligt at komme til bunds i. Der afsættes kun i begrænset omfang kildemateriale omkring disse problemer, bl. a. fordi forhandlingerne foregår mundtligt i mere eller min-

dre lukkede cirkler, hvor en del af teknikken består i, at de implicerede er fortrolige med mod- og medpartens tankebaner. Skal motiver og holdninger granskes, må det ofte ske på grundlag af aktørernes efterrationaliseringer, foretaget efter at hændelsesforløbet har nået en foreløbig afslutning.

Det rejser betydelige metodiske vanskeligheder. Men ved løsningen af dem kan netop den korte tidsmæssige afstand til begivenhederne vise sig at være en fordel. Det bliver muligt at skaffe kildestof frem, hvor det mangler, og forskeren kan danne sig et selvstændigt indtryk af kildernes ophavsmænd ved samtaler med dem og ved at konfrontere dem med sin viden fra andre kilder. Det giver et helt specielt samspil mellem forskeren og kildematerialet, som kan være særdeles frugtbart.

I Kaarsteds tilfælde har det i hvert fald givet udbytte. Han har kunnet fremskaffe et omfattende, tilsyneladende udtømmende kildemateriale. Desuden har han formået at undgå de mange faldgruber ved udnyttelsen af et materiale, der bliver til i lys af de problemstillinger, forskeren arbejder med, og som ydermere vil være præget af aktørernes egne vurderinger og normer både i handlingsøjeblikket og ved den senere genfremkaldelse af begivenhederne i erindringen. Der er mange hensyn at tage ved arbejdet med et sådant stof.

Kaarsteds energi og hans kompetence har antagelig været ham gode hjælpere til at få de implicerede til at udtale sig i det forbløffende omfang, som tilfældet har været. Han skriver i bogen om redaktør Jens P. Jensen og Bertel Dahlgaard, at de »begge er elskere af det komplicerede, taktiske spil« (s. 84). Kaarsteds egen fremstilling lader ingen læser i tvivl om, at han selv er en passioneret elsker af at følge det indviklede politiske spil, udrede trådene og gennemskue de taktiske attituder.

Dette næsten lidenskabelige engagement i iagttagelsen af den politiske praksis og forfatterens glæde ved de-taillen, som den f. eks. mærkes, når han oplyser, at H. C. Hansen den 22. maj kl. 17,30 talte med »den på grund af et lumbagoanfald sengeliggende konge« (s. 88), er en væsentlig forudsætning for, at Kaarsteds bog er lykkedes så godt. Hans beherskelse af emnet og stoffet belyses måske bedst af, at han i forbifarten kan give en lille ekstra oplysning om, at Jørgen Paldam, lederen af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, havde været med til at udarbejde en tale af Eiler Jensen på De samvirkende Fagforbunds kongres den 21. 5. 1957 (s. 143).

Betydningen af Kaarsteds indsats ligger ikke alene i den analyse af regeringsdannelsen, han har givet, men også i selve det, at arbejdet er gjort, d. v. s., at oplysningerne er indsamlet. Hvis bogen ikke var skrevet, ville stoffet ikke være tilvejebragt, og det kunne sandsynligvis aldrig være blevet fremskaffet siden. Her ligger en anden af samtidshistoriens muligheder og forpligtelser. I visse situationer kan et bestemt spørgsmål kun belyses, når man tager sig på at gøre det, mens tid endnu er. Sker det ikke, vil også en senere tids historikere være afskåret fra at trænge til bunds i spørgsmålet.

Kaarsted har givet sin bog undertitlen: »En studie i regeringsdannelsens proces«. Det betyder ikke, at han har givet et systematisk bidrag til regeringsdannelsens problematik under den parlamentariske statsform. Hans bog er en historisk fremstilling, og det vil her sige en gennemgang af det faktiske hændelsesforløb, der førte til trekantregeringens dannelse. Hvad der mere generelt siges om regeringsdannelsens proces, er formuleret i nær tilknytning til selve hændelserne i maj 1957.

Sådan må det også naturligt være. Emnet påkalder sig i første række en historisk og ikke en formelt anlagt

juridisk analyse. Det hænger sammen med, at vi, hvad regeringsdannelsens praksis angår, så godt som ingen formelle regler har at henvise til. Grundloven er ganske kortfattet på dette punkt, og de regler, der måtte findes, kan kun grunde sig på politisk praksis, ikke på statsretslige forskrifter.

Tilmed har den teoretiske side af regeringsdannelserne kun i ringe grad tiltrukket sig opmærksomheden i den tid, der er forløbet, siden parlamentarismen anerkendtes som politisk praksis herhjemme. Det hænger vel delvis sammen med, at vi først for ret nylig har fået etableret en mere regelret politisk videnskab her i landet, men skyldes også, at problemet ikke har trængt sig på for alvor før i perioden efter 1945, da partistillingen i folketinget ikke uden videre udpegede et parti eller en partikonstellation til regeringsmagten.

Situationen efter valget i foråret 1957 er i den forbindelse særlig betydningfuld, fordi den rummer træk, som dels i sig selv er interessante, dels viser sig at være de hovedpunkter, man må beskæftige sig med ved mere generelle overvejelser af regeringsdannelsens problematik.

Kaarsted har valgt at give en stort set kronologisk skildring af faserne i forhandlingerne, som de forløb i de 14 dage fra de første overvejelser over konsekvenserne af valgets udfald natten mellem 14. og 15. maj, til den nye regering var præsenteret for kongen den 28. maj. Det er lykkedes ham at udrede det kronologiske forløb særdeles nøjagtigt, så man kan se kombinationerne og mulighederne skifte næsten fra time til time. På denne baggrund kan han bl. a. argumentere meget overbevisende for, hvor længe der – efter at trekantforhandlingerne var begyndt – endnu havde været mulighed for en ren venstre-regering. Kaarsted mener, at der endnu fredag den 24. om eftermiddagen havde foreligget en sådan mulighed.

Men hertil må man så gøre den be-

mærkning, at en kalkule af den art nok lader sig opstille retrospektivt af historikeren, men at den næppe lod sig opstille med samme præcision af de agerende politikere i selve situationen. – Hvis de da i det hele taget var interesseret i kalkulen! Alt i Kaarsteds fremstilling tyder på, at Erik Eriksen ikke lagde vægt på at kende den rene venstre-regerings muligheder helt eksakt, fordi han ikke på noget tidspunkt var indstillet på en sådan eventualitet. Et af de mange gode og vel funderede ræsonnementer i bogen går netop ud på at eftervise de grunde, Erik Eriksen kunne have til at fastholde samarbejdet med de konservative, selv når det kunne koste de borgerlige regeringsmagten. Her spores Kaarsteds evne til at vurdere de politiske situationer og personer også i de tilfælde, hvor et kildemateriale ikke sætter ham i stand til at dokumentere sine antagelser.

Det er vel givet, at utryghed ved den økonomiske situation og tanken på de vanskeligheder med landbrugsordning m. v., der lå forude, kan have influeret på Erik Eriksen, så han ikke for enhver pris ville danne regering. Sandsynligvis forestillede han sig også, at de radikales pris ville blive for høj i praksis. At hans ofte udtalte frygt for, at de radikale kunne tvinge ham ud i en politik, han ikke ønskede, spillede en rolle for ham, kunne måske ud over de grunde, Kaarsted anfører, sandsynliggøres med, at Erik Eriksen ikke på noget tidspunkt for alvor lagde pres på de radikale for at tvinge dem ind i en støtte til en borgerlig regerings politik. Tanken om at holde de radikale fast ved at tilbyde samarbejde på deres Nyborg-program var jo ellers et øjeblik fremme i de borgerlige overvejelser.

I det hele taget var de radikale de aktive i arbejdet med løsningen af regeringskrisen. Kaarsted dokumenterer, hvordan deres mål var at nå en ren venstre-regering, og hvordan de for at nå dette mål for det første måt-

te undlade at nævne den rene venstre-regering i samtalerne med kongen og for det andet måtte sikre sig, at H. C. Hansen kom til at lede drøftelserne mellem partierne om den nye regering. De radikale ville ikke risikere, at initiativet for tidligt gik over til Erik Eriksen, fordi de ikke var i tvivl om, at han så ville danne en regering af venstre og konservative.

Erfaringerne fra Erik Eriksens regeringsdannelse i 1950 kunne tydes derhen, at han ikke ville tøve med et sådant skridt, og de radikale ville da ikke vinde den tid, der skulle til for at manøvrere de konservative ud. Meget overbevisende redegør Kaarsted for, hvordan tidsfaktoren var afgørende i de radikales plan om at føre Erik Eriksen frem til den rene venstre-regering.

Parallelt hermed løb en anden udvikling, der manifesterede sig i en tidlig kontakt mellem politikere fra retsforbundet og socialdemokratiet med henblik på at få dannet en grundskylds regering af socialdemokratiet, det radikale venstre og retsforbundet. Tanken om en sådan trekant havde været fremme allerede før valget, og den førtes efter valget også frem i dagbladet Børsen. Efter retsforbundets mandatfremgang fandt tanken stigende interesse i dette ellers i det indre så splittede parti.

H. C. Hansen var tydeligvis skeptisk over for trekantstanken. Han lod imidlertid forhandlingerne udvikle sig, fordi han var interesseret i at binde de radikale, som han kunne få brug for som regeringspartner eller som støtteparti. Denne holdning hos den fungerende statsminister, der i det hele taget lod de radikale få den tid, de ønskede, var nok med til at holde forhandlingerne i gang omkring trekanten, så den fremstod som et alternativ, da de radikale måtte til at se sig om efter et sådant.

Det skete, da det blev klart for de radikale forhandlere, at de risikerede at bringe deres parti i en yderst van-

skelig situation, hvis de kom til at gøre alvor af deres trussel om at vælte en venstre-konservativ regering. Erik Eriksen ville da kunne svare med et opløsningsvalg med det resultat, at de radikale over for vælgerne kom til at stå til regnskab for at have ombragt en borgerlig regering.

Alt dette er indgående skildret i Kaarsteds bog. Her og der vil den sikkert give selv aktørerne fra dengang oplysninger, som de ikke kendte i forvejen. På god historisk vis har Kaarsted vist, hvad der faktisk skete i det, som syntes at ske. Derved føres man bag om argumenterne og ser den dybere mening i de politiske handlinger: Det radikale venstres hovedbestyrelse indkaldtes til møde 22. maj, ikke for at drøfte situationen, men for at vinde tid; når de radikale pegede på H. C. Hansen som forhandlingsleder, dækkede det over ønsket om en ren venstre-regering; når de radikale understregede, at initiativet til trekantforhandlingerne udgik fra retsforbundet, og når socialdemokratiet påstod, at ansvaret for trekanten lå hos retsforbundet og de radikale, dækkede det over et yderst kompliceret væv af initiativer og forhandlingstilløb med vidt forskellige motiver bagved. På mange måder er Kaarsteds bog en nyttig anskuelsesundervisning i, hvor forsigtig man skal være med at tage politiske udtalelser til deres pålydende værdi.

Naturligvis må en undersøgelse som denne også berøre det mere teoretiske aspekt på regeringsdannelsen, selv om det, som nævnt, ifølge bogens anlæg ikke har været forfatterens egentlige anliggende. Kaarsted understreger, at der i 1957 skete noget nyt i forhold til den hidtil fulgte praksis, da kongen opfordrede H. C. Hansen til at foranledige forhandlinger mellem partierne for at undersøge, om der forelå muligheder for, at der dannedes en flertalsregering under den ene eller den anden form. Derved lod kongen »partiernes mulighed for rege-

ringssamarbejde undersøge og ikke, hvilken statsminister der måtte antages at have de største chancer«. Og det var, mener Kaarsted, »i strid med den hidtidige parlamentariske tradition, hvorefter kongen ikke blev blandet ind i partiforhandlingerne, men overlod disse til den vordende statsminister« (s. 98 f).

Kaarsted har fået støtte i dette synspunkt af Alf Ross¹, som finder den formodet nye praksis betænkelig, fordi den drager kongemagten for tæt ind i det politiske spil. »I tilfælde af regeringskrise bør partierne selv skøtte deres indbyrdes forhandlinger«².

Tage Kaarsted har imidlertid selv i en note peget på, at kongen i 1926 overdrog Niels Neergaard at undersøge, om en samlingsregering kunne dannes (s. 96). Da det viste sig umuligt, var kongens næste hverv til Neergaard at undersøge mulighederne for et venstreministerium med »fornøden støtte«³. Disse forhandlinger endte som bekendt med et venstreministerium under Madsen-Mygdal.

Hertil må lægges Poul Meyers meget bestemte afvisning af, at der var tale om en egentlig nydannelse i 1957⁴. Meyer henviser bl. a. til, at Vilh. Buhl i 1947 af kongemagten opfordredes til at undersøge mulighederne for en samlingsregering. Denne undersøgelse resulterede i dannelsen af en socialdemokratisk mindretalsregering under Hans Hedtoft. I 1950 fik Erik Eriksen til opgave at undersøge muligheden af en regering på bredest mulig basis.

Det er på denne baggrund næppe rimeligt, så bestemt som Kaarsted og Alf Ross har gjort det, at tale om en nyudvikling i 1957. Højest kan man med Poul Meyer sige, at det nye bestod i, at opfordringen til den fungerende statsminister havde en lidt

videre ramme end tidligere⁵. Der var behov for en afklarende forhandling partierne imellem, og den måtte ledes af den mand, et flertal af partierne i folketinget havde peget på. At situationen, efterhånden som forhandlingerne skred frem, kom til at tage sig ud som en afvigelse fra gældende praksis, skyldtes vel først og fremmest den helt særlige omstændighed, at de radikale ønskede Erik Eriksen i spidsen for den nye regering, men ikke ville pege på ham over for kongen. De radikales forhandlingstaktik førte frem til en situation, hvor kongemagten kunne være blevet nødt til at vælge, og det kan føre til tanken om, at en ny praksis var anvendt.

Heraf og af Kaarsteds fremstilling i øvrigt fremgår det med al ønskelig tydelighed, at regeringsdannelsen i høj grad er et stykke politisk empiri og ikke en statsretligt eller blot sædvanemæssigt reguleret foreteelse. Grænserne for det mulige sættes alene af de politiske partier – eller som Kaarsteds bog viser: i praksis af partilederne – der må afgøre, hvor vidt de vil gå i taktiske træk for at opnå den udgang på regeringskrisen, de ønsker. Den eneste sikkerhed for det parlamentariske system og for kongemagtens uafhængighed ligger, som Kaarsted har formuleret det, i en høj politisk kultur hos partilederne (s. 177), »funderet i respekt for systemet og forståelse af, at fravigelser på langt sigt vil kunne skade alle partier lige meget« (s. 96).

En enkelt indvending mod Kaarsteds bog trænger sig på i forbindelse med hans dokumentation af sine synspunkter og oplysninger. Her savner man af og til en mere principiel bemærkning om, med hvilken ret han bygger på de forskellige kildetyper. Det gælder f. eks., hvor han udnytter

1) Kongens rolle efter valg. Politikens kronik 25/9 1964.

2) *ibid.*

3) P. Munch: *Erindringer 1924–1933* (1964), s. 108.

4) *Parlamentarisme og kongemagt*. Politikens kronik 25/11 1964.

5) *ibid.*

avisstof og bruger både politiske reportager og ledende artikler. Et enkelt sted antyder han, at vægten af dette stof kan være forskelligt i en given situation, idet han skriver, at en trussel om opløsningsvalg ikke gjorde indtryk, »vel sagtens fordi den forekom i en reportage og ikke i en mere officciøs form« (s. 50).

Her savnes en nærmere overvejelse af den videre kildekritiske problematik. Vort kendskab til avisstoffets anvendelighed i historiske undersøgelser er så begrænset, at alle forskere, der i praksis har brugt pressemateriale, har en forpligtelse til at gennemtænke og viderebringe deres erfaringer.

Også i enkelte andre tilfælde sporer man en lidt unuanceret sammenblanding af kilderne uden hensyntagen til deres forskellige repræsentativitet. Det gælder ved omtalen af opløsningsretten og kongemagtens stilling i det parlamentariske spil. Her citerer Kaarsted aktuelt bestemte avisartikler på linie med ytringer fra Poul Andersens og Alf Ross' statsretslige arbejder uden tanke på den forskellige autoritet i disse to typer udsagn (s. 100 ff).

Dette er dog mere en principiel end en reel indvending, fordi Kaarsteds ræsonnementer ikke berøres afgørende af denne manglende hensyntagen til kildernes forskellige vægt. En mere perifer indvending må også gøres over, at det et sted hverken ud fra teksten eller noten lader sig bestemme, om Kaarsted har dokumentation for, at Ole Bjørn Kraft renoncerede på udenrigsministerposten, eller om det er en slutning ud fra omstændighederne (s. 71). På side 120 er det endvidere helt umuligt at se, hvornår det er Thorkild Kristensens synspunkter i 1957, og hvornår det er en senere kronik af Poul Meyer, der refereres.

Denne petitesse-kritik er taget med for at vise, at man skal være smålig for at fremføre indvendinger. Kaar-

steds værk fremtræder som en sluttet og vel afbalanceret helhed, der let afviser den kritiske sonde. Bogen er velskrevet, hist og her med en skjult, men spids polemik, bl. a. mod radikale »historisk og emotionelt prægede synspunkter« (s. 77). De mange gode illustrationer giver sammen med billedteksterne, hvor en del af det mere anekdotiske stof er anbragt, et udmærket supplement til teksten.

H. P. Clausen.

Ole Højrup: Landbokvinden. (Gad, 1964). 278 s. med talrige tegninger af Poul Abrahamsen.

Initiativet til bogens udsendelse er kommet fra landbokvindernes organisationer; emnet er landbokvindens arbejde i og ved huset for 70-100 år siden. I et forord giver organisationernes formænd udtryk for håbet om, at bogen må nå langt ud; går det efter fortjeneste, vil håbet ikke blive gjort til skamme.

Der er først det ydre. Det er en særdeles smuk bog med gode illustrationer, tegnede af bogens tilrettelægger arkitekt Poul Abrahamsen. Det kan vel være af tvivlsom værdi at bruge tegninger i stedet for fotografier, men her, hvor tanken ikke har været, at genstandenes fremstilling og udformning skulle belyses, men derimod deres eksistens og anvendelse forklares, går det udmærket an at bruge tegninger og udnytte de særlige illustrative muligheder, som disse byder på.

Dernæst teksten, som skyldes museumsinspektør Ole Højrup. Han har givet bogen to undertitler; den ene: »Rok og kærne; grovbrød og vadmel« er lidet oplysende, bedre dækkende er den anden: »En skildring af kvindernes daglige arbejde med at holde hus og skaffe familien føden og klæderne, inden industrialismen satte ind«. Med dette er også sagt, at det er landbokvindens materielle arbejde, der er emnet, mens sider af livet som

forholdet til ægtefælle, til børn (med opdragelse) og til de ældre ikke er omtalt, lige så lidt som det bliver forsøgt at tegne et billede af landbokvindens religion og livsanskuelse eller af hendes påklædning og fritidsglæder. Det, der er taget op, giver imidlertid en central side af landbokvindens tilværelse, og selv om der naturligvis må strejfs ind på de lige nævnte områder, forekommer afgrænsningerne i de enkelte kapitler meget naturlige.

Der begyndes med »kvindens ager«, haven. Her siges lidt om selve havearbejdet (for resten måske vel lidt) og mere om det dyrkede og dets anvendelse. Herfra glider man via humlegården til øl og brændevin samt honning og mjød. Efter dette kommer dyrene med mælken, smørret og ostene og dernæst slagtningen og fremstillingen af kødmat. Fra kødmat går fremstillingen over bagværk og dagens måltider, hvorefter der sluttes af med uld, linned- og strikkevarer samt vævning.

Kildematerialet er det store antal beretninger, som er indsamlet af Nationalmuseet suppleret med og støttet af bevarede genstande. Som i al kulturhistorie af den art foretages der vel af og til noget dristige generaliseringer, men det skal samtidigt siges, at forfatteren i øvrigt klart søger at fastslå de forskellige leveformers og skikkes geografiske afgrænsning; i hvert fald på en ikke-etnolog kan denne trang til at trække grænser i øvrigt let havne i det mindre ophøjede, som når det med et suk siges, at der endnu er indsamlet »for få beskrivelser til at kunne trække skellet mellem grød som for- eller efterret mere præcist«. Mere væsentligt er imidlertid, at der ikke trækkes sociale grænser. Det siges i indledningen, at der sigtes til den mellemstore gård; men trods dette forbehold ville det ikke have været urimeligt at markere forskellene både opad og nedad, selv om grænserne vil være flydende.

Det er en velskrevet bog med gode oplysninger. En del har været kendt; men det viser sig tydeligt, at et standardværk som dette har været påkrævet; historikere arbejdende på vidt forskellige felter i forskning og undervisning vil ofte få brug for at søge til bogen. Teksten fortjente i øvrigt en endnu større spredning ved at komme som billigbog.

Vagn Dybdahl.

H. Hvenegaard Lassen: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940. (Dansk Bibliografisk Kontor, 1962). 353 s.

1876 var det år, da man i Amerika lagde grunden til den organisation og teknik, der gjorde U. S. A. til verdens førende biblioteksland. I Danmark var det det år, da det Raben-Levetzause Fond påbegyndte det årlige tilskud til folkebibliotekerne, som siden gav stødet til indførelse af stats-tilskud. Det er motiveringen for, at fhv. overbibliotekar i Odense H. Hvenegaard Lassen begynder sin bibliotekshistorie i dette år. Men hvordan han har båret sig ad med at begynde eller i øvrigt skrive bogen uden med et ord at nævne Helge Niensens værdifulde værk fra 1960: »Folkebibliotekernes Forgængere« synes en gåde. Om det så er Landhusholdningsselskabets indsats, der spiller en hovedrolle hos Nielsen, så citeres den efter Hertels Det kgl. danske Landhusholdnings Historie fra 1919-20.

Til gengæld har Hvenegaard Lassen nok ramt Biblioteksforeningens oprindelige hensigt bedre end Helge Nielsen. Hans bog er en oversigt, der punkt for punkt redegør for udvikling og begivenheder inden for det emne, der har været hans opgave, og i hovedsagen kun inden for det. Den kommer herved til at savne tidsbaggrund – og dermed også interesse uden for fagkredse. Det er synd for det gode stof; men det må på den an-

den side antages, at formålet næppe har rummet mulighed for en bredt anlagt kulturstudie. Som grundlag for en sådan er bogen imidlertid udmærket. Den har et væld af navne – bogstavelig talt samtlige biblioteksoprettelser med steder og personer; men i hvor høj grad den er møntet på kolleger – og endda ind imellem ældre kolleger – fremgår deraf, at flere af navnene pludselig stikkes ud helt uden præsentation. S. 21 er f. eks. *Steenberg* »igang sætter«; men læseren må vente helt til s. 49 med at få at vide, at samme Steenberg hedder Andreas Schack S. og er en central skikkelse i folkebibliotekernes udvikling. Fortrinlige er referaterne af de omfattende debatter på Rigsdagen og i de forskellige organisationer; direkte morsom er skænderiet om forfatterafgiften i 1920'erne og 30'erne, hvor der en overgang fra Hasselbalchs forlag var tale om forbud mod biblioteksudlån af dets publikationer. De organisationsmæssige forhold vakte gang på gang vanskeligheder; men den største anstødssten for virkelige ændringer var (som så ofte siden) økonomien: der var biblioteker, der om året modtog 5 kr. i statsunderstøttelse! Først med loven af 1920 kom der skred i udviklingen: centralbiblioteker oprettedes, bygninger rejstes, og bibliotekarere uddannedes. Man blev ikke færdig og er det vel ikke endnu; men grunden blev lagt til det smukke stade, dansk folkebiblioteksvæsen står på i dag.

Finn H. Lauridsen.

Pressehistoriske afhandlinger 1963 og 1964. (Skrifter udgivet af Dansk pressehistorisk Selskab nr. 2 og 3, Gad). 197 og 211 s.

Selv om det pressehistoriske selskab ved ikke at anvende betegnelsen årbog på de to seneste publikationer har undgået at binde sig til denne form i fremtiden, fremtræder

de i et og alt som årbøger. Hertil bidrager naturligvis ikke mindst Niels Thomsens oversigter over pressens forhold i »året, der gik«, sammens retninger om pressemuseet og selskabets årsregnskaber, men i øvrigt også den form, landsarkivar Harald Jørgensen som redaktør har givet bøgerne: korte artikler (28 i de to bind) fra mange sider af pressens virke – den trykkes tekniske dog endnu undtaget.

Glædeligt er det at se pressens egne folk medvirke som forfattere i stort antal og ikke bare i erindringskitser. Om det så er et interview, er der kommet sådan et med: Journalist Johs. Skjerbeks samtale med redaktør S. P. Qvist om dennes »ophold« på husmandsskolen i Odense i foråret 1945 (i 1963-bindet). Det øvrige indhold er en skønsom blanding, hvis spændvidde kan illustreres af følgende eksempler fra 1963: Aviser som kildemateriale (Odd Nordland), Storpolitik og Journalistik. Kejserinde Catarina 2. og Den Berlingske Avis (T. Vogel-Jørgensen), H. P. Hanssens overtagelse af Hejmdal i 1893 (Harald Jørgensen), H. P. Sørensen som pressemand (Peder Tabor), Telefonavisen. En forløber for radioen (Vincent Næser) – og fra 1964: Danskerne møder den nye amerikanske avis (Hakon Stangerup), Redaktøren som amtmand. Problemet i C. St. A. Billes karriereliv (Svend Thorsen), Et dansk fænomen. Foreningen af Venstreblade i Danmark (Johs. Nygård), Knyttet til pressen (Richardt Gandrup), Fra Cavling til oplagsdjævelen (Poul Graae). Stoffet er velbehandlet og letlæst, som det sig vel også hør og bør, når det er pressefolk, der står for det.

Finn H. Lauridsen.

Carl Dumreicher: Under uglens og ørnens vinger. (Nyt Nordisk, 1964). 86 s.

Ved sin 85-års dag har Carl Dumreicher i denne lille bog samlet nogle

spredte bidrag til studenterlivets historie. I alt er der syv forskellige artikler, hvoraf der er særlig grund til at pege på et interessant stykke om Orla Lehmanns ridehustale med redogørelse for forholdet mellem Fædrelandets referat og optrykket i Lehmanns efterladte skrifter og for opfattelsen af den i samtiden. Før dette afsnit har Dumreicher givet et livfuldt portræt af biblioteksmanden og forfatteren Frederik Fabricius (1789–1873), som uddyber Dumreichers egen artikel i Biografisk Leksikon. De øvrige bidrag, med bl. a. et om studenterhuens historie, er mere lette småstykker om studenterlivet omkring 1900.

Vagn Dybdahl.

Vald. Andersen: Vorbasse – et hedesogns historie. (Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S, 1963). 370 s.

På grund af den krigshavn, som aldrig har ligget der, var det sydjyske sogn Vorbasse en gang hvermands eje. Til gengæld vidste kun få præcist, hvor sognet lå, og nu nævnes den berømmelige havn kun sjældent. Valdemar Andersen er ikke den første, der har beskrevet Vorbasse; der eksisterer en tre-fire ældre historiske eller »statistisk-oekonomiske« skildringer, hvoraf præsten H. W. Kaalunds fra 1756 er en af de tidligste af sin art i landet. Andersen har naturligvis støttet sig til sine forgængere, men hertil selv foretaget et kæmpemæssigt indsamlingsarbejde i trykte og utrykte kilder.

Bogen følger nogenlunde det vedtagne skema med topografi, oldtidsminder, kirker og kirkelige forhold, skoler og skoleforhold, befolkning o. s. v. Den går velgørende langt op i tiden med data fra de seneste år, og den har udmærkede kildehenvisninger og registre samt et sammenfoldet målebordsblad, der dog burde have været til at lægge uden for bogen. Det

er gedigen, veloplysende sognehistorie, krydret med gode fortællinger. Den tyske kolonisation i 1700-tallet behandles fyldigt med de forudsætninger, Valdemar Andersen har fra sin fortrinlige bog »Alheden« fra 1953. Også skildringen af landbruget i almindelighed, af vækkelserne i forrige århundrede og af præsterne og lærerne bør fremhæves. For landbrugsgets vedkommende må det dog som ved alle andre sognebøger fra den sidste halve snes år beklages, at Det kongelige danske Landhusholdnings-selskabs righoldige arkiv i Erhvervsarkivet ikke er udnyttet eller i det mindste gennemgået.

Vorbassebogens topografiske billeder er lidt stillestående og ensartede. En række meget karakteristiske vitsekortfotos af gamle bønder er som noget delvist nyt strøet ud med rund, men noget tilfældig hånd, og den mulighed for gode, beskrivende billedtekster, som de indbyder til, er slet ikke udnyttet.

Finn H. Lauridsen.

Peder H. Smidt: Hverdag og fest. Vestslesvigske minder. (Historisk Samfund for Sønderjylland, 1964). 158 s.

Historisk Samfund for Sønderjylland fejrede en hel række jubilæer i 1964. Bl. a. var det 25 år siden, det første bind udkom i serien: Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Man har markeret milepælen ved at udsende bind 31 i rækken, og hertil har man valgt de erindringer, som den vestslesvigske gårdmand, Peder H. Smidt, Spandetgård, for nogle år siden afleverede til landsarkivet i Åbenrå.

Disse erindringer ligger vel ikke helt på linie med den type værker, der gennem de senere år har givet skriferækken dens meget høje videnskabelige standard. Men det er særdeles forståeligt, at man gerne har vil-

let bringe Peder H. Smidts erindringsblade ud til en større kreds, og man kan glæde sig over, at redaktionen har haft held til at få forfatteren til at ændre sin oprindelige beslutning om ikke at ville have erindringerne trykt.

Peder H. Smidt holdt sig i mange situationer tilbage, når han opfordredes til at deltage i større omfang i det nationalpolitiske arbejde. Hans plads var i hjemmet, følte han, og i den kreds, hvor han hørte til. Her øvede han især en indsats for frime-nighedskirken.

Smidts erindringer har da deres betydelige interesse derved, at de tegner billedet af en af de mange betydelige sønderjyske personligheder, som uden at gribe afgørende ind i udviklingen var med til, ved at honorere de nærmeste krav, at sikre og udvikle landsdelens danskhed. Smidts påvirkning fra den grundtvigske højskole er åbenbar. Den gennemsyrlige både hans holdning til livets tilskikkelser og selve stilen i hans bog, gennemtrukket som den er med direkte og indirekte citater fra folkehøjskole-sangbogen.

Også det giver bogen værdi. Den tegner omridsene af en mennesketype og et livssyn, som er karakteristisk for en del af den sønderjyske danskhed under fremmedherredømmet og senere. Det sidste må tilføjes, fordi Peder H. Smidt med sin beherskede og kloge kommentar til opgøret med det tyske mindretal efter 1945 og til Syd-slesvigsspørgsmålet giver ord til en af konsekvenserne af det livssyn, der hos ham og mange andre formedes i nationalitetskampen.

H. P. Clausen.

Frederik Høyberg: Gennem 80 År. Erindringer fra fremmedherredømmet. (Historisk Samfund for Sønderjylland, 1964). 136 s.

I Historisk Samfund for Sønderjyl-lands serie af små populære levned-

skildringer er udsendt et bind med Frederik Høybergs erindringer. Fr. Høyberg døde, højt bedaget, i 1919, og han havde afsluttet arbejdet med erindringerne allerede i 1912, da han var 80. Det er prisværdigt, at dette manuskript nu er bragt offentligt frem, og fortjenesten herved tilkommer nok fhv. højskoleforstander Hans Lund, der har forsynet bogen med en kort indledning.

Gennem de let læste og ganske upretentiøse erindringer får man et levende og sympatisk indtryk af en sønderjyde, der vel ikke stod i første led i nationalitetskampen, men som alligevel på sin egen øvede indflydelse på det danske kulturelle og økonomiske arbejde.

Høyberg hørte til på vestereggen. Han var født i Tønder, opvokset i Ribe, og sin manddoms gerning øvede han i Visby sogn, et af de sogne fra det blandede distrikt, som måtte følge resten af Sønderjylland i 1864. Gennem sit slægtskab med den bekendte Knudsen-familie på Trøjborg og Visby Hedegård bragtes han ind i det i både åndelig og materiel henseende så vindskibelige milieu på denne egen.

Erindringerne strækker sig fra levende fortællinger om bevægede optrin i Ribe under treårskrigen over muntre episoder i Paris, da Høyberg i 1864 var medlem af den nordslesvigske delegation til den franske regering, til indgående skildringer af det folkelige, politiske og økonomiske arbejde, Høyberg virksomt deltog i. Et smukt udtryk for hans rodfæstethed i Vestslesvig er Høybergs gentagne forsvar for Jens Jessen mod de angreb, der rettedes mod ham.

Den lille bog giver et tiltalende billede af Høyberg, og i tilgift får man en mængde oplysninger om det nationale arbejde i egnen mellem Tønder og grænsen mod kongeriget.

H. P. Clausen.

Adelige jordebøger. Jacob Ulfelds jordebog 1588. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved Svend Gissel. (Rosenkilde og Bagger, 1964). XXIX + 50 s.

Jacob Ulfelds fornemme jordebog fra 1588 omfattende herresæderne Ulfeldsholm, Selsø og Bavelse foreligger hermed i en mønstergyldig udgave med udførlig indledning og noter. Ud-giveren har benyttet Hans H. Fussings efterladte manuskript, men der er tale om et selvstændigt arbejde på grundlag af den originale jordebog, der opbevares på Holckenhavn (det tidligere Ulfeldsholm). Jordebogen er et vigtigt historisk kildekrift, som er flittigt udnyttet af Fussing i disputatsen Herremand og fæstebonde fra 1942. To ting giver den en enestående position. Mest iøjnespringende er dens interessante farvelagte tegninger, som der heldigvis er fundet råd for at få med i denne udgave. Her finder man den berømte pløje- og såscene og prospekterne af de tre herregårde, af hvilke Bavelse i dag er helt borte. For Holckenhavns vedkommende ser ud-giveren sig i stand til at give et nyt bidrag til slottets bygningshistorie. Det andet særlige forhold er det, at jordebogen indgår som et centralt led i en kilderække, der for det sjællandske Selsøs vedkommende giver mulighed for et indgående studium af landsbyudviklingen og fæstebøndernes stilling helt fra o. 1300 og op til de store matriklers tid.

Paul G. Ørberg.

Lensregnskaber og lensjordebøger. Silkeborg lens jordebog 1586. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved Poul Rasmussen. (Dansk Videnskabs Forlag, 1964). XIII + 168 s.

Lensjordebøgerne indsendtes til rentekammeret som bilag til de årlige lensregnskaber. Ordnet efter herreder,

sogne og byer finder man her opregnet alle kronens fæstere i lenet og de ydelser, de skal præstere, foruden selvejerne og deres afgifter. Til den her foreliggende udgave af selve jordebogsteksten har udgiveren knyttet en overordentlig fyldig og skarpsindig kommentar til lensgodsets historie – herunder også det inddragne bispe- og klostergods – baseret på alt foreliggende kildemateriale. Det meget betydelige arbejde, der er nedlagt i bogens anden del, har i høj grad lønnet sig og har aftunget teksten mere, end man ville have tænkt sig; man kommer bogstaveligt til at tænke på den fine sporhund, der kender sit terræn til bunds og ikke lader blot det spinkleste spor upåagtet. Efter endt læsning er man også i almindelighed ikke så lidt klogere på ejendomsretshistoriske problemer.

Paul G. Ørberg.

BOL OG BY. Meddelelser fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie 5. Landbohistoriske afhandlinger. (Rosenkilde og Bagger, 1964). 98 s.

Denne nye årgang af BOL OG BY rummer to afhandlinger af Svend Gissel om bol og by på godset Selsø og om Sjællands gamle kornmål, to af Knud Prange om selvejets omfang på reformationstiden og om en lavadelig thylandsk slægt, en afhandling af Holger Rasmussen om fiskeretssager ved Nibe birk i 1600- og 1700-tallet og en af Ole Widding om rebning. En gennemgang af hæftet giver et godt billede af det livlige forskningsarbejde, der er i gang inden for agrarhistorien, men også af, hvordan man på mange måder kun står ved en begyndelse. Flere af forfatterne antyder det, og afhandlingerne er i sig selv med til at underbygge det indtryk, at et intenst videnskabeligt arbejde – bl. a. på grundlag af de mange kildepublikationer, som fremkommer i disse år –

vil komme til at bringe helt overraskende rige resultater inden for den vigtige del af historien.

Paul G. Ørberg.

Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964. Udg. af Rigsarkivet, 1964. 322 s.

I marts 1964 var det 75 år siden, vi fik den arkivlov, der skabte det moderne danske arkivvæsen ved at sammensmelte Geheimarkivet og Kongerigets arkiv, samtidig med at tre landsarkiver oprettedes. Det var en begivenhed af stor betydning for dansk historieforskning, og jubilæet er af Rigsarkivet blevet fejret med en række afhandlinger om nogle af de arkivalier, som ligger i de danske arkiver, og om arkivfolk, der har taget sig af disse arkiver.

Afhandlingerne er skrevet af arkivarer ved Rigsarkivet og landsarkiverne. Det vil føre for vidt her at opregne bidragerne og referere de enkelte artikler. Men det skal understreges, at alle benyttede af vore arkiver må have opmærksomheden henledt på denne bog. I den vil de finde oplysninger, som vil være dem til nytte, når de skal finde eller udnytte arkivalier ved historiske studier.

Et aktuelt og praktisk sigte har samlingens sidste bidrag af Ib Damgaard Petersen. Han har foretaget en statistisk analyse af publikums besøg på Rigsarkivets læsesal og tegner med lune et portræt af gennemsnitsbenytteren. Desuden kan han drage en ganske vigtig konklusion af sin undersøgelse.

Det viser sig nemlig, at næsten 75 pct. af det samlede antal ekspeditioner på læsesalen omfatter arkivalier, som typisk anvendes ved genealogiske undersøgelser: folketællinger, lægdsruller og kirkebogsfilm. Det indebærer bl. a. et meget stort slid på disse grupper af arkivalier, som man effektivt kunne afhjælpe, samtidig med at

man aflastede personalet væsentligt, hvis man anbragte film af alle folketællinger og lægdsruller sammen med kirkebogsfilmene på åbne selvbetjeningshylder i en sal med 15 læseapparater under opsyn af en kyndig registrator med kendskab til genealogi.

På Rigsarkivet er der ikke plads til et sådant arrangement. Damgaard Petersen foreslår derfor afdelingen oprettet på det nye landsarkiv for Sjælland. Landets øvrige arkiver kunne få kopier af filmene og af et eventuelt genealogisk centralkartotek, så den genealogisk interesserede overalt i landet ville finde et ideelt udgangspunkt for sine studier. En tanke med perspektiv!

H. P. Clausen.

Forskellige Arkiver (X-arkiver). Arkivregistraturer I. Udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland (1964). 308 s.

Landsarkiverne udnyttes vel først og fremmest af slægtshistorikere og til snævrere lokalhistoriske studier. De indeholder imidlertid adskilligt, ofte upåagtet kildestof af betydeligt videre historisk interesse. I det nørrejyske landsarkiv ligger et antal mindre arkiver, efter deres registrering kaldet X-arkiver, af både offentlig og privat oprindelse, som nok fortjener at kendes.

Udnyttelsen er nu blevet lettet betydeligt ved, at landsarkivet har udsendt en registratur over dem. Det er første bind i en række af registraturer, man påtænker at udsende over arkivets bestand. Initiativet fortjener påskønnelse også på den måde, man bedst kan påskønne et arkiv: ved at benytte dets arkivalier.

De registrerede arkiver er af vidt forskellig art. Der er kommunale arkiver, som er opstået ved, at flere kommuner har samarbejdet om bestemte ting med det resultat, at akterne ikke har kunnet placeres i de enkelte kommuners arkiver. Der er statslige arkiver vedrørende valg,

valgbestyrelser, kommissioner o. s. v. Og der er private arkiver, ofte af økonomisk indhold, samt foreningsarkiver helt ned til regnskaber for Viborg katedralskoles cykleklub 1891–93. De koncessionerede selskabers arkiver, det vil bl. a. sige privatbanernes arkiver, er af praktiske grunde udskudt til et tillæg, som senere vil blive udsendt.

Af særlig interesse er arkiverne fra de tyske flygtningelejre og andre arkiver fra besættelsesårene. Der er bl. a. det tyske sikkerhedspolitis arkiver fra Ålborg med forhørsrapporter, og

der er telegram- og fjernskriverprotokoller fra radiostationen ved general Lindemanns hovedkvarter. Desuden findes arkiver fra den jyske modstandsbevægelse. Man bør dog være opmærksom på, at der kan være særlige regler for disse arkivers tilgængelighed.

Registraturen er udarbejdet af arkivar Poul Rasmussen, der med forbilledlig omhu og – som det synes – med streng konsekvens har gennemført ordningen. Bogen fås ved henvendelse til Landsarkivet i Viborg.

H. P. Clausen.

Skrifter udgivet af:

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

- ① *Hans H. Fussing: Bybefolkningen 1600–1660.* 1957. 125 sider. Kr. 16 (8).
Udsolgt.
- ② *Viggo Sjøqvist: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. I.* 1957. 287 sider. Kr. 18 (12).
Udsolgt.
- ③ *Erik Rasmussen: Statslånskrisen 1919.* 1957. 125 sider. Kr. 11.50 (7.50).
Udsolgt.
- ④ *P. G. Lindhardt og Jørgen Swane: To højkirke mænd. Brevvexling mellem bisperne H. Stein og J. Swane.* 1958. 504 sider. Kr. 22.50 (14).
Udsolgt.
- ⑤ *Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark.* 1958. 169 sider og 18 plancher. Kr. 14.75 (9.75).
Udsolgt.
- ⑥ *Troels Fink: Spillet om dansk neutralitet 1905–09. L. C. F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik.* 1959. 343 sider og 4 plancher. Kr. 17.25 (11.75).
Udsolgt.
- ⑦ *Kristian Hvidt: Venstre og forsvarssagen 1870–1901.* 1960. 220 sider, illustreret. Kr. 14.75 (9.75).
Rest 139 ekspl.
- ⑧ *Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen (udg.): M. P. Bruuns dagbog 1856–74.* 1961. XXXI + 312 sider, illustreret. Kr. 17.25 (12.75).
Rest 131 ekspl.
- ⑨ *Troels Fink: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894–1905.* 1961. 254 sider, illustreret. Kr. 17.25 (12.75).
Rest 20 ekspl.
- ⑩ *V. Sjøqvist: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. II.* 1962. 388 sider, illustreret. Kr. 22.50 (15.50).
Rest 21 ekspl.
- ⑪ *Gunnar Sandfeld: Thalia i provinsen. Dansk provinsteater 1870–1920 med særligt henblik på Jylland.* 1962. 401 sider, illustreret. Kr. 22.50 (15.50).
Rest 52 ekspl.
- ⑫ *Aa. Rasch: Niels Ryberg 1725–1804. Fra bondedreng til handelsfyrste.* 1964. 432 sider, illustreret. Kr. 28.5 (22.00).
Rest 207 ekspl.

Priserne i parentes er særpriserne for selskabets medlemmer.

Skrifter udgivet af:

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

- ① *Hans H. Fussing*: Bybefolkningen 1600–1660. 1957. 125 sider. Kr. 16 (8).
Udsolgt.
- ② *Viggo Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. I. 1957. 287 sider. Kr. 18 (12).
Udsolgt.
- ③ *Erik Rasmussen*: Statslånskrisen 1919. 1957. 125 sider. Kr. 11.50 (7.50).
Udsolgt.
- ④ *P. G. Lindhardt og Jørgen Swane*: To højkirkemænd. Brevvexling mellem bisperne H. Stein og J. Swane. 1958. 504 sider. Kr. 22.50 (14).
Udsolgt.
- ⑤ *Aksel Lassen*: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark. 1958. 169 sider og 18 plancher. Kr. 14.75 (9.75).
Udsolgt.
- ⑥ *Troels Fink*: Spillet om dansk neutralitet 1905–09. L. C. F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik. 1959. 343 sider og 4 plancher. Kr. 17.25 (11.75).
Udsolgt.
- ⑦ *Kristian Hvidt*: Venstre og forsvarssagen 1870–1901. 1960. 220 sider, illustreret. Kr. 14.75 (9.75).
Rest 139 ekspl.
- ⑧ *Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen* (udg.): M. P. Bruuns dagbog 1856–74. 1961. XXXXI + 312 sider, illustreret. Kr. 17.25 (12.75).
Rest 131 ekspl.
- ⑨ *Troels Fink*: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894–1905. 1961. 254 sider, illustreret. Kr. 17.25 (12.75).
Rest 20 ekspl.
- ⑩ *V. Sjøqvist*: Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. II. 1962. 388 sider, illustreret. Kr. 22.50 (15.50).
Rest 21 ekspl.
- ⑪ *Gunnar Sandfeld*: Thalia i provinsen. Dansk provinsteater 1870–1920 med særligt henblik på Jylland. 1962. 401 sider, illustreret. Kr. 22.50 (15.50).
Rest 52 ekspl.
- ⑫ *Aa. Rasch*: Niels Ryberg 1725–1804. Fra bondedreng til handelsfyrste. 1964. 432 sider, illustreret. Kr. 28.5 (22.00).
Rest 207 ekspl.

Priserne i parentes er særpriserne for selskabets medlemmer.